

Danske børnehavepædagogers perspektiver på arbejdet med den sunde infantile seksualitet

Udarbejdet af:

**Bodil Lauritsen
Carina Sabroe Dahl
Rikke Cathrine Bøgeskov Rasmussen**

10. Semester Folkesundhedsvidenskab på det Sundhedsfaglige Fakultet ved AAU

Forord

Dette speciale er udarbejdet i perioden fra 3. februar til 2. juni 2014 af gruppe 14gr1052 under *Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet*, kandidat i *Folkesundhedsvidenskab*, ved Aalborg Universitet

Folkesundhedsvidenskaben arbejder med tre forskellige videnskabsretninger; natur-, human- og socialvidenskaben. De tre videnskaber samt semestertemaet vil udgøre grundlaget for den foreliggende rapport.

Udarbejdelsen af projektet er foregået under vejledning af lektor Carsten Kronborg Bak og med professor Christian Graugaard som konsulent.

Synopsis

Titel: Danske børnehavepædagogers perspektiver på arbejdet med den sunde infantile seksualitet

Projektperiode: 03.02.2014 – 02.06.2014

Projektgruppe: 14gr1052

Deltagere:

Bodil Lauritsen

Carina Sabroe Dahl

Rikke Cathrine Bøgeskov Rasmussen

Vejleder: Carsten Kronborg Bak

Konsulent: Christian Graugaard

Bilagsantal: 7

Sideantal – bilag: 20

Sideantal – projekt: 111

Anslag: 216.033

Med udgangspunkt i den eksisterende litteratur og teorier af Foucault, Bauman og Zeuthen udføres syv kvalitative interviews på pædagoger med varierende erfaring, som er ansat i en kommunal børnehave i Aalborg Kommune. Dette gøres med det formål at belyse pædagogernes holdninger, erfaringer og kompetencer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet.

Gennem interviewene har følgende overordnede temaer vist sig at være væsentlige for en besvarelse af problemformuleringen, hvorfor disse er analyseret og diskuteret: Pædagogernes kompetencer, samfundsdiskursens indflydelse, samarbejdet med forældre og fremadrettede ønsker/anbefalinger.

Specialet belyser, at arbejdet med den sunde infantile seksualitet er influeret af den samfundsdiskurs, som præger emnet - nemlig frygten for overgreb og frygten for at blive misforstået i ellers velmenende gerninger.

Samfundsdiskursen udtrykkes gennem retningslinjer og samarbejdet med forældre, hvilke perspektiver har betydning for pædagogernes erfaringer, holdninger og kompetencer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet.

Rapportens indhold er frit tilgængeligt, men offentliggørelse (med kildeangivelse) må kun ske efter aftale med forfatterne.

Abstract

Title: Danish daycare teachers' perspectives on working with the healthy infantile sexuality

Period: 3th February 2014 – 2th June 2014

Group: 14gr1052 – 10th semester, Public Health Science

Supervisor: Carsten Kronborg Bak

Consultant: Christian Graugaard

Introduction: A healthy infantile sexuality is important to the child's health and development. An experimenting and investigative behavior helps develop the child's knowledge of itself and others in terms of for example bodily differences, likes/dislikes and boundaries. The sexuality of children is, however, a taboo subject tainted with concern and denial, partly as a result of media-profile cases about sexual assault of children in daycares. These cases have led to guidelines regarding daycare teachers' work with the children, with the purpose of preventing abuse and unjustified accusations against daycare teachers. A consequence of the guidelines could be a limitation of the healthy development of the infantile sexuality. Therefore, it is to be feared that the children do not learn to recognize their own boundaries or others', as these are given on beforehand by the guidelines. A further consequence may be that the children get a problematical approach to their own and others' bodies.

Aim: To investigate the attitudes, experiences and qualifications of daycare teachers regarding their work with the infantile sexuality, in order to support and promote the healthy infantile sexuality among preschool children. This includes the study of male and female daycare teachers' perspectives on the subject, in order to be able to make recommendations for improvements on the subject.

Theory: Theories of Michel Foucault, Zygmunt Bauman and Katrine Zeuthen are used for analysing and discussing the collected empirical data, in order to answer the thesis statement. The theories are adequate on several levels. Thus they are used to create a deeper understanding of the discourse in society and the guidelines' impact on teachers' work, in order to evaluate their impact on the healthy infantile sexuality.

Methods: The empirical data are collected in seven qualitative semi-structured interviews with male and female teachers with varying experience, who are employed by a municipal kindergarten in Aalborg. The interview guide has been prepared from a deductive approach, where the theories of Foucault, Bauman and Zeuthen and the knowledge from a systematic literature search serve as the basis. These have created the preconceptions to be clarified and resulted in the following themes: The infantile sexuality, the discourse in society, guidelines, education and future. The empirical analysis has, however, pointed out another area of focus, which turns out to be important for answering the problem statement; cooperation with parents.

Analysis & Discussion: At one hand, the teachers feel that they possess the necessary knowledge to work practically with infantile sexuality, but at the other hand they want more knowledge as working with the infantile sexuality goes far beyond the practical work with the child. The reason for this is that cooperation with the parents requires more knowledge about sexuality, as parental unawareness and fear of sexual assault contribute to the occurrence of misunderstandings. The existing discourse in society is simply internalized in parents and operationalized through guidelines. Through the preparation of the thesis, it has become clear that it is virtually impossible to talk about working with the healthy infantile sexuality, without getting into the society discourse that characterizes the subject. In this context, especially the male teachers are suffering from suspicion from the society.

Conclusion: The taboo and fear-ridden approach to infantile sexuality creates intended and unintended consequences for teachers' work, and therefore also for the child's development because teachers' skills - consciously or unconsciously - are partially impacted by parents and society. A theoretical and professional understanding of the subject is therefore demanded, possibly through additional education, so that teachers will regain confidence in their subjects and skills. Furthermore, there is need for more research concerning parents' experiences of the infantile sexuality, their influence on teachers' work, and how cooperation between parents and daycare teachers can be promoted.

Resumé

Titel: Danske børnehavepædagogers perspektiver på arbejdet med den sunde infantile seksualitet

Periode: 3. februar 2014 – 2. juni 2014

Gruppe: 14gr1052 – 10. semester Folkesundhedsvidenskab

Vejleder: Carsten Kronborg Bak

Konsulent: Christian Graugaard

Baggrund: En sund infantil seksualitet er vigtig for barnets sundhed og udvikling. En eksperimenterende og undersøgende adfærd er med til at udvikle barnets kendskab til sig selv og andre i form af eksempelvis kropslige forskelligheder, lyst/ulyst og grænser. Børns seksualitet er imidlertid et tabuiseret emne behæftet med bekymring og benægtelse, blandt andet som et resultat af medieomtalt sager omkring seksuelle overgreb på børn i daginstitutioner. Disse sager har medført retningslinjer for pædagogers arbejde med børnene i daginstitutioner med det formål at forebygge dels mod overgreb og dels mod uberettigede anklager mod pædagogerne. En konsekvens ved retningslinjerne kan være en begrænsning af den sunde infantile seksuelle udvikling, hvor det kan frygtes, at børnene ikke selv lærer at mærke egne og andres grænser, da disse på forhånd er fastsatte gennem reglerne. En konsekvens kan ydermere være, at børnene får en problematiseret tilgang til egen og andres kroppe.

Mål: At undersøge pædagogers holdninger, erfaringer og kompetencer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet, for at kunne understøtte og fremme denne blandt børnehavebørn. Herunder ønskes det undersøgt, hvorvidt mandlige og kvindelige pædagoger har forskellige perspektiver herpå, for slutteligt at komme med anbefalinger til forbedringer inden for feltet.

Teori: Teoriene af Michel Foucault, Zygmunt Bauman og Katrine Zeuthen anvendes til analyse og diskussion af den indsamlede empiri med henblik på besvarelse af speciallets problemformulering. Teoriene afdækker flere niveauer og anvendes til at skabe en dybere forståelse af samfundsdiskursens og retningslinjers indvirkning på pædagogernes arbejde for derigennem at kunne vurdere disses indflydelse på den sunde infantile seksualitet.

Metode: Empirien er indsamlet via syv kvalitative semi-strukturerede interviews med mandlige og kvindelige pædagoger med varierende erfaring, som er ansat i en kommunal børnehave i Aalborg Kommune.

Interviewguiden er udarbejdet ud fra en deduktiv tilgang, hvor teoriene af Foucault, Bauman og Zeuthen samt viden fra systematiske litteratursøgninger indgår som grundlag. Disse har skabt de for-forståelser, som ønskes belyst. Disse munder ud i temaerne: den infantile seksualitet, samfundssyn, retningslinjer, uddannelse og fremtid. Analysen af empirien har imidlertid påpeget endnu et fokusområde, som viser sig at have stor betydning for besvarelsen af problemformuleringen – samarbejdet med forældrene.

Analyse & Diskussion: Pædagogerne oplever at have den fornødne viden til praktisk at arbejde med den infantile seksualitet, men ønsker samtidig mere viden, da arbejdet med den infantile seksualitet går langt udover det praktiske arbejde med barnet. Samarbejdet med forældrene fordrer mere viden om seksualiteten, da forældrenes uvidenhed og frygt for overgreb er med til at skabe misforståelser. Den gældende samfundsdiskurs er således internaliseret i forældrene og operationaliseret gennem retningslinjer, og igennem udarbejdelsen af specialet er det blevet tydeligt, at det er så godt som umuligt at tale om arbejdet med den sunde infantile seksualitet, uden at komme ind på samfundsdiskursen, som præger emnet. I denne forbindelse er specielt de mandlige pædagoger ramt af mistro, men de gør meget for, at dette ikke skal være styrende for deres arbejde, om end det overhovedet er muligt.

Konklusion: Den tabuiserede og frygtplagede tilgang skaber tilsigtede og utilsigtede konsekvenser for pædagogernes arbejde og derfor også for barnets udvikling, da pædagogernes kompetencer bevidst eller ubevidst delvis justeres efter forældres og samfundets behov. En fælles teoretisk og faglig forståelse af emnet efterspørges derfor, eventuelt gennem øvrig uddannelse, således at pædagogerne finder tryghed i deres fag og kunnen. Ydermere er der behov for mere forskning omhandlende forældrenes oplevelse af og indflydelse på pædagogernes arbejde, og hvorledes samarbejdet kan fremmes.

Indholdsfortegnelse

1 Initierende problem	15
2 Problemanalyse	17
2.1 Dannelse og udfoldelse af barnets seksualitet.....	18
2.2 Den infantile seksualitet – og den voksnes	19
2.3 Børns adfærd	20
2.4 Børns afhængighed af omsorgspersoner og mulige konsekvenser heraf	21
2.5 Pædagogernes rolle i barnets ”dobbeltsoialisering”	22
2.6 Kort overblik over pædagoguddannelsernes undervisning om den infantile seksualitet	23
2.7 Samfundets angst for overgreb.....	24
2.8 Retningslinjeundersøgelsen 2012	26
2.8.1 Retningslinjernes effekt på pædagogernes arbejde.....	27
2.8.2 Pædagogers bekymring for retningslinjers effekt på børnene	29
2.9 Afgrænsning.....	30
2.9.1 Problemformulering	32
3 Litteratursøgning	33
3.1 Struktureret søgning	33
3.1.1 Inkluderede studier	34
4 Videnskabsteoretisk referenceramme	37
5 Teori	39
5.1 Michel Foucault.....	40
5.1.2 Magt	40
5.1.2.1 Biomagt.....	41
5.1.2.2 Institutioner og magt.....	41
5.1.3 Diskurser.....	42
5.1.3.1 Seksualiteten som en samfundsdiskurs	42
5.2 Zygmunt Bauman.....	43
5.2.1 Seksualiteten i det postmoderne samfund	43
5.2.1.1 Institutionerne og det postmoderne samfund.....	44
5.2.1.2 ”Det seksuelle spøgelse”	45
5.3 Katrine Zeuthen.....	46
5.3.1 Den infantile seksualitet.....	446
5.4 Opsummering.....	47
6 Metode	49

6.1 Forberedelsesfasen	50
6.1.1 Tematisering og design	50
6.1.2 For-forståelse i kvalitativ interviewundersøgelse	50
6.1.2.1 Nærværende specialegruppes for-forståelser	51
6.1.3 Udvælgelse af informanter	52
6.1.3.1 Selektiv/strategisk udvælgelse af informanter	52
6.1.4 Rekruttering af informanter	54
6.2 Gennemførelsesfasen – interview	55
6.2.1 Semi-strukturerede interviews	55
6.2.2 Udformning af interviewguide	56
6.2.2.1 Interviews struktur og indhold	57
6.2.3 Pilotinterview	58
6.2.4 Overvejelser om udførelse af interview	59
6.2.5 Interviewerens rolle	60
6.2.6 Ethiske overvejelser	62
6.2.6.1 Det etiske princip om tilgodesende	62
6.2.6.2 Tre typer af dilemmaer	63
6.3 3. fase - Analyse	64
6.3.1 Transskribering	65
6.3.2 Analyse	65
6.3.3 Verifikation	66
6.3.4 Rapportering	67
7 Analyse og Diskussion	69
7.1 Pædagogernes kompetencer	69
7.1.1 Hvor stammer pædagogernes viden fra?	70
7.1.2 Er der behov for mere viden?	71
7.2 To diskurser om den infantile seksualitet	73
7.2.1 Hvor stammer frygten fra?	74
7.3 Samfundsdiskursens indflydelse på pædagogernes arbejde	75
7.3.1 Konsekvenser ved samfundsdiskursen	78
7.3.2 Retningslinjer	80
7.3.2.1 Uformelle retningslinjer	80
7.3.2.2 Tilsigtede og utilsigtede konsekvenser af retningslinjerne	82
7.3.2.3 Konsekvenser for de mandlige pædagoger	84

7.3.2.4 Konsekvenser for børnene.....	87
8 Fremtidsønsker - Perspektivering.....	93
8.1 Ønske om bedre (samfunds)indsigt i pædagogernes arbejde.....	93
8.2 Ønske om mere viden blandt pædagoger og forældrene.....	94
8.3 Anbefalinger.....	96
8.3.1 Bedre uddannelsesmuligheder.....	97
8.3.2 Mere viden blandt forældrene.....	97
8.4 Samlet vurdering.....	99
9 Konklusion.....	101
9.1 Arbejdet mellem to diskurser.....	102
9.2 Mandlige og kvindelige pædagoger.....	103
9.3 Tilsigtede og utilsigtede konsekvenser af samfundsdiskursen.....	103
9.4 Anbefalinger.....	103
10 Referenceliste.....	105

1 Initierende problem

Seksualiteten er vigtig for barnets samlede sundhed og udvikling. Barnet lærer igennem den seksuelle udvikling at kunne mærke egne og andres grænser, krop, lyst/ulyst og sanselighed, og i sidste ende er den infantile seksuelle udvikling fundamentet for voksensexualiteten (1,2). Alligevel er det ikke den sunde seksuelle udvikling, der fylder mest i samfundsbilledet, når emnet omhandler børn og seksualitet.

Freud pointerede allerede i 1905, at forskning om børns sunde udvikling sjældent inddrog børnenes seksualitet (den infantile seksualitet), og helt frem til det 21. århundrede synes denne observation stadig gældende (1,3): *"Ingen forfatter har, så vidt jeg ved, klart erkendt lovmæssigheden af en seksualdrift i barndommen, og i de talrige skrifter, der er fremkommet om barnets udvikling, bliver kapitlet 'seksuel udvikling' for det meste sprunget over"* (1) s. 1). Størstedelen af den eksisterende forskning om børns seksualitet omhandler seksuelle overgreb og giver et ensidigt indtryk af, at børns seksualitet udelukkende eksisterer, når den forekommer i forbindelse med overgreb eller patologiske tilstande, såsom tvangsmæssig masturbation eller lignende af problematiserende art (4-9).

Den sunde seksuelle udvikling synes næsten fortrængt, og ordene "børn" og "seksualitet" i samme sætning behæftes ofte med ubehag og tabuisering, som et resultat af store medieomtalte sager omkring seksuelle overgreb på børn i daginstitutioner (Vadstrupgård-sagen¹ og Beder-sagen²) (1). Disse sager har blandt andet medført retningslinjer for pædagogers arbejde med børnene i daginstitutioner. Retningslinjerne er tænkt som en forebyggelse dels mod overgreb og dels mod uberettigede anklager mod pædagogerne.

Der kan imidlertid stilles spørgsmålstejn ved en forebyggelsesstrategi som denne, da det er uvist hvorvidt retningslinjerne rent faktisk kommer børnenes ve og vel til gode. Retningslinjerne formodes at kunne risikere at mindske børnenes mulighed for at udforske egne og andres grænser samt hæmme den seksuelle udvikling, der *ubevidst* sker i dagligdagens relationer med andre børn og voksne (12,13). Retningslinjerne kan på den måde komme til at virke modsat af den egentlige hensigt i form af, at børnene som konsekvens ikke lærer at kende til, når noget eller nogen overskrider deres grænser.

¹ Vadstrupgård-sagen (1997): En sag fra Gladsaxe om en 30-årig pædagogmedarbejder som anklages og findes skyldig i seksuelt misbrug af 20 børn og idømmes 3½ års fængsel (10).

²Beder-sagen (2005): En omfattende sag fra Beder syd for Aarhus, om en 29-årig pædagogmedhjælper som blev fundet skyldig i blufærdighedskrænkelser og anden kønslig omgang end samleje med i alt 14 børn mellem tre og seks år i børneinstitutionen og idømt 3 års fængsel (11).

Nærværende speciales formål er derfor at tage fat på et emne, som er stærkt tabuiseret og generelt underbelyst, for derigennem at skabe mulighed for at forbedre børns seksuelle sundhed gennem pædagogers virke.

2 Problemanalyse

Følgende problemanalyse vil indeholde en belysning af den infantile seksualitet, og hvorledes denne adskiller sig fra den voksnes. Herefter redegøres der for, hvorledes pædagogens rolle ser ud i forhold til at støtte den infantile seksualitet. Herunder fremstilles de samfundsmæssige diskurser, som influerer på relationen mellem barn og pædagog. Slutteligt opsamles analysens væsentligste pointer i en afgrænsning, som leder til specialiets problemformulering.

Set i et udviklingsbiologisk eller darwinistisk perspektiv, er mennesket født med en seksualitet og en seksuel nysgerrighed, fordi det er en nødvendighed for reproduktionen og dermed menneskets eksistens (14). Men menneskets seksualitet indebærer langt mere end blot reproduktion, hvilket WHO anerkender i deres brede og positive definition af seksualitet:

"Sexuality is a central aspect of being human throughout life and encompasses sex, gender identities and roles, sexual orientation, eroticism, pleasure, intimacy and reproduction. Sexuality is experienced and expressed in thoughts, fantasies, desires, beliefs, attitudes, values, behaviours, practices, roles and relationships. While sexuality can include all of these dimensions, not all of them are always experienced or expressed. Sexuality is influenced by the interaction of biological, psychological, social, economic, political, cultural, ethical, legal, historical, religious and spiritual factors." (15) s. 5)

Ovenstående holistiske definition viser, at seksualiteten er biopsykosocial og rummer derved både biologiske, psykologiske og sociale aspekter. Seksualiteten er en del af det at være menneske fra fødsel til død, og dermed ikke blot noget, der indtræffer, når barnet bliver teenager og ophører, når alderdommen indtræffer - definitionen har ingen alder (15). Seksualiteten er snarere en del af menneskets livsforløb og samlede udvikling, og den må anses som en stor drivkraft bag menneskers livsstil og risikoadfærd. Den har således indvirkning på den enkeltes liv, trivsel og derved også den generelle sundhed. I det danske samfund er der især fokus på den generelle sundhed gennem de såkaldte KRAM-faktorer (kost, rygning, alkohol, motion), da det er de *målbare og objektive* risikofaktorer, der påvirker folkesundheden mest. Ligesom det er gældende for definitionen af den seksuelle sundhed, har den generelle sundhed ifølge WHO ingen alder (16,17).

Som udgangspunkt påvirkes den seksuelle sundhed af de samme baggrundsfaktorer, som sundhed og trivsel generelt er påvirket af, altså blandt andet de nævnte KRAM-faktorer (17,18). Der ses derved en gensidig sammenhæng mellem seksuel sundhed, generel/objektiv sundhed og livskvalitet.

Seksualiteten og den seksuelle sundhed er altså et element i en lang række af elementer, som både er

afgørende for den objektive, biologiske sundhed, og om den enkelte oplever at have et godt liv (17). Seksualiteten kan i den optik udgøre en form for "raskhedsfaktor", hvor der forelægger evidens for, at en sund seksualitet kan bidrage positivt til livskvaliteten og den psykosociale trivsel, men også til den generelle sundhed. På samme måde er der påvist sammenhænge mellem seksuel mistrivsel og nedsat sundhed, livskvalitet og velvære (18). Der kan altså være store omkostninger forbundet med seksuel usundhed, såvel fysisk som psykisk, socialt og samfundsøkonomisk (17). På baggrund af dette synes det indlysende at beskæftige sig med fremme af seksuel sundhed og forebyggelse af seksuel mistrivsel i et folkesundhedsperspektiv.

At seksualiteten fra fødslen er en del af menneskets dannelse og væren betyder, at også børn har en seksualitet – ofte omtalt som den infantile seksualitet (3,13). Tilbage i 1985 skrev WHO om denne:

"Børn har ret til seksualitet og til mulighed for en fordomsfri opdragelse. Seksualiteten begynder i barndommen. Omgivelsernes holdninger og reaktioner har betydelig indflydelse på barnets seksuelle udvikling, som vil danne baggrund for i hvilken grad, der vil kunne opstå seksuelle problemer. Børn har ligesom voksne behov for at få støttet deres seksualitet, så de kan blive i stand til at føle glæde som seksuelle individer. (WHO, 1985)." (19)

Særligt væsentlig synes denne del og periode af menneskets udvikling, da den ifølge Freud danner fundamentet for den videre udvikling af seksualiteten livet igennem (3,13) og dermed kan have betydning for, hvorledes seksualiteten enten bliver en raskhedsfaktor eller en indikator for mistrivsel (18,20). For at få en forståelse af de mekanismer, der er på spil i udviklingen af seksualiteten, vil der i det følgende afsnit præsenteres forskellige teorier på området.

2.1 Dannelse og udfoldelse af barnets seksualitet

Sigmund Freud (1856-1939), østrigsk læge og skaber af psykoanalysen³, udviklede en teori om, at barnets seksualitet rummer to tilgange: en biologisk og en kulturel. Den biologiske tilgang omhandler, hvorledes seksualiteten er en indre drift, som er medfødt og udvikler sig sideløbende med den øvrige biologiske udvikling og modning. Den kulturelle tilgang omhandler dels opdragelse af barnet, og dels at seksualiteten får en kulturel betydning med tilbagevirkende kraft (2).

³ Psykoanalysen omhandler forholdet mellem fantasi og realitet. Psykoanalysens teori og behandlingsmetode handler om det ubevidste og om, hvad det betyder at mennesket aldrig fuldstændigt kan forstå sig selv. Sammenhæng, betydning og fantasi vil altid i en del af psyken være vigtigere end kronologi, kausalitet og realitet. (13).

Gennem opdragelsen bliver seksualiteten fra livets start socialiseret gennem de voksnes normer og derved den kulturelle diskurs og kontekst, de lever i, og seksualiteten gennemgår derved en socialiseringsrejse, hvor den går fra udelukkende at være noget *naturligt* til også at være noget *kulturelt*. Barnets seksuelle drift får først betydning, når det er i stand til at kunne forstå seksualitetens kulturelle betydning - altså med den nævnte tilbagevirkende kraft. Den biologiske udvikling får derved en kulturel betydning, hvori de sociale og kontekstuelle normer ligger (2).

I en dansk og nutidig kontekst præsenterer psykolog Katrine Zeuthen (f. 1970) (13) med baggrund i teorier af Freud og Laplanche⁴, en lidt anderledes forståelse af den barnlige seksualitet end de gængse måder at fremstille barnets seksualitet på. Med afsæt i psykoanalysen sætter hun relationen mellem barn og voksen i højsæde for den seksuelle udvikling, hvilket adskiller hende fra mange børneforskere, som beskriver seksualiteten som noget, der *udelukkende* kommer indefra, og som kan udfolde sig til noget sundt og godt, såfremt den får de rette betingelser (13).

Ifølge Zeuthens teori er det *relationerne* mellem barnet og det eller de omsorgsgivende voksne, der former seksualiteten og giver den betydning i takt med, at barnet modnes til at kunne forstå den (13). Der findes ikke konsensus i litteraturen omhandlende den infantile seksualitets oprindelse og udvikling, hvorfor det altid vil være behæftet med begrænsninger at følge én overbevisning. I nærværende speciale er Zeuthen med sine fortolkninger af Freud og Laplanche dog valgt som teoretisk referenceramme, da der er fokus på relationernes betydning.

I det følgende afsnit vil der redegøres for, hvorledes den infantile seksualitet ifølge Zeuthen kommer til udtryk og er forskellig fra den voksnes. Denne viden vil danne baggrund for forståelsen af relationernes betydning, som der efterfølgende vil redegøres for.

2.2 Den infantile seksualitet – og den voksnes

Børn fødes med en seksualitet, som ligger *ubevidst* og *ureflekteret* i barnets handlinger og adfærd. Den er *ustruktureret*, *diffus* og *usamlet*, og det er vigtigt at pointere, at den af samme grund er forskellig fra den voksnes seksualitet. Børn har og udviser lyst og kender til lyst, men det er ikke en seksuel lyst i voksen forstand - det er ganske enkelt lyst, fordi nogle handlinger giver en følelse af velbehag, og lysten er rettet både mod sig selv og mod andre (13). Hos den voksne vil den seksuelle lyst ofte være kendetegnet ved at være bevidst, målrettet og centraliseret til lystbetonede steder på kroppen, eksempelvis kønsorganerne, hvorimod den infantile seksualitet er diffus og sanselig. Lysten og følelsen af velbehag foregår i og med *hele* kroppen og uden et bestemt forløsende mål (14,21). De følelser og

⁴ Jean Laplanche (1924-2012), fransk forfatter og psykoanalytiker, mest kendt for sin videreudvikling af Freuds forførelsesteori

fornemmelser, barnet oplever som gode og dejlige, hænger altså ikke sammen med den bevidste, rationelle og målrettede seksualitet. Dette, erkendelsen af lystens seksuelle karakter, sker i løbet af præpuberteten (14). Ifølge Freud er et af kendetegnene ved den infantile seksualitet netop fraværet af en målrettet og bevidst seksualitet samtidig med, at der eksisterer lyst, der både knytter sig til sanselighed på egen krop og nysgerrighed overfor andres kroppe. Den stiler ikke mod tilfredsstillelse, men har blot karakter af lyst i sig selv (22).

2.3 Børns adfærd

Børn er generelt nysgerrige, når det kommer til verden omkring dem, og på samme måde er de også interesserede og nysgerrige på egen og andres kroppe. Børn lærer igennem observationer, udforskninger og lege. Megen af den viden, de får om egen og andres kroppe vil derfor blive opfanget igennem forskellige lege (23). Børnehavebarnet undersøger de seksuelle fornemmelser og kropsdele sammen med andre, eksempelvis ved "doktorleg", forskellige rollelege, kysselege, imitation af voksnes ageren og så videre, og ophidselse og spænding knyttes til behagelige kropslige oplevelser (14). Nogle mener, heriblandt Zeuthen, at eksperimenterne og den undersøgende adfærd er med til *ubevidst* at udvikle og forme barnets seksuelle lyst, fornemmelser, grænser og behov, således at seksualiteten udvikler sig i samspil med de øvrige komponenter, der skal til for at være et velfungerende menneske (22,24).

At børnene undersøger seksualiteten *ubevidst* betyder, at de ikke kender til de seksuelle antydninger, der kan være i deres lege, tale og generelle adfærd. Det er derved de omsorgsgivende voksnes opgave at lære dem, hvad der er kulturelt og socialt acceptabel adfærd, altså som tidligere nævnt at forme seksualiteten til også at være *kulturlig* (14). Børn er spontane og åbne omkring det seksuelle på samme måde, som de er spontane og åbne omkring alt andet, de møder i livet. Dette i sig selv synes uproblematisk. Det komplekse opstår, når den infantile seksualitet tillægges den voksnes forståelse og fortolkning (12). Denne form for anskuelse ses eksempelvis ofte i den evidensbaserede forskning, der foreligger omkring børns seksualitet, som ofte omhandler, hvordan børns seksualitet tolkes i forbindelse med tegn på overgreb, og om hvordan disse "tegn" kan misforstås af voksne (5,25-27).

Mange børn vil kunne ses lege og imitere voksnes seksualitet og adfærd, men de sætter det ikke ind i en bestemt seksuel eller erotisk ramme, som voksne gør (23). De har således endnu ikke lært, at seksualiteten på sin vis er en privat og intim del af personligheden og mennesket – den er endnu ikke kulturlig. Barnet er altså ikke født med en intuitiv forståelse af de kulturelle normer og kontekster, men opfatter seksualiteten, som det bliver opdraget til, og det er således af afgørende betydning, at den omsorgsgivende voksne lærer barnet dette (24,28).

2.4 Børns afhængighed af omsorgspersoner og mulige konsekvenser heraf

Ud fra Freuds teori forklarer Zeuthen, hvordan børn ses som "for tidligt født", eftersom det ikke kan klare sig selv som andre pattedyr, men er afhængigt af, at omsorgspersonerne tager sig af det. Barnet fortolker ikke seksualiteten og kender som tidligere nævnt ikke til dens betydning. Det bliver derved prisgivet de omsorgsgivende voksne i form af at få skabt *betydning* af seksualiteten i takt med barnets øvrige udvikling og i forbindelse med barnets egen udforskning og fortolkning af og interesse for seksualitetens væsen (29). Barnet bliver derved fra fødslen præsenteret for de kulturelle normer, der præger den voksnes tilgang til seksualiteten (7,30-32). Den seksuelle udvikling bliver således et socialiseringsprojekt, hvorigennem barnet lærer at kende til og skelne mellem lyst og ulyst, behag og ubehag. Et miljø, hvor de voksne udsender positive signaler om kroppen, kærtegn og nærhed, vil kunne styrke barnets lyst og evne til at indgå i disse nære relationer (1), som ifølge Zeuten er altafgørende for den infantile udvikling (13). Et socialiseringsmiljø, hvor barnets seksualitet får plads til udvikling i en åben og tilladende kontekst, vil altså give mulighed for, at barnet i relationen med de voksne kan udvikle en sund og tilfredsstillende seksualitet på egne præmisser.

De ovenstående afsnit indikerer, at en del af det at udvikle en sund seksualitet vil medføre, at barnet blandt andet lærer at mærke egne og andres grænser, hvilket vil kunne have positive følger i resten af livet, eksempelvis i form af respekt for egen og andres krop og integritet.

Forstyrrelser i denne udvikling, eksempelvis i form af overgreb eller manglende støtte i den seksuelle udvikling, kan komme til at rykke ved barnets forståelse af og tillid til kroppen og verden omkring den (2). Det kan være særligt bekymrende, hvis børnene slet ikke får mulighed for at lege de førnævnte undersøgende lege, hvorigennem de lærer at tolke egen og andres grænser og kropslige sprog. Denne tillæring af kropslighed og grænser kan vise sig at blive en vigtig determinant for barnets udvikling i teenageårene, hvor deres erfaringer med grænsesætning kan være dem til hjælp i forskellige aspekter af livet (12). Konsekvenserne af at kropsligheden problematiseres eller tabuiseres kan tænkes at være, at de unge ikke har lært egne og andres grænser at kende, hvorved de kan opleve at skulle finde disse grænser uden hjælp fra voksne. Dette i en periode af deres liv, hvor de begynder at stifte bekendtskab med egne seksuelle erfaringer, og hvor de i højere grad eksponeres for porno, alkohol og forventningers pres - eksponeringer som kan være svære for de unge at håndtere samtidigt (12). Det kan overvejes, om disse grænser vil udvikles i samme omfang, som hvis de havde fået lov til at udforske disse i den infantile alder?

Freud argumenterer for, at såfremt den psykosociale udvikling og barnets mulighed for at deltage aktiv i denne udvikling "går i stå" eller tager uhensigtsmæssige retninger, vil det kunne få konsekvenser for det voksne liv (22).

"Kendte senfølger hos voksne er seksuelle problemer, angst, posttraumatisk stress, lavt selvværd, depression, selvmord, misbrug, personlighedsforstyrrelse og øget risiko for at finde en partner, der er voldelig, eller som begår seksuelt grænseoverskridende handlinger over for børn." (14) s. 34)

At fornægte barnet den sunde seksuelle udvikling kan altså føre til en negativ seksualisering, som i nogle tilfælde kan give seksuelle problemer og psykiske lidelser senere i livet (14,33). Disse problemer og lidelser kan dels kræve behandling og dels resultere i nedsat livskvalitet og arbejdsdygtighed og derved koste samfundet penge. Disse aspekter understreger relevansen af at arbejde med den infantile seksualitet i folkesundhedssammenhæng og af at se nærmere på barnets nærmeste omsorgsgivere.

2.5 Pædagogernes rolle i barnets "dobbeltsoialisering"

En svensk undersøgelse af Svedin et. al (2001) viser, at barnets hverdagsmiljø er yderst vigtigt, da det tyder på, at relationen mellem barnet og pædagogen er af stor betydning for barnets udvikling (34). Zeuthen argumenterer for, at *"Når seksualitetens betydning begynder at gå op for os, er dens fundament allerede grundlagt i os gennem de relationer, der har taget sig af os - på godt, men også nogen gange på ondt."* (22) s. 99-100). Den relationelle og grundlæggende udvikling af den infantile seksualitet er altså af overordentlig stor betydning for den videre udvikling, og pædagogerne kan have en afgørende rolle i denne udvikling. Det er i nærværende speciale kendt, at den infantile seksualitet kan undersøges fra flere perspektiver, eksempelvis den professionelle, forældrenes og fra barnet selv, og at alle vinkler vil have fordele og ulemper (35). Med baggrund i specialets initierende problem og den store betydning, pædagogen tilsyneladende har for barnets udvikling, er det i nærværende speciale valgt udelukkende at fokusere på pædagogers rolle og perspektiver i forhold til en nærmere belysning af emnet.

En dansk undersøgelse lavet af Børnerådet i 2011 viser, at cirka 96% af alle børn i Danmark mellem 3 og 6 år går i børnehave og tilbringer halvdelen eller flere af deres vågne timer der. Dette resulterer i en såkaldt "dobbeltsoialisering", hvor institutionen bliver af lige så stor betydning som familien i forbindelse med børnenes liv og udvikling (36). Pædagogerne kan altså have en unik rolle i form af at støtte den infantile seksuelle udvikling, både direkte i relationen med barnet og indirekte ved at kunne støtte forældrene i håndteringen af barnets seksualitet – uanset om denne ser ud til at udfolde sig normalt eller afvigende (37).

Pædagoger har som udgangspunkt et mere objektivt og professionelt syn på børnene og deres adfærd end forældrene, hvis syn på barnet kan være sløret og besværliggjort af deres følelser og tilknytning til barnet (34). Dette giver pædagogerne mulighed for at observere børnene og, med baggrund i faglig

viden, at videregive nødvendige informationer til forældrene angående børnenes udvikling, herunder den seksuelle. Det tyder imidlertid på, at samarbejdet mellem pædagoger og forældre omhandlende denne del af barnets udvikling ikke lever op til potentialet. Undersøgelsen af Svedin et al (2001) viser, at både pædagoger og forældre oplever det som værende pinligt at tale om barnets seksualitet og seksuelle adfærd, og 92% af forældrene angiver, at de aldrig har diskuteret dette emne med personalet (34).

En af grundene til den manglende kommunikation om børnenes seksualitet kan være, at emnet er tabuiseret fra begge parter. Ydermere tyder det på, at pædagogerne ikke har – eller ikke selv oplever at have - den fornødne viden, kompetencer og tryghed til at tale åbent om den infantile seksualitet (12). Nedenstående afsnit kan være medvirkende til at understøtte denne tese, eftersom langt fra alle uddannelsessteder har obligatorisk undervisning omhandlende børns seksualitet.

2.6 Kort overblik over pædagoguddannelsernes undervisning om den infantile seksualitet

I forbindelse med at klarlægge de danske pædagogers kompetencer og viden omhandlende den infantile seksualitet, er der i nærværende speciale udsendt et elektronisk spørgeskema til uddannelseslederne på landets 27 pædagogseminarer (Bilag 1 Spørgeskema). Svarprocenten er 100%, da der er opnået svar fra samtlige seminarer. 12 af lederne svarer, at der er undervisning omhandlende den infantile seksualitet. Ud af disse svarer fem ledere, at det er *obligatorisk* undervisning, hvorfor det er usikkert, i hvilken udstrækning de resterende 59% (syv seminarer) af landets pædagogstuderende har modtaget undervisning omhandlende emnet, da de udelukkende angiver *ikke* at udbyde *obligatorisk* undervisning om emnet. Ud af de, som har undervisning i infantil seksualitet, svarer syv ledere, at der undervises i tegn på seksuelle overgreb samt den sunde seksuelle udvikling. To ledere svarer, at der udelukkende undervises i tegn på seksuelle overgreb, mens to andre ledere svarer, at der udelukkende undervises i den sunde seksuelle udvikling. Den sidste uddannelsesleder svarer, at der undervises i tegn på overgreb og *andet*, som er en kvalitativ svarkategori. Flere af lederne svarer udover de på forhånd fastsatte svarkategorier ligeledes *andet*, og disse svar indeholder, at der undervises i samfundsmæssige og lovmæssige perspektiver samt pædagogens roller i forbindelse med den infantile seksualitet og samarbejde med forældre herom.

I og med at kun 12 ud af 27 uddannelsesledere svarer, at der undervises i den infantile seksualitet, giver det en indikation om, at pædagogerne muligvis ikke har de nødvendige forudsætninger og kvalifikationer til at støtte, rumme og udvikle den naturlige seksuelle adfærd, som børnehøvebørnene

udviser i daginstitutionerne. Generelt kan det afgørende spørgsmål lyde: Hvis pædagogerne ikke på baggrund af deres faglige uddannelse ved, hvad den "sunde, normale" infantile seksualitet indebærer, hvordan skal de så kunne skelne mellem den og den abnorme, støtte den ene og reagere hurtigt på den anden?

Når pædagogerne ikke har kompetencer fra uddannelsesstederne, kan håndteringen komme til at bero på pædagogernes egne personlige vurderinger. Dette bevirker, at pædagogerne hurtigt kan komme til at stå i en meget svær fortolkningssituation, da det uvilkårligt vil afhænge af den enkeltes subjektive livs- og erfaringsverden frem for at fundere i teoretisk viden (12).

Spørgeskemaets besvarelser viser ydermere, at en tredjedel af pædagogernes viden fra uddannelserne omhandlende den infantile seksualitet ofte beror på undervisning med fokus på enten tegn på overgreb eller den sunde seksuelle udvikling (Bilag 1 Spørgeskema). Det kan overvejes, om dette ensidige fokus på *enten* tegn på overgreb *eller* den sunde seksuelle udvikling skaber en divergerende opfattelse af den infantile seksualitet mellem pædagoger, som kan skabe komplikationer i fagligheden. Det er naturligvis af stor betydning, at de fagprofessionelle er bevidste om, at børn *kan* være udsatte for seksuelt misbrug, og at de er opmærksomme på de tegn, der kan, men langt fra altid vil, vise sig i forbindelse hermed. Men et ensidigt fokus på tegn på overgreb kan skabe en parathed til at tolke børnenes naturlige, undersøgende lege som grænseoverskridende eller som tegn på, at barnet har været udsat for et overgreb (12) og derved være medvirkende til noget af den frygt, der omgiver emnet – både i institutionerne og i samfundet generelt.

En generel udvikling af frygtplagede diskurser i kulturen kan være medvirkende til at sætte dagsordenen i daginstitutionerne og for pædagogernes arbejde (38). Samtidig må udviklingen i daginstitutionerne ses som en del af samfundsudviklingen, hvorfor de to må antages at have en vekselvirkning på hinanden.

2.7 Samfundets angst for overgreb

Internationalt har børns seksualitet gennem tiderne været et tabuiseret emne behæftet med bekymring og benægtelse, og det er blevet tydeligt, at emnets betydning i samfundet har haft konjunkturlignende udsving, gående fra paniske tilstande af frygt til frigørelse og bagatellisering og tilbage igen til paniske tilstande (1).

I Danmark har der siden slutningen af 1990'erne været stort fokus på børns risiko for at blive udsat for overgreb og herunder overgrebs betydning for barnets udvikling, trivsel samt senkonsekvenser. I 1997 og 2007 var der to store sager om seksuelt misbrug i daginstitutioner, Vadstrupgård-sagen og

Beder-sagen, som begge fik stor mediedækning og opmærksomhed i samfundet (12). I forbindelse med disse, er der i samfundet kommet en form for berøringsangst omkring emnet børn og seksualitet samt en øget diskussion af institutionernes ansvar på området, hvilket blandt andet har resulteret i det stigende antal retningslinjer, som børneinstitutioner opstiller og implementerer (2,12,39).

Der findes ikke nogen præcis viden om, hvor mange overgreb, der er forekommet i de danske daginstitutioner, men BUPL (Forbundet for Pædagoger og Klubfolk) bekendtgjorde i 2005, at de gennem de seneste 10 år havde haft omkring 100 sager, hvoraf kun én førte til domsfældelse af en pædagog. Igen i 2013 offentliggjorde BUPL en statistik, som påpegede, at de gennem de seneste 5 år havde haft omkring 36 sager, hvoraf én enkelt var endt i domsfældelse (12).

I en undersøgelse foretaget af Statens Institut for Folkesundhed oplyste 0,3% af 9. klasses elever, at de havde oplevet et seksuelt overgreb inden de fyldte seks, og heraf oplyser kun en enkelt elev, at krænkeren var pædagog (2).

Disse tal kan give en fornemmelse af, at det er et fåtal af børn, der udsættes for overgreb i daginstitutionerne, og at det endnu sjældnere er pædagogen, som er krænkeren, hvilket understøttes af "Retningslinjeundersøgelsen 2012 - En undersøgelse af retningslinjer til forebyggelse af dels seksuelle overgreb på børn, dels uberettiget mistanke mod personalet om seksuelle overgreb på børn i danske daginstitutioner og SFO'er":

"93 forældre (2 % af 4971 deltagende) svarede ja til, at der har været rejst mistanke om seksuelle overgreb fra voksne mod børn i en af de daginstitutioner, deres barn havde gået i. Kun 9 af de 93 forældre mente, at deres eget barn havde været udsat for seksuelle overgreb eller handlinger fra en voksens side."
(12) s. 105)

Det kunne tyde på, at den manglende evidens og berøringsangst således har forplantet sig til en vis form for "overreaktion", hvilken har medført indførelsen af retningslinjer i daginstitutionerne, hvor en stor andel af børns lege og naturlige adfærd bliver "forbudte", som følger af disse (12). Det kan derved frygtes, at børns sunde seksuelle udvikling hæmmes på grund af retningslinjer og manglende viden, da det kan udmønte sig i, at pædagoger eksempelvis hverken må kramme børn eller hjælpe dem med at få tørre bukser på ved uheld. Dette kan ud fra teorien af Zeuthen påvirke børnenes opfattelse af kroppen, da børnene ikke er bevidste om, hvorfor pædagogerne handler, som de gør, og derved kan tro, at kroppen er noget skamfuldt og potentielt farligt (2,12).

2.8 Retningslinjeundersøgelsen 2012

"Retningslinjeundersøgelsen 2012" er en rapport udarbejdet af forskergruppen Paradox ved Aarhus Universitet på baggrund af "Spørgeskemaundersøgelsen 2010 - Mistanke om pædofili og frygt for pædofilianklage i daginstitutioner og befolkning" foretaget af samme gruppe (40).

"Spørgeskemaundersøgelsen 2010" viser, at både pædagogers opmærksomhed på og befolknings frygt for seksuelle krænkelser er steget gennem de seneste år, og at pædagogerne bliver påvirket negativt i deres arbejde af den mistro, som samfundsdiskursen og medierne afspejler (40).

"Retningslinjeundersøgelsen 2012" har til formål at undersøge udbredelsen af retningslinjer, begrundelsen for indførelsen samt hvilke konsekvenser, de har for de danske daginstitutioner og SFO'er, som rummer børn mellem 0 og 6 år. Undersøgelsens design er survey med spørgeskema som metode. Spørgeskemaet er udsendt elektronisk til 74% af landets daginstitutioner og SFO'er og indeholder kvantitative svarmuligheder. Nogle spørgsmål indeholder også svarfelter med mulighed for kvalitative svar. Undersøgelsen har en lav svarprocent (31%), hvilket blandt andet kan skyldes det følsomme emne og tidspres i institutionerne. Den indsamlede empiri er af undersøgelsen selv vurderet repræsentativt fordelt på land og by (12).

Rapporten viser, at over 58% af de deltagende institutionsledere (ud fra de 1.457 besvarelser) har indført retningslinjer i deres dagsinstitutioner, og flere er ved at udarbejde retningslinjer, da mange ledere er af den holdning, at de eksisterer som beskyttelse af børnene. En anden udbredt holdning til indførelse af retningslinjerne er, at de kan medvirke til at beskytte personalet mod falske beskyldninger om krænkende omgang med børnene. Nogle ledere angiver således, at indføringen af retningslinjerne fungerer som en respons på medieomtalen af pædofili og seksuelle overgreb, hvilket synes tydeligt i det nedenstående (12).

Nedenfor gives eksempler på de fem mest udbredte retningslinjer:

1. Man må ikke være alene med børnene
2. Dobbeltbemanding: Man er to om at gøre tingene
3. Man lukker ikke døre i institutionerne – især ikke når man hjælper et barn på toilettet eller skrifter ble
4. Der er ruder i døre og vægge i institutionen, som er i det hele taget præget af synlighed og overblik
5. Begrænsninger af eller specifikke regler for fysisk kontakt med børn (12).

2.8.1 Retningslinjernes effekt på pædagogernes arbejde

Deltagerne i "Retningslinjeundersøgelsen 2012" giver generelt udtryk for tillid kollegaer imellem, hvorved retningslinjerne ofte kan give det indtryk, at de har som hovedformål at beskytte pædagogerne mod omverdenens, og herunder forældrenes, potentielle mistanker og misforståelser omhandlende pædagogernes arbejde med børnene (12). Pædagogerne kan opleve, at deres syn på deres egen ageren og faglighed bliver præget af samfundets mistroiske syn – altså at samfundsdiskursen bliver internaliseret i den enkelte pædagog (41), hvilket kommer til udtryk i "Spørgeskemaundersøgelsen 2010":

"Det mistænksomme blik kan integreres og rettes imod en selv af en selv, selv om man ikke er det fjerneste pædofil. Det er det samme, som sker, når de børneprofessionelle hele tiden overvejer, om deres handlinger kunne se mistænkelige ud." (40) s. 14)

En leder beskriver, hvordan pædagogerne ofte har den faglige forståelse af børnenes seksuelle handlinger, men at de samtidig går i panik af frygt over at kunne blive misforstået, hvilket kan betyde, at pædagogen ikke giver barnet det kvalificerede med- og modspil, det har behov for (12). Dette kan resultere i en oplevelse af ikke at udføre arbejdet godt nok og i en oplevelse af at negligere børnenes behov, hvilket kan forringe pædagogernes selvfølelse og respekt for eget arbejde.

Flere af institutionslederne angiver at opleve fordele ved retningslinjerne, fordi de fungerer som guidelines inden for et ømtåleligt område og, som nævnt, som beskyttelse af pædagogerne mod mistanke om overgreb. Retningslinjerne sørger for, at alle de ansatte har samme regelsæt og agerens, og på den måde undgås det angiveligt, at pædagogerne er nødsaget til at fortolke og reagere efter egne overbevisninger (12), som også Zeuthen har fokus på:

"Uden en teoretisk og videnskabelig ramme at forstå seksualitetens udvikling ud fra, forbliver vores vurderinger og dømmekraft i en privat og diffus sfære, der må henvises til den voksnes eget ubevidste." (22) s. 4)

Ovenstående citat stemmer overens med, at flere af deltagerne i undersøgelsen efterlyser mere viden på området, så de kan opleve ikke blot at have redskaber i form af retningslinjer, men i form af faglighed, der er baseret på viden og ikke på frygt (12).

Samfundsdiskursen påvirker imidlertid pædagogernes faglige viden. Den viden, pædagogerne har, negligeres af frykten for, at deres handlinger kan blive misforstået af det omgivende samfund. Dagbladet *Information* publicerede i 2011 en artikel omhandlende den infantile seksualitet og pædagogernes berørthed heromkring. En mandlig pædagog fortæller heri, hvordan han har undladt at

fortælle forældrene om børns normale seksuelle adfærd, da han frygtede, at de ville misforstå hans intentioner (42).

Dette tydeliggør det paradoksale i, at den viden, der foreligger, ikke danner baggrund for valg, men i stedet bliver baggrunden de regler gældende, som samfundet af frygt vælger at opstille. En institutionsleder, som er imod retningslinjer, udtrykker, at retningslinjerne er indrettet efter *"syge menneskers tankegang, og at en naturlig, rar tilgang til børnene nu ses som snavset og forbudt."* (12) s. 29)

De ovenstående eksempler vidner om en manglende faglig enighed om retningslinjernes berettigelse og den manglende konsensus, der foreligger om holdningen til arbejdet med den infantile seksualitet.

Eksemplet fra *Information* om den mandlige pædagog vidner om en diskurs, hvor specielt pædagoger af det mandlige køn kan føle sig sårbare overfor mistanke om overgreb - hvilket medierne delvis er skyld i (12,40). Denne diskurs pointeres ligeledes i "Retningslinjeundersøgelsen 2012", hvor retningslinjerne ofte kun vedrører mænd, og allerede der udøves derved en form for stigmatisering af dem. På den anden side er det netop retningslinjernes formål at forhindre mistillid og uberettigede anklager, hvorfor de har til formål at beskytte mændene (12). Herved opstår der et paradoks; det, der burde beskytte, kan ende med at stigmatisere og begrænse.

Ikke desto mindre må den øgede opmærksomhed omhandlende retningslinjer forbeholdt mænd give en anledning til, at der i samfundet ses på mænd som "latent pædofile" og dermed som en tilsyneladende "farlig" gruppe. Det resulterer i, at mandlige pædagoger har ændret adfærd og udviser mindre fysisk kontakt med børnene som konsekvens af samfundsfrygten for pædofili (12,40). En mandlig pædagog udtaler i "Retningslinjeundersøgelsen 2012":

"Der er omsorgsopgaver, som primært bliver udført af kvinder såsom hygiejneopgaver omkring børn. Trøst er også en opgave som ofte bliver givet til kvinderne." (12) s. 133)

Mange af omsorgsopgaverne overgår altså til de kvindelige pædagoger, hvorved forholdet mellem børn og mandlige ansatte forvrænges (12,43). Desuden betyder dette, at der kan forekomme en kønslig fordeling af arbejdsopgaverne og en potentiel "udtynding" af mandlige pædagogers faglighed. Det kan med baggrund i Ligestillingsloven diskuteres, om en sådan arbejdsfordeling efter køn overhovedet er lovlig:

"§ 2. Ingen må udsætte en anden person for direkte eller indirekte forskelsbehandling på grund af køn. En instruktion om at forskelsbehandle en person på grund af køn betragtes som forskelsbehandling" (44).

2.8.2 Pædagogers bekymring for retningslinjers effekt på børnene

Nogle af deltagerne i "Retningslinjeundersøgelsen 2012" beretter, at de er bekymrede for, at retningslinjerne har en negativ konsekvens på børnenes adfærd. En pædagog fortæller, at doktorlege nu anses som en unaturlig overgrebsadfærd, og ikke længere som en naturlig adfærd blandt nysgerrige og undersøgende børn, hvilket kan påvirke børnenes opfattelse af rigtigt og forkert (12,13). Når de seksuelle lege forbydes eller tabuiseres, kan en risiko være at børnene påvirkes til at tie, hvis de har oplevet grænseoverskridende hændelser, overgreb eller krænkelse (12). Desuden oplever nogle pædagoger, hvordan deres egen skam kan påvirke barnets opfattelse af, hvad der er skamfuldt, og andre er foruroliget over langtidseffekterne af retningslinjerne for børnene. Eksempelvis siger en kvindelig leder om retningslinjerne:

"Som tidligere beskrevet så tror jeg at vores begrænsning af børnenes mulighed for at udforske hinandens kroppe, gør at vi hindre dem i deres normaludvikling. Konsekvensen af det bliver muligvis teenagere der ikke kender egne eller andres grænser. Det i en alder hvor de ikke i samme grad taler med voksne og samtidig skal kunne agere i en verden hvor alkohol og porno også er noget der skal kunne håndteres. Med andre ord så er jeg bekymret for, at vi i vores forsøg på at beskytte dem, i vores angst for seksuelle overgreb, gør dem en bjørnetjeneste." (12) s. 130)

Det er dog ikke alle pædagoger, der er af den opfattelse, at retningslinjerne skader børnene. Flere udtaler, at retningslinjerne hjælper børnene til at sætte og mærke egne og andres grænser på en naturlig måde, og at det reelt beskytter mod krænkelse børnene imellem (12). Nogle pædagoger mener, at retningslinjerne er blevet en naturlig del af hverdagen, og at de ikke oplever dem som værende en risiko mod børnenes udvikling. En kvindelig pædagog udtaler i "Retningslinjeundersøgelsen 2012", at:

"Det handler om at man som pædagog eller medarbejder, finder andre alternativer til de ting vi ikke må. F.eks. er det blevet en helt naturlig del af hverdagen at en mandlig medarbejder ikke må skifte et barn alene, og at vi ikke må tage børn med ned i kælderen osv. dette mener jeg ikke har nogen konsekvens for barnet senere i livet." (12) s. 131)

Der ses således uenighed om, hvorvidt børnenes seksuelle udvikling kan forventes at lide under denne objektiverende adfærd, hvor der opstilles rammer og regler for alt samvær (12,45).

Konkluderende må det påpeges, at retningslinjerne signalerer, at både børns og voksnes, og særligt de mandlige, kroppe er blevet problematiseret og seksualiseret. De basale og naturlige behov, som

børnene har for omsorg, trøst og både relationel og kropslig nærhed problematiseres derved også (46). Det paradoksale i det ovenstående er, at det tyder på, at retningslinjerne til dels overtager pædagogernes egen professionelle faglighed og viden. Eksempelvis udtrykker en kvindelig leder i "Retningslinjeundersøgelsen 2012" om dette, at børnene *"leger i det skjulte doktorlege, hvilket vi fagligt ved, er en del af deres udvikling. Vi har imidlertid af hensyn til især personalet italesat, at disse lege ikke hører hjemme hos os."* (12) s. 128). En sådan fralæggelse af ansvaret kan tænkes at kunne bidrage til en udtynding af "det faglige blik", og en hensyntagen til udefrakommende mistroiske blikke, kan resultere i en slags "kollegial paranoia", hvilket kan bevirke, at arbejdsmiljøet på denne baggrund bliver stresset.

Ydermere synes det paradoksalt, at netop de ting, der kendetegnes ved den normale seksualitet, igennem retningslinjerne bliver karakteriseret som problematisk adfærd, og som noget, der i institutionen skal undgås (46). Desuden kan det med baggrund i teorien af Zeuthen og pædagogernes udtalelser i "Retningslinjeundersøgelsen 2012" overvejes, om denne tilgang til arbejdet med den infantile seksualitet kan medføre et faktuel omsorgssvigt. På baggrund af nærværende speciales udsendte spørgeskema, kan der slutteligt stilles spørgsmålet om, hvorvidt pædagogerne overhovedet har den fornødne *fagligt relevante* viden om emnet til at kunne danne sig en faglig vurdering omkring børnenes seksuelle adfærd.

2.9 Afgrænsning

Gennem problemanalysen er det tydeliggjort, at udviklingen af en sund infantil seksualitet er en væsentlig faktor for barnets sundhed og videre udvikling. Det er påvist, at en sund seksualitet hos barnet senere i livet kan bidrage positivt til livskvaliteten og den psykosociale trivsel og dermed den samlede, generelle sundhed, hvilket gør det yderst relevant at arbejde med i forbindelse med forebyggende og sundhedsfremmende folkesundhedsarbejde.

Ud fra Zeuthens perspektiv på relationernes betydning for barnets udvikling, synes det relevant at beskæftige sig med den faggruppe, som har stor indflydelse på barnets udvikling og adfærd: Pædagogerne i daginstitutionerne, nærmere bestemt børnehaverne. Det er i nærværende speciale valgt at have fokus på pædagogernes perspektiver på arbejdet med den infantile seksualitet, da sådanne perspektiver synes oversete i den evidensbaserede litteratur. Ydermere synes det tydeligt, at de er underlagt samfundsmæssige diskurser, der har resulteret i retningslinjer for børnenes og pædagogernes relationer og samvær. Gennem problemanalysen er det påvist, at disse kan have konsekvenser for pædagogernes arbejde og trivsel samt for børnenes sunde udvikling.

I form af retningslinjerne eksisterer der forebyggende tiltag mod seksuelle overgreb i danske daginstitutioner. Ifølge BUPL sker der meget sjældent overgreb netop her, og ydermere tyder det på, at der ikke kan stilles nogen garanti for at overgreb ikke kan forekomme trods retningslinjerne (12). Derfor forsøges fokus i nærværende speciale flyttet fra forebyggelse af overgreb til fremme af seksuel sundhed, da det antages, at gevinsten ved retningslinjerne langt fra overstiger det tabte i arbejdet med at fremme den sunde infantile seksualitet.

Undersøgelser, der omhandler pædagogernes perspektiver på arbejdet med den infantile seksualitet er sparsomme og stammer hovedsageligt fra udlandet, hvorfor overførbare resultaterne, grundet de kulturelle forskelle i opfattelsen af børns seksualitet, må ske med en vis forsigtighed.

I en dansk kontekst har forskergruppen Paradox foretaget to undersøgelser, herunder "Spørgeskemaundersøgelsen 2010" og "Retningslinjeundersøgelsen 2012", som belyser pædagogernes perspektiver. Disse omhandler henholdsvis angsten for pædofili og pædofilianklager i daginstitutioner og i befolkningen samt en belysning af retningslinjernes udbredelse og konsekvenser i danske daginstitutioner, hvorved fokus er på forebyggelse af overgreb. Data indsamlet til disse undersøgelser er foretaget på et kvantitativt grundlag, hvorfor nærværende speciale, gennem en kvalitativ tilgang, har til formål at give en dybere forståelse af pædagogernes perspektiv på arbejdet med den infantile seksualitet, for i sidste ende at kunne fremme en sund udvikling af denne. Ønsket med nærværende speciale er derved at tage "det første spadestik" i et ubelyst område for at kunne komme med anbefalinger til sundhedsfremmende forandringer samt at redegøre for, hvor der er behov for dybere undersøgelser.

Det er i nærværende speciale valgt at indsamle denne viden gennem interviews med pædagoger uddannet fra danske seminarer, som arbejder i en kommunal børnehave i Aalborg kommune. Begge undersøgelser udarbejdet af forskergruppen Paradox tydeliggør, at der differentieres mellem kvinders og mænds relation til barnet, hvorfor det synes relevant at undersøge perspektiverne på den sunde infantile seksualitet fra begge køn. På baggrund af den manglende konsensus i den i forvejen sparsomme litteratur, har specialegruppen valgt at stille sig åbent og "eksplorativt" an med problemformuleringen, og denne kommer på den baggrund til at lyde som følgende:

2.9.1 Problemformulering

På baggrund af kvalitativ empiri ønskes pædagogernes erfaringer, holdninger og kompetencer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet belyst. Herunder ønskes det undersøgt:

- Hvorvidt der er forskel på mandlige og kvindelige pædagogers perspektiver herpå*
- Om pædagogerne gør sig tanker om eventuelle forbedringer i det fremtidige arbejde med den infantile seksualitet*

Endelig, i hvilket omfang og på hvilken måde kan denne viden bruges fremadrettet for at støtte børns sunde seksuelle udvikling?

Problemformuleringen er altså fremkommet på baggrund af den eksisterende forskning indenfor området, som er fundet ved hjælp af en struktureret litteratursøgning. Den fremadrettede tilgang til besvarelse af problemformuleringen vil derfor ske ud fra en deduktiv tilgang, hvor først den strukturerede litteratursøgning og dernæst den teoretiske referenceramme vil blive præsenteret forud for indsamling af empiri.

I det følgende skal "retningslinjer" forstås ud fra definitionen omtalt i "Retningslinjeundersøgelsen 2012":

"Vi forstår herved ikke alene de retningslinjer, som en ledelse kan opstille i en institution, men tillige de retningslinjer den enkelte medarbejder selv kan vælge at opretholde. En retningslinje kan endvidere i vores forståelse være noget så konkret, som at man skal være to om at skifte ble, men det kan også være f.eks. en mere generel opfordring til at holde afstand til børnene. Retningslinjer kan endvidere ifølge vores definition være både skriftlige og mundtlige, og de kan tillige være stiltiende i den forstand, at de kan være noget, som alle blot er begyndt at gøre i institutionen uden at have sat mange ord på det. Alt i alt kan man sige, at vores definition af retningslinjer, som altså bygger på, hvad undersøgelsen har vist os, at de kan være, er det mønster af forebyggende adfærd, som er skudt op i nogle institutioner som beskyttelse af såvel børn mod seksuelle overgreb som personale mod uberettiget mistanke om seksuelle overgreb på børnene." (12) s. 11)

3 Litteratursøgning

For at afdække den eksisterende evidensbaserede viden om nærværende speciales emne er der gjort brug af såvel ustrukturerede som strukturerede litteratursøgninger samt kædesøgninger. Den strukturerede søgning gennemgås i det følgende ved hjælp af Tabel 1 samt et flow-chart (Figur 1).

3.1 Struktureret søgning

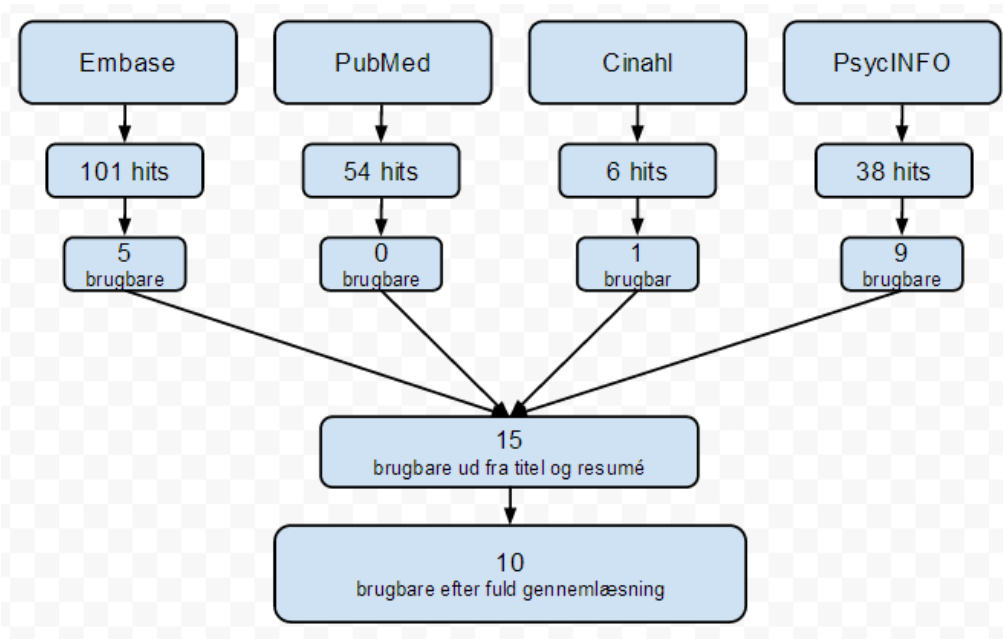
Da problemformuleringen ønskes besvaret med et biopsykosocialt sundhedsperspektiv, er det valgt at benytte fire databaser inden for emnerne fysiologi/medicin, samfundsfag og psykologi. Databaserne er henholdsvis: Cinahl, PubMed, Embase og PsycINFO.

Nedenstående tabel (tabel 1) viser hvilke søgetermer, der er benyttet (For uddybelse af søgning på hver enkelt database se bilag 2 Litteratursøgning):

Facet 1	Facet 2
Patient	Outcome
Emneord	Emneord
Child*	Sexual Development
Preschool, Child*	Sexuality
Preschool, students	Psychosexual Behavior
Child, preschool	Sexual Behavior
Preschool Education	Sexual health
Preschool students	Sexology
Preschool Teachers	
Preschool child*	

Tabel 1: Anvendte søgetermer

Nedenstående flow-chart (Figur 1) viser antal hits i hver enkelt database, samt hvor mange brugbare hits, der er udvalgt.

Figur 1: Flow-chart over den strukturerede litteratursøgningen

Foruden den strukturerede søgning, er der i specialet benyttet ustrukturerede søgninger. De ustrukturerede litteratursøgninger har været en kontinuerlig proces gennem specialet, hvor relevant litteratur fra forskellige artikler, publikationer og afhandlinger har været med til at danne baggrundsviden.

3.1.1 Inkluderede studier

Udvælgelsen af de inkluderede studier er sket på baggrund af deres relevans i forbindelse med besvarelsen af specialets problemformulering. Udvælgelsen af de internationale studier tydeliggør, hvorledes observationer og definitioner på den infantile seksualitet afhænger af den kulturelle kontekst, som undersøgelserne foretages i. Dette mindsker overførbareheden til en dansk kontekst, hvorfor det findes mest relevant at benytte dansk forskning til en besvarelse af specialets problemformulering. De danske publikationer, "Retningslinjeundersøgelsen 2012" (12), "Spørgeskemaundersøgelsen 2010" (40) og "Doktorleg i Børnehaven - Kortlægning af børnehavebørns seksuelle lege og adfærd samt samarbejdet med forældre" (46), er alle fundet under ustrukturerede

søgninger, og de omhandler den nyeste viden inden for danske pædagogers arbejde med den infantile seksualitet, og de forhold, der påvirker dette arbejde. Disse anvendes derfor deduktivt til at give en forståelse af specialets emnefelt og medinddrages ydermere løbende i specialets analyse og diskussion til at give en så fyldestgørende besvarelse af problemformuleringen som muligt.

For yderligere detaljeret gennemgang af den strukturerede litteratursøgning, den ustrukturerede søgning og kædesøgning se Bilag 2 Litteratursøgning.

Gennemgangen af den eksisterende evidensbaserede litteratur, fundet ved hjælp af ovenstående litteratursøgning, har gjort det klart, at de undersøgelser, der foreligger omhandlende pædagogers arbejde med den infantile seksualitet i en dansk kontekst, er af kvantitativ karakter (12,40,46). De har til formål at give et overblik over fænomeners eksistens, og den kvantitative metode har derfor stor anvendelse inden for eksempelvis "Retningslinjeundersøgelsen 2012", hvori der ses på antallet og indholdet af retningslinjer i de danske daginstitutioner (12). I nærværende speciale ønskes det derimod at få et indblik i *pædagogernes erfaringer, holdninger og kompetencer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet*, da det ud fra problemanalysen formodes at have en stor indflydelse på pædagogernes relation til barnet. Denne viden vurderes bedst muligt opnået gennem den kvalitative metode, som giver mulighed for dybt, nuanceret og subjektivt at afdække den kontekst, som pædagogerne lever og arbejder i (47). På baggrund af dette samt den åbne og "eksplorative" problemformulering, ligger specialets problembearbejdning op til forskning inden for det fænomenologiske og hermeneutiske paradigme (48).

4 Videnskabsteoretisk referenceramme

Det fænomenologiske paradigme anvendes, da det er informanternes oplevede fænomener - deres livsverden, som ønskes undersøgt. Herigennem ønskes det at få et nuanceret og virkelighedsnært billede af pædagogernes hverdag med børnene og de fænomener, som opstår i disse relationer. Det bliver derved vigtigt at anerkende pædagogernes *subjektive* oplevelser af erfaringer, holdninger og kompetencer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet, som disse fænomener beskrives gennem pædagogernes forståelser og iagttagelser. Som det tidligere er beskrevet, mangler der kvalitativ evidensbaseret viden om dette emne, og fænomenologien benyttes derfor med følgende hensigt:

"Når fænomenologien beskriver livsverdenens strukturer, vil der på en måde ikke blive skabt eller udviklet ny viden, men i stedet bliver de meninger og betydninger, der ligger implicit i vores hverdag, gjort synlige." (48) s. 188)

Fænomenologien får i nærværende speciale således til formål at synliggøre den viden, som allerede eksisterer - altså den viden, pædagogerne allerede har fra deres arbejde med den infantile seksualitet. Efterfølgende vil denne viden være genstand for hermeneutisk fortolkning med henblik på at skabe forståelse af pædagogernes arbejde med den infantile seksualitet. Den hermeneutiske tilgang bliver relevant for nærværende speciale, da den oplevede livsverden gennem selektiv transskribering nedskrives og tolkes ud fra de narrativer og kontekster, som pædagogerne lever i og fortæller ud fra (49). Herudover tolkes pædagogernes udsagn ud fra teorier af Michel Foucault, Zygmunt Bauman og Katrine Zeuthen, som ud over dette har til formål at danne ramme og skabe temaer for interviewene sammen med den valgte litteratur.

5 Teori

Følgende afsnit vil indeholde en præsentation af de udvalgte teorier af den franske tænker Michel Foucault (1926-1984), den polsk-engelske sociolog Zygmunt Bauman (f. 1925) og den danske psykolog, ph.d. Katrine Zeuthen (f. 1970), som sammen med den fundne litteratur udgør baggrunden for den deduktive tilgang. Disse teorier vil derfor blive anvendt til udarbejdelse af interviewguiden og efterfølgende til analyse og diskussion af den indsamlede empiri med henblik på besvarelse af specialets problemformulering. De udvalgte teorier omhandler Foucaults magt- og styringsteori, Baumans teori om den postmoderne seksualitet samt Zeuthens teori om den infantile seksualitet (13,38,41).

Teorierne anvendes ikke med det formål at afdække en større teoretisk sammenhæng, men mere konkret for at skabe en dybere forståelse af samfundsdiskursens indvirkning på pædagogernes virke for derigennem at kunne vurdere dennes indirekte indflydelse på den sunde infantile seksualitet.

Michel Foucaults teori om biomagt og diskurser (41) benyttes i nærværende speciale til at give en generel forståelse af, hvordan en overordnet samfundsstyring kan internaliseres i individer gennem diskurser. Foucaults beskrivelse af seksualiteten som en "diskursiv sandhed" er i denne forbindelse en af de vigtigste pointer for nærværende speciale. Tilsammen benyttes teorierne som en overordnet ramme for forståelsen af de betingelser, pædagogerne bevidst eller ubevidst arbejder under, og som dermed er med til at skabe og forme pædagogernes livsverden. Foucaults definition af begrebet diskurser ligger således til grund for specialegruppens forståelse af diskurser og deres tilblivelse og operationalisering.

Teorien af Zygmunt Bauman om den *postmoderne seksualitet* (50) er udvalgt, da den giver en forståelse af, hvordan diskursen om seksualiteten, herunder den infantile seksualitet, kan bidrage til at skabe frygt, angst og afstand mellem barn og pædagog/voksen. Teorien bidrager således med en ramme til forståelse af, hvordan denne diskurs kan påvirke pædagogernes erfaringer og holdninger til arbejdet med børns seksualitet, set ud fra et perspektiv, hvor samfundsdiskursen er omgærdet af frygt og tabuisering (50). Med afsæt i Foucault tager Bauman således teorien om diskurser ind i en nutidig og mere konkret verden.

Med udgangspunkt i Baumans teori om at en tabuiseret og angstpræget samfundsdiskurs kan være med til at skabe afstand mellem barn og pædagog, kan Katrine Zeuthens teori om den *infantile seksualitet* bidrage med et fokus på børns seksuelle udvikling, som foregår i relationen til andre. Denne indsigt vil bidrage til en forståelse af vigtigheden af arbejdet med relationen mellem pædagogen og barnet i forbindelse med sundhedsfremmende arbejde.

Teorierne af Foucault, Bauman og Zeuthen dækker på denne måde tre niveauer af sagen. Teorierne af Foucault og Bauman anvendes på et henholdsvis abstrakt og generelt sociologisk niveau, mens Zeuthens bidrag er på et relationelt niveau og dermed har hovedfokus på barnets sundhed og udvikling.

5.1 Michel Foucault

Foucault anses for at være af en de mest betydningsfulde og citerede tænkere indenfor socialvidenskaberne efter 2. verdenskrig. Han ønsker ikke selv at blive sat i bås, hverken som psykolog, sociolog, idéhistoriker eller filosof, som ellers er de mest gængse mærkater, der er sat på ham. Han beskriver selv sine værker som en "værktøjskasse", som andre kan gøre brug af efter forgodtbefindende (50). To af hans meget anvendte begreber, "magt" og herunder "biomagt" samt "diskurs" vil som nævnt anvendes som teoretisk forståelse i nærværende speciale.

5.1.2 Magt

I modsætning til den gængse opfattelse af begrebet "magt", anser Foucault ikke magt som værende hverken noget negativt, destruerende eller positivt, men nærmere som en grundkomponent i sociale relationer; enhver relation er derfor en magtrelation (51). Også på samfundsplan er der en magt. Denne magt søger, ifølge Foucault, at fremme en bestemt adfærd for mennesker i en bestemt kontekst på baggrund af de gældende normer. Han ser således magten som en neutral evne til at forårsage, påvirke og forandre (51).

Påvirkningen sker ud fra Foucaults ord *anonymt* gennem magtudøvelse, og det enkelte individ vil derfor ikke altid være bevidst om påvirkningen, da denne forsøges internaliseret i det enkelte individ. Han ser derfor magten som en art af selvdisciplinering eller selvledelse, og ikke som værende udøvet af en diktator:

"For Foucault kommer magtudøvelse derfor til at bestå i evnen til at "lede andre i deres ledelse af sig selv (conduire des conduites)" idet man retleder deres handlemuligheder samt forvalter og ordner de sandsynlige resultater af deres handlen." (41) s. 39)

Magten er således en videns- og tankemagt mere end en fysisk magt – og ifølge Foucault er der en gensidig afhængighed mellem viden om magt (51).

"Magtens højeste funktion er ikke at udsukke, men fuldstændig at gennemtrænge livet." (51) s. 144)

Ovenstående indebærer, at magten er i stand til ikke kun at infiltrere individet og dennes aktiviteter og selvtæknikker, men hele samfundet. Derved også dennes velfærd, sundhed, moral med videre ved hjælp af menneskets selvtæknikker, som er magt over sig selv.

Denne teori findes relevant i belysningen af specialets problemformulering, da det formodes, at tankemagten i samfundet således også har indflydelse på pædagogernes livsverden og syn på de fænomener, der opstår i deres arbejde med den infantile seksualitet.

En form for magt, som Foucault siden 1976 har haft stort fokus på, er "biomagten".

5.1.2.1 Biomagt

Begrebet "biomagt" blev i 1976 introduceret af Foucault i "La volonté de savoir" ["Viljen til viden – Seksualitetens historie 1"] (51), hvor anvendelsen af magt bevægede sig fra at handle om "ret til at dræbe eller lade leve" til overordnet at handle om at producere:

"Der bliver dermed tale om en magtudøvelse over livet der mere direkte tager hånd om dette for at sikre, opretholde, stimulere og vejlede det i dets udfoldelse." (41) s. 32)

Biomagten tager udgangspunkt i, hvordan samfundet ser på individer som en *biologisk* krop, og hvordan samfundet gennem interventioner forsøger at ændre individers adfærd mod *det sunde liv*. Biomagten fastsætter således, hvad der er sundt og sygt, rigtigt og forkert og forsøger at lede befolkningen mod adfærdsændringer med henblik på at fremme sundhed, livskvalitet og sikkerhed for at skabe nyttige og produktive borgere. Biomagten anses ligesom "magten" som et neutralt begreb, som giver udtryk for samfundspåvirkede kræfter, der kan påvirke borgerne. Der er altså igen ikke tale om en fysisk magt, men en *tanke- og vidensmagt*, som påvirker borgerne, eksempelvis gennem forskellige institutioner i samfundet (41,52).

5.1.2.2 Institutioner og magt

Magten går ifølge Foucault forud for institutionerne. Disse producerer ikke selv magten, men reproducerer (51). Børnehaverne kan herved ses som en institution, hvorigennem biomagten udøves, hvorfor pædagogikken herudfra kan ses som en moderne disciplineringsform (41,52). Denne disciplineringsform blev præsenteret af Foucault i 1975 i udgivelsen "Surveiller et punir" [Overvågning og straf] (53). Hensigten med disciplineringen er at stimulere, dressere og afrette mennesker til en bestemt ageren og derved gøre samfundets borgere mere produktive i en bestemt retning (53). På baggrund af dette, kan pædagogerne ses som ansvarlige for at socialisere og normalisere børnene indenfor de ønskede rammer i kulturen. Herunder de rammer for tilværelsen, som ses som de rigtige og sunde, som kan skabe arbejdsdygtige individer. En nutidig og relevant

fortolkning af denne tilgang kan ses på VIA University Colleges hjemmeside for pædagoguddannelsen, hvor: "*Pædagogers arbejdsplads danner rammen om væsentlige samfundsmæssige opgaver såsom opdragelse, udvikling, læring, dannelse og at mestre livet.*" (54)

Pædagogerne vil på denne baggrund kunne ses som værende af stor betydning for udøvelse af biomagten, som i denne sammenhæng skal lede børnene hen mod seksuel sundhed for i sidste ende at skabe sunde, arbejdsdygtige og produktive samfundsmedlemmer (41,52). Den livsverden, som pædagoger og børn befinder sig i, kan ud fra teorien af Foucault tolkes som at være underlagt biomagten. Af denne grund er det væsentligt at belyse, hvorledes pædagogerne påvirkes af denne magt, og hvordan denne kommer til udtryk gennem diskurser, og herigennem internaliseres i det enkelte individs adfærd og relationer.

5.1.3 Diskurser

Magten kommer til udtryk gennem diskurser, som ifølge Foucault grundlæggende er serier af udsagn afgrænset af et system, eksempelvis på et pædagogseminar eller i en institution. Diskursen bliver fastlagt af de udsagn, der bliver fremført i systemet (55).

Diskurser opstår således gennem italesættelser, hvilket medfører, at det italesatte bliver det gældende og "det sande". De gældende italesatte diskurser er objektive og eksempelvis italesat af videnskaben. Diskurserne bliver subjektive gennem internalisering i det enkelte individ, således at diskursen bliver en integreret del af individets identitet, og herunder en del af individets *selvteknikker*, som nævnt ovenfor under 5.1. 2 Magt.

5.1.3.1 Seksualiteten som en samfundsdiskurs

Foucault har skrevet tre bind om seksualitetens historie og fragmenter af manuskriptet til det ufærdigskrevne Bind 4 "Les aveux de la chair" ligger i ly for offentligheden på Centre Michel Foucault i Paris (41,51,56,57). Denne – seksualitetens historie - fylder således en stor del i hans forfatterskab. Ifølge Foucault er seksualiteten en specifik historisk, imaginær og socialt skabt konstruktion, der ligeledes gennem italesættelse kan formes til diskurser. Selve måden at tale om seksualiteten fastlægger således, hvad der er rigtigt og forkert, sundt og usundt (51). Ud fra denne teori kan det formodes, at den diskurs, der er i samfundet omkring den infantile seksualitet, hvor emnet er tabubelagt og angstfremkaldende, vil smitte af på pædagogernes syn på den infantile seksualitet. Dette syn kan dermed muligvis ændre pædagogernes arbejde med børnene. Såfremt pædagogerne infiltreres af denne samfundsdiskurs, kan det få konsekvenser for barnet og dets udvikling, da en del af denne netop afhænger af relationen mellem barn og omsorgsgiver, og af den stimulation barnet får herfra (2,13).

Som præsenteret i problemanalysen har seksualiteten historisk budt på konjunkturlignende tilstande. Diskursen omkring den infantile seksualitet har således penduleret mellem frygt og frigørelse, og tilbage igen til noget, der i nutiden ligner paniske tilstande. Seksualitet er derved igennem tiderne blevet genstand for stor bevågenhed og omfattende diskurser (38).

Det er gennem adskillige kilder (jf. afsnit 2 *Problemanalyse*) muligt at påpege, at den nutidige samfundsdiskurs allerede har påvirket pædagogernes arbejde. Det synes således relevant i et sundhedsfremmende perspektiv at belyse, hvorledes diskursen kan have konsekvenser for børnene og udviklingen af deres seksualitet. I denne henseende bliver teorien af Bauman og Zeuthen relevante.

5.2 Zygmunt Bauman

Bauman betegnes som en af nutidens store samtidsanalytikere, og han baserer generelt sine teorier på læsningen af andres empiriske værker. Baumans særlige bidrag, som er relevant for nærværende speciale, er, at han gør teorierne mere konkrete og nutidige end de oprindelige værker. Baumans teori om den "postmoderne seksualitet" er stærkt inspireret af Foucaults teori og værker om "Seksualitetens historie" (50). Gennem hans analyser og fortolkninger af det postmoderne samfund, seksualiteten og dennes foranderlighed, bliver denne altså ført ind i den nuværende samtid (38). Baumans teori anvendes i nærværende speciale både som teoretisk forståelse og som konkretisering af Foucaults teori.

På baggrund af sine analyser, er der ifølge Bauman forekommet to seksuelle revolutioner; fra henholdsvis den før-moderne til den moderne verden og derefter fra den moderne til den postmoderne verden⁵ (50). I takt med at samfundet bevægede sig fra det traditionelle til det moderne, forsøgte seksualiteten på baggrund af en frygt for konsekvenserne af erotikkens frigørelse, at tøjle og kontrollere denne. Derved knyttedes seksualiteten til antagelser om og bevarelsen af de traditionelle forpligtelser, hvorved den første seksuelle revolution pålagde seksualiteten socialt sanktionerede normer. Den anden revolution individualiserede og frisatte seksualiteten, og gjorde den til et kriterium for individuel tilstrækkelighed og kropslig sundhed, hvilket ifølge Bauman stadig er kendetegnende for seksualiteten i det postmoderne samfund, som nutidens samfund ifølge Bauman befinder sig i (38). Dette vil blive uddybet i det følgende.

5.2.1 Seksualiteten i det postmoderne samfund

I det postmoderne samfund forføres mennesker af erotikken, som er blevet frigjort fra både kærlighed og seksualitet. Seksualiteten er som resten af samfundet blevet mere individualiseret end socialiseret,

⁵ Bauman benævner ikke disse skift med nærmere årstal (38).

hvilket ifølge Bauman med baggrund i Giddens "plastiske seksualitet"⁶ og "rene forhold"⁷ betyder, at de seksuelle relationer er blevet *egocentriske* (38,50). Dette betyder, at det er blevet tilladt for den enkelte at forfølge sine seksuelle lyster med lysten i sig selv som eneste formål: "*Desire does not desire satisfaction. To the contrary, desire desires desire.*" (50) s. 21). Alt er tilladt. Dét kan virke forførende på mange mennesker, hvilket bevirker, at det er nødvendigt at have autoritære regler om, hvad der er indenfor acceptable grænser af seksualiteten. Denne "tilladthed" kan være en af grundene til frygt for overgreb, hvorfor denne teoretiske tilgang til seksualiteten er særlig relevant i nærværende speciale.

5.2.1.1 Institutionerne og det postmoderne samfund

En ting, der ifølge Bauman karakteriserer det postmoderne samfund er, at institutionerne i sig selv har mistet moralsk autoritet. Det *enkelte* individ bliver derved selv moralsk ansvarligt, hvilket kan medføre, at mennesket bliver usikkert i sin moral (38). Det bliver derfor nødvendigt for samfundet at lave etiske og lovmæssige autoriteter og rammer. Disse autoritære systemer bliver således samfundets forsøg på at skabe orden i "al tilladtheden" (38,50). Uden disse rammer og redegørelse for, at seksualiteten ikke er der "bare for at være der" uden andet formål end erotikken i sig selv, vil den menneskelige seksualitet hurtigt kunne komme ud af kontrol (50). Et eksempel på, at der er opstillet disse lovmæssige rammer er, at det er strafbart at følge eventuelle seksuelle lyster, der er målrettet børn. Samfundet og retssystemet har således klare regler for, hvilken omgang, der er tilladt – og i særdeleshed *ikke* tilladt – at have med mindreårige børn (60). Overskrides disse, straffes det både i form af den udøvende magt og i form af stigmatisering som resultat af den diskursive magt. Et andet eksempel er retningslinjerne, som på denne baggrund kan tolkes som en reaktion på den øgede frihed og "tilladthed", og altså som et forsøg på at skabe acceptable rammer for omgangen med børn (50).

Den seksuelle frigørelses bagside er således nye farer og trusler i form af, at det for mennesket på den ene side er tilladt at kaste sig ud i den egocentriske nydelse, samtidig med at det ikke må betragte andre som seksuelle objekter for egen nydelses skyld (50). Dette paradoks sammenholdt med, at den enkelte er moralsk ansvarlig for egne handlinger, skaber ifølge Bauman et "seksuelt spøgelse" som med frygt for incest og pædofili gennemsyrrer både familielivet og det resterende samfund. Dette resulterer i et moralsk hysteri omkring den infantile seksualitet, hvortil Bauman siger, at "*nutidens frygt stammer fra forældrenes og ikke fra børnenes lyster*" (38) s. 208).

⁶ Plastisk seksualitet betyder, at seksualiteten er løsrevet fra reproduktionen, men derimod en ikke fastlagt del af identiteten og selvrealisering (58).

⁷ Rene forhold er forhold, der indgås på 'markedsvilkår' og opretholdes kun så længe, begge parter finder mening og spænding deri (59).

5.2.1.2 "Det seksuelle spøgelse"

Ifølge Bauman skyldes denne pædofiliangst, at synet på barnet har ændret sig fra tidligere at blive betragtet som *"små voksne, potentielt syndige og seksuelle individer..."* (38) s. 208) til at de i moderniteten og endnu tydeligere i postmoderniteten ses som *"potentielle ofre for overgreb og sagesløse subjekter, der gøres til objekter for andres lyster, og som man skal beskyttes med alle midler."* (38) s. 208). "Det seksuelle spøgelse" medfører således et syn på forældre eller andre voksne omsorgsgivere som potentielt grænseoverskridende og seksuelt krænkende mennesker, mens børnene bliver de udsatte seksuelle objekter. "Spøgelset" må uddrives ved at holde afstand til børnene og afholde sig fra intimitet og fysiske manifestationer af forældrekærlighed (50). I forbindelse hermed skriver Bauman:

"Parental tenderness lost its innocence. It has been brought to public awareness that children are always and everywhere sexual objects, that there is a potentially explosive sexual underside in any act of parental love, that every caress has its erotic aspect and every loving gesture may hide a sexual advance." (50) s. 30)

På baggrund af mediers – ofte tvivlsomme - fremstillinger af sager om incest, mener Bauman, at familielivets uskyldige, varme og hjemlige hygge nu præges af mistænksomhed, tvetydighed og årvågenhed, og at dette spreder sig til institutionslivet (50). *"En uønsket berøring eller en slet skjult hentydning kan nu komme fra alle sider"* (38) s. 209), hvilket af Bauman har resulteret i det tidligere nævnte hysteri, hvor alle situationer er potentielle overgrebssituationer: *"The word abusive is now so over-used that almost any situation can be constructed as abusive"* (50) s. 30).

Det kan få den betydning, at mennesker, både forældre og pædagoger, som har med børn at gøre, distancerer sig fra mulige faremomenter, her samværet med børnene, og samtidig *"stigmatiserer og kriminaliserer andres potentielt venligtsindede og hensynsfulde hensigter"* (38) s. 210). Tilliden og trygheden forsvinder herved både mellem voksen og barn og voksne imellem (50).

Netop denne forståelse synes væsentlig at beskæftige sig med, da det kan formodes at have negative konsekvenser for barnet, såfremt stigmatiseringen, kriminaliseringen og angst forekommer i danske daginstitutioner og resulterer i, at pædagogerne distancerer sig fra børnene. Baumans teori om "det seksuelle spøgelse i det postmoderne samfund" inddrages med henblik på at give en dybere og mere konkretiseret forståelse af samfundsdiskursens indvirkning på informanternes udsagn omhandlede erfaringer, holdninger og kompetencer i forbindelse med arbejdet med den infantile seksualitet.

Det er gennem problemanalysen tydeliggjort, at specielt mandlige pædagoger er ramt af "det seksuelle spøgelse", hvorfor de er særligt udsatte for mistanker om pædofili og særligt opmærksomme på og

underlagt retningslinjer for samværet med børn i daginstitutionerne. Dette er ifølge Bauman gængs for mænd i det postmoderne samfund:

"If you'er a man, you are likely to think twice about going over to a sobbing, lost child and offering your help. You'll be reluctant to grab a 13-year-old daughter's hand when crossing a dangerous intersection, and ... you will balk at taking film containing pictures of naked children of any age into Boots..." (50) s. 31)

Ovenstående citat tydeliggør det paradoks, som mennesker og måske især mænd stilles overfor i arbejdet og omgangen med børn, som kan vise sig at have konsekvenser for relationen mellem især den mandlige pædagog og barnet. Dette kan, med baggrund i teorien af Zeuthen, have konsekvenser for blandt andet barnets seksuelle og almene udvikling (13).

5.3 Katrine Zeuthen

Katrine Zeuthen har på baggrund af mange års praksiserfaringer som klinisk psykolog samt med sin ph.d afhandling "Kærlighed og overlevelse" (2009) og forskning på Københavns Universitet sat fokus på sammenhængen mellem børns seksualitet og seksuelle traumer (13). Foruden udgivelsen af "Kærlighed og overlevelse" har hun medvirket i adskillige publikationer, eksempelvis "Seksuelle overgreb mod børn og unge – En antologi om forebyggelse og behandling" (2006) (2,13). Begge publikationer er anvendt til teoretisk forståelse i nærværende speciale. Zeuthens teori er anvendt problemanalysen, og det er deri tydeliggjort, hvorfor børnene ifølge hende, kan blive påvirket i negativ retning af, at de sunde relationer barn og voksen imellem påvirkes af eksempelvis retningslinjer og frygt. Det følgende vil derfor indeholde en kort opsummering omhandlende relationernes betydning for udviklingen af den sunde infantile seksualitet samt mulige konsekvenser, hvis denne ikke får lov at udvikle sig optimalt.

5.3.1 Den infantile seksualitet

Som beskrevet i problemanalysen, stammer Zeuthens perspektiv på den infantile seksualitet hovedsagligt fra læsningen af Sigmund Freuds og Jean Laplanches teorier (21).

Ifølge Zeuthen er barnet født med en seksualitet, men denne adskiller sig fra den voksnes på adskillige punkter. Zeuthen fremhæver, at den største forskel er, at den infantile seksualitet *ikke* er bevidst og målrettet, som det er kendetegnende for den voksne seksualitet, men derimod diffus og ustruktureret (13). Seksualiteten udfolder og udvikler sig og får skabt betydning i relationen med andre. Det bliver derved prisgivet de omsorgsgivende voksne i form af at få skabt *betydning* af seksualiteten i takt med barnets øvrige udvikling og i forbindelse med barnets egen udforskning og fortolkning af og interesse

for seksualitetens væsen (21). Barnet bliver derved fra fødslen præsenteret for de kulturelle normer, der præger den voksnes tilgang. Den seksuelle udvikling bliver således et socialiseringsprodukt, hvorigennem barnet lærer at kende til og skelne mellem lyst og ulyst, behag og ubehag samt de kulturelle normer og diskurser, den voksne lever i og derfor præger barnet igennem. Da barnet ikke selv kan tage vare på egen udvikling, gives de rammer, som barnet lever inden for, konstant betydning. Således vil børn altid udvikle sig, ligegyldigt om det er på godt eller ondt, og uden at barnet i første omgang selv forstår det (13).

Freud argumenterer for, at såfremt den psykosociale udvikling og barnets mulighed for at deltage aktiv i denne udvikling "går i stå" eller tager uhensigtsmæssige retninger, vil det kunne få konsekvenser for det voksne liv (22). Dette være sig i form af eksempelvis seksuelle problemer, personlighedsforstyrrelser og depression (14), som dels kan kræve behandling og dels resultere i nedsat livskvalitet og arbejdsdygtighed.

Ifølge Zeuthen er det af afgørende betydning at skelne mellem at se seksualiteten i børnehøjde og i voksenalder. Samtidig mener hun, at det er vigtigt at anerkende, at relationerne – også de kropslige – er grundlaget for barnets udvikling, og hun antyder, at emnet trænger til en samfundsdebat:

"Det er vigtigt at vi vedkender os, at den kærlighed, der findes mellem børn og voksne, også er kropslig, og at netop det er afsættet for udviklingen af seksualitet. En anerkendelse af denne præmis vil kunne skabe rammerne for en diskussion, der drejer sig om, hvordan denne kærlighed skal og ikke skal afgrænses, og hvordan vi kan tale om, hvor grænserne skal gå mellem barnet og den voksne..." (21), s. 313)

På baggrund af ovenstående samt problemanalysen, hvor Zeuthen som nævnt både er præsenteret mere uddybende og løbende sat i relief med den eksisterende forskning på området, vil hendes teori i nærværende speciale anvendes til at få et større indblik i, hvilke konsekvenser pædagogernes holdninger, erfaringer og kompetencer kan få for den sunde infantile seksuelle udvikling. Derudover anvendes Zeuthen til at belyse paradokset om at samfundsdiskursen og retningslinjernes indflydelse besværliggør netop den relation, som synes af afgørende betydning for barnets udvikling.

5.4 Opsummering

Teorien af Foucault har til hensigt at bidrage med et abstrakt niveau i forhold til forståelsen af diskursers tilblivelse og disses påvirkning på befolkningen. Bauman gør teorien mere relateret til nutidige tilstande, hvor diskursen om den infantile seksualitet og "det seksuelle spøgelse" sættes i relation til institutionslivet, voksen og barn imellem. I forhold til et sundhedsfremmende perspektiv vil diskursen kunne påvirke børnene gennem relationen til pædagogerne, da den er med til at skabe

samfundsreguleringer, som skal disciplinere individer gennem selvstyring. Såfremt retningslinjerne er en del af reguleringerne, hvilket de ud fra Baumans teori kunne være, kan det betyde, at det er under sådanne relativt fastsatte rammer, børns seksualitet skal udvikles. Såfremt pædagoger, gennem diskursen og retningslinjerne, har et bestemt syn på barnet og dets seksualitet, vil dette kunne smitte af på barnet og dets adfærd. Dette kan med baggrund i teorien af Zeuthen give tilsigtede og utilsigtede konsekvenser for barnets videre udvikling og seksuelle sundhed. Disse synes væsentligt at undersøge gennem en belysning af pædagogernes holdninger, erfaringer og kompetencer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet, i bestræbelsen på at skabe forandring i et sundhedsfremmeperspektiv ud fra denne viden.

På denne baggrund vil det følgende afsnit indeholde metodologiske overvejelser omkring indsamlingen af specialets empiri, hvilket sker gennem syv kvalitative interviews med pædagoger uddannet fra danske seminarer, som arbejder i en kommunal børnehave i Aalborg Kommune.

6 Metode

I dette afsnit præsenteres specialets metodologiske overvejelser og valg i forbindelse med besvarelsen af problemformuleringen. Specialets metodiske struktur og fremgangsmåde er inspireret af den norske professor i pædagogisk psykologi Steinar Kvale (1938-2008) og hans syv faser i forbindelse med gennemførelsen af kvalitative interviews (61). Det er valgt at strukturere disse faser i forhold til 3 hovedfaser, henholdsvis Forberedelsesfasen, Gennemførelsesfasen og Analysefasen, hvilke de følgende afsnit vil inddeles efter (62). Kvales faser er valgt som ramme for interviewundersøgelsen, da specialegruppen er uøvet, og en sådan ramme kan være medvirkende til at skabe en nødvendig struktur i det metodiske design (61). En komprimering af disse faser er yderligere valgt, da det gør processen mere overskuelig (62).

Indledningsvis beskrives 1. fase Forberedelsesfasen. Denne indeholder en redegørelse for tematiseringen og designet af interviewet. Efterfølgende beskrives 2. fase Gennemførelsesfasen, hvor de valgte metoder til indsamling af empiri samt begrundelser herfor præsenteres, og der vil samtidig blive redegjort for de etiske overvejelser. Afslutningsvis beskrives 3. fase Analysefasen - herunder hvordan indsamlet empiri vil blive analyseret (61,62).

Som tidligere nævnt inddeles de tre hovedfaser i syv interviewfaser, som det er beskrevet af Steinar Kvale. Disse beskrives som en "idealiseret vej for en interviewundersøgelse", og benævnes: *Tematisering, design, interview, transskription, analyse og fortolkning, verificering samt rapportering* (62)s. 122). Formålet med denne inddeling er at sikre, at undersøgelsen er grundigt forberedt, da et godt interview fordrer en god forberedelse.

Til besvarelse af specialets problemformulering benyttes kvalitativ metode med casestudie som studiedesign. Dataindsamlingsmetoden består af semi-strukturerede interviews. Denne dataindsamlingsmetode sker som tidligere nævnt ud fra en deduktiv tilgang, hvor de valgte teorier af Foucault, Bauman og Zeuthen samt den empiriske viden fra litteratursøgningen indgår som grundlag for udarbejdelsen af interviewguiden (Bilag 3 Interviewguide). Den deduktive tilgang anvendes på baggrund af, at der gennem litteraturen og teorierne er skabt nogle for-forståelser og antagelser, som ønskes belyst via interviews. Disse for-forståelser og antagelser munder ud i temaerne: Børneseksualitet, samfundssyn, retningslinjer, uddannelse og fremtid. En fordel ved denne deduktive tilgang er, at undersøgelsen bliver målrettet og afgrænset, og at den viden og de antagelser, der foreligger om emnet, er synliggjorte forud for empiriindsamlingen og bearbejdningen heraf.

6.1 Forberedelsesfasen

De første to faser af interviewundersøgelsen, tematisering og design, går forud for selve interviewene og benævnes Forberedelsesfasen (62).

6.1.1 Tematisering og design

Tematisering omhandler en identificering af specialets emne og formål (62). Denne identificering kommer til udtryk i specialets initierende problem og problemanalyse, da formålet med undersøgelsen her er beskrevet og har udmundet sig i en problemformulering:

På baggrund af kvalitativ empiri, ønskes pædagogernes erfaringer, holdninger og kompetencer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet belyst. Herunder ønskes det undersøgt:

- Hvorvidt der er forskel på mandlige og kvindelige pædagogers perspektiver herpå*
- Om pædagogerne gør sig tanker om eventuelle forbedringer i det fremtidige arbejde med den infantile seksualitet?*

Endelig, i hvilket omfang og på hvilken måde kan denne viden bruges fremadrettet for at støtte børns sunde seksuelle udvikling?

Specialets problemformulering har derefter dannet baggrund for valget af specialets design, som igen har dannet baggrund for valget af designet af interviewet, hvor der som tidligere nævnt er valgt semi-strukturerede interviews. Den konkrete fremgangsmåde i forbindelse med de semi-strukturerede interviews gennemgås i 2. fase Gennemførelsesfasen.

6.1.2 For-forståelse i kvalitativ interviewundersøgelse

I modsætning til kvantitativ forskning, der ofte hviler på et positivistisk grundlag, og hvor forskeren skal være objektiv og værdineutral, gælder det modsatte i kvalitativ forskning. Her skal forskeren udvise nærhed og forståelse, og tolkning af kvalitative udsagn er det centrale. Da der er i nærværende speciale anvendes interview i forbindelse med indhentning af empiri, er det således nødvendigt at være opmærksom på for-forståelser, da informantens udsagn skal forstås og tolkes i kraft af forskerens for-forståelser (47-49,62). Det semi-strukturerede interview fordrer på den baggrund et grundigt kendskab til det område, der ønskes undersøgt, for at kunne belyse det fra alle relevante perspektiver, hvilket understøtter den tidligere nævnte deduktive tilgang, hvor analysen styres af på forhånd opstillede anvendelige temaer og teorier (63). Derfor vil interviewerens altid have en for-forståelse af og en teoretisk tilgang til det emne, der interviewes om. På baggrund af en fænomenologisk-hermeneutisk tilgang vil denne viden – eller for-forståelse - være med til at skabe ramme om interviewet, og altså være medvirkende til at strukturere det. Specialegruppen er bevidst om, at for-forståelser kan påvirke interviewets resultater, da bestemte spørgsmål medkonstruerer

bestemte svar (48). Disse for-forståelser er derfor forsøgt gjort eksplicite i nærværende speciale, således at disse ikke bliver for styrende for interviewets gennemførelse og samtidig giver gennemsigtighed i forhold til specialets spørgeguide, kodning og senere analyse og diskussion (48).

6.1.2.1 Nærværende specialegruppes for-forståelser

Med baggrund i den viden, som specialegruppen har indsamlet gennem litteratursøgningen og i bearbejdningen af problemanalysen, er der fremkommet følgende for-forståelser:

1. Udviklingen af en "sund infantil seksualitet" er af stor betydning for barnets øvrige dannelse, og desuden er den fundamentet for en sund voksensexualitet, hvorfor det er væsentligt at arbejde med emnet inden for et folkesundhedsperspektiv (14,33).
2. Børnenes seksualitet understøttes ikke tilstrækkeligt i de danske dagsinstitutioner, eventuelt på grund af manglende viden, retningslinjer og diskurser, hvilket besværliggør en naturlig tilgang til arbejdet med børnene (1,12,38).
3. Mandlige pædagoger er mere udsatte i forhold til mistanker og mistillid fra omverdenen, og der er forskel på arbejdsfordelingen mellem mandlige og kvindelige pædagoger, hvilket tænkes at kunne påvirke børnenes syn på kvinder og mænd (12,43,64).
4. Børnenes eksplicite seksualitet (adfærden) kan for nogle pædagoger vække bekymring, da de ikke kender til det normale vs. det abnorme. Af denne grund er specialegruppens for-forståelse, at pædagogerne har et ønske om mere viden på området (12,26-28,65,66).
5. Pædagogernes personlige erfaringer og den samfundsdiskurs, der er en del af deres livsverden, kan være med til at afgøre, hvorvidt børns seksuelle lege og adfærd er normale eller unormale i stedet for at holde sig til, hvad teorien siger (41,46).
6. Institutionen stiller krav til pædagogerne, som gør, at de muligvis ikke kan yde den omsorg, de gerne vil (67).
7. Pædagogernes adfærd (eksempelvis ved fysisk kontakt, puslesituationer og reaktion på børnenes lege) aflæses og tolkes af børnene, og kan derfor få betydning for børnenes syn på dem selv (2,14,22).

Det semi-strukturerede interview er baseret på en grundigt forberedt interviewguide, der bygger på teoretisk og empirisk forhåndsviden samt ovenstående for-forståelser om pædagogers perspektiver på arbejdet med den infantile seksualitet (48). Forinden præsentationen af spørgeguiden og den øvrige del af 2. fase - Gennemførelsesfasen, vil der redegøres for udvælgelsen af informanterne.

6.1.3 Udvælgelse af informanter

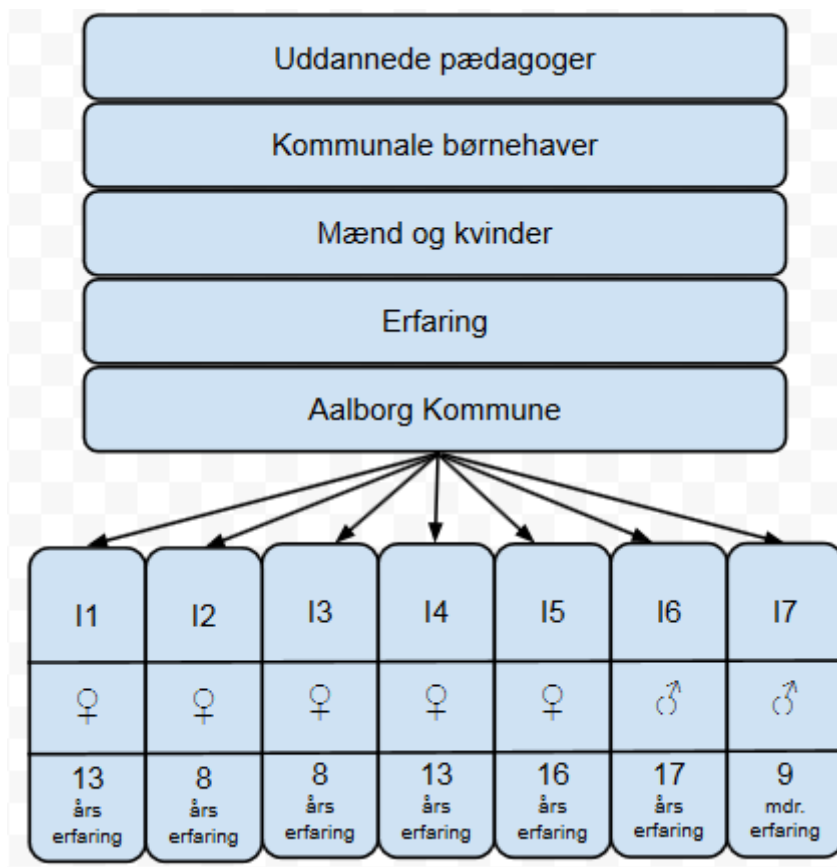
Specialets empiri er indsamlet gennem interviews med syv informanter, og der er tillagt særligt fokus på at skabe overensstemmelse mellem problemformulering og informanterne.

6.1.3.1 Selektiv/strategisk udvælgelse af informanter

I forlængelse af ovenstående er informanterne udvalgt på baggrund af forskellige karakteristika, herunder både mandlige og kvindelige pædagoger med varierende års erfaring som pædagog, således at informantgruppen er heterogen (68). Disse karakteristika er valgt, da den eksisterende litteratur omhandlende pædagogers perspektiver på arbejdet med den infantile seksualitet og dennes udvikling peger på, at pædagogens køn og erfaring er en medvirkende faktor for dennes oplevelser og perspektiver (12). Derudover er det i nærværende speciale valgt udelukkende at inkludere uddannede pædagoger, som arbejder indenfor en kommunal børnehave i Aalborg kommune. Disse kriterier er valgt for at sikre overførbareheden, da ansatte i kommunale børnehaver alle er under de samme lovgivninger og normeringer (69).

Helle Neergaards strategi om "maksimum variation" (48,68), er benyttet for at sikre opnåelse af en heterogen informantgruppe, hvilken ligeledes har til formål at beskytte mod bias.

Følgende Figur 2 viser de opstillede og benyttede inklusionskriterier, samt en informantoversigt over de rekrutterede og inkluderede informanter til nærværende speciale.

Figur 2: Inklusionskriterier og informantoversigt

Udvælgelsen af informanterne er således faldet på *to mandlige og fem kvindelige* pædagoger, som arbejder i en kommunal børnehave i Aalborg. Pædagogernes erfaring inden for området varierer mellem 9 måneder og 16 år. Erfaringens variation betyder, at det er forskelligt, hvornår pædagogerne er uddannet, og dermed også hvilken kontekst, de er uddannet i. Dette kan have betydning for måden, hvorpå de besvarer spørgsmålene. Dermed forsøges det at give en så bred og dybdegående besvarelse af specialets problemformulering som muligt.

Informanterne er rekrutteret ud fra ønsket om frivillig deltagelse. Bevæggrunden for denne frivillige deltagelse er uvis. Dette betyder, at de deltagende pædagoger muligvis er mere opmærksomme eller interesseret i emnet, og deraf observerer flere eller anderledes fænomener end andre pædagoger. Det kan således tænkes, at de deltagende pædagoger har læst mere om emnet end resten af pædagogerne i Danmark, hvilket kan påvirke resultaternes overførbare og validitet (48).

Nærværende speciales informanter er dog ikke opsøgt på baggrund fra deres viden eller interesse indenfor seksuel sundhed, men derimod på baggrund af de opstillede inklusionskriterier, som har til formål at sikre både ensartethed mellem uddannelse og arbejde indenfor den kommunale børnehave samt spredning mellem erfaring og køn, som nævnt ovenfor (Figur 2). På baggrund af pædagogernes

viden om den infantile seksualitet samt resultaterne fra en dansk undersøgelse fra 2011 "Doktorleg i børnehaven", der har til formål at kortlægge børnehavebørns seksuelle adfærd ud fra en national spørgeskemaundersøgelse udsendt til børnehaveledere, fremkommer det, at pædagogerne i nærværende speciale og de deltagende i "Doktorleg i børnehaven" har lignende viden om emnet. Derfor tyder det på, at den viden, nærværende speciales informanter er i besiddelse af, ligner den resterende del af Danmarks pædagoger (46). I "Doktorleg i Børnehaven" gøres der opmærksom på, at pædagoger generelt mangler evidensbaseret viden, og at den viden, de besidder, kommer fra egne erfaringer mere end fra uddannelse og videnskabelig litteratur (46). Dette stemmer overens med nærværende speciales informanter udsagn, som vil blive uddybet senere i Analyse & Diskussion. Ud fra dette kan det, med et vist forbehold grundet den relativt lille mængde empiri, antages, at resultaterne af informanternes udsagn kan sige noget generelt om danske pædagogers viden om den infantile seksualitet (48).

Dybden og kompleksiteten i de gennemførte interviews er vurderet brugbare i forbindelse med at kunne bidrage med viden omkring pædagogers erfaringer, holdninger og kompetencer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet. De opstillede temaer, som er opnået gennem teorierne og bearbejdningen af den eksisterende litteratur i problemanalysen, sikrer kompleksiteten i interviewene. Derudover giver det semi-strukturerede interview mulighed for at sikre dybden i interviewene. Dette sker ved hjælp af fleksible opfølgende og uddybende spørgsmål, når disse er nødvendige for at opnå dybde i informantens udtalelser, som vil blive uddybet senere i *afsnit 6.2.5 Interviewerens rolle*.

I nærværende speciale gennemføres syv interviews, da disse slutteligt opfylder 80% tilnærmelsesvis enighed og derved opnår mætningskriteriet. Opnåelse af mætningskriteriet er således, at informanternes udsagn gentager sig omkring 80% af interviewforløbet (68).

6.1.4 Rekruttering af informanter

Den første kontakt er af afgørende betydning for, om den udvalgte informant ønsker at deltage i interviewet og ligeledes for kvaliteten af interviewet, hvis denne vælger at deltage (70). Det var forud for kontakten kendt, at da det er et følsomt emne, ville der være en risiko for, at mange ikke ønskede at deltage. Specialegruppen valgte derfor at tage den indledende kontakt via mail, for at børnehavelederne havde mulighed for at opnå information om formålet med specialet inden de skulle tage stilling til, hvorvidt de ønskede at deltage (Bilag 4 Mail til børnehavelederne). I mailen blev der yderligere gjort opmærksom på pædagogernes anonymitet ved deltagelse, og at lydfilerne ville blive destrueret efter endt analyse. Informationen blev givet af juridiske hensyn, men også i håb om, at det ville fjerne pædagogernes eventuelle frygt for at tale om det følsomme emne: "*Pædagogernes svar vil*

selvfølgelig blive anonymiseret i specialets rapport og lydfilerne fra interviewene vil destrueres efter analyse.” (Bilag 4 Mail til børnehaverlederne).

Denne metode sikrede, at børnehaverlederne fik tid og ro til at overveje deltagelsen. Metoden havde imidlertid ikke den ønskede effekt. Mailen blev sjældent besvaret og de få besvarelser, som kom retur, indeholdt alle afvisninger. Af den grund opsøgte mulige informanter på deres arbejdsplads i håb om at specialegruppen kunne motivere dem til deltagelse via personlig kontakt frem for ved henvendelse per mail. Det personlige fremmøde gav derfor mulighed for, på bedre vis, at fortælle om formålet med interviewet, og lederne kunne ligeledes stille spørgsmål ved behov (70). Denne metode viste sig imidlertid også at være kompliceret, da flere pædagoger reagerede på det følsomme emne ved at være fraværende i blikket og afslå deltagelse. Metoden fik på trods af udfordringen rekrutteret tre respondenter. På baggrund af blandede erfaringer fra de personlige kontakter, kontaktes efterfølgende en børnehave i Aalborg per telefon, og denne valgte at deltage med to kvinder og to mænd.

6.2 Gennemførelsesfasen – interview

I 2. fase - Gennemførelsesfasen redegøres der for gennemførelsen af interviewene på grundlag af det opstillede design og typen af interviewguide. Ydermere redegøres der for de refleksioner, der er foretaget i forbindelse med interviewerens rolle. Afslutningsvis i denne fase gennemgås de etiske overvejelser i forbindelse med udførelsen af interviewene.

6.2.1 Semi-strukturerede interviews

De foretagne interviews søger med baggrund i fænomenologien at indhente beskrivelser af valgte temaer ud fra *informantens perspektiv og livsverden* med henblik på, gennem hermeneutikken og de udvalgte teorier, at forstå og fortolke betydningen af disse (49). Interviewene er semi-struktureret, da interviewguiden indeholder temaer, som skal afdækkes i løbet af interviewet, og der er derved en tilpas grad af strukturering af interviewet gennem forhåndsbestemte temaer og forberedte spørgsmål (48). Ved gennemførelsen af de semi-strukturerede interviews er processen præget af *åbenhed* i forhold til temaernes rækkefølge og formuleringen af spørgsmålene herunder, så det under interviewet er muligt at forfølge vigtige/spændende fænomener, når de præsenteres af informanten (49). Åbenheden giver mulighed for, at alle temaer dækkes, uden at samtalen får karakter af et forhør - altså at samtalen kan nærme sig en dialog (48). Det semi-strukturerede interview er ligeledes valgt i nærværende speciale, da åbenheden giver muligheden for, at der kan komme vigtige informationer frem, som ikke på forhånd var forberedt inden interviewet, men som kan være interessante og relevante for specialets problemstilling, som tilfældet er med det nyopståede tema om forældrenes

rolle (jf. afsnit 6.3. 3. *Fase - Analyse*). Denne mulighed er ikke eksisterende i et høj struktureret interview eller i kvantitative surveys, hvor spørgsmål er struktureret på forhånd af forskerne (62).

Der foretages individuelle semi-strukturerede interviews, da det i nærværende speciale ønskes at opnå en bred indsigt i, hvorledes den enkelte pædagog orienterer sig i sin livsverden i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet (48,61). Fordelen ved at benytte individuelle interviews er, at den indsamlede information ofte vil fremstå upåvirket af andre informanternes indskydelser og mulige påvirkninger. Ydermere er denne form for interview særligt relevant for nærværende speciale, da emnet er af følsom og tabubelagt karakter. Det ønskes derfor at skabe en intimitet og tryghed mellem interviewer og informant (47), for at informanten derved kan være mere motiveret for at "åbne op" og besvare spørgsmålene mere ærligt, end det muligvis ville have været tilfældet ved eksempelvis fokusgruppeinterview (71). Fokusgruppeinterviews er således fravalgt, da der er risiko for at interne magtrelationer eller social desirability⁸ mellem informanterne kan have betydning for informanternes udsagn og mangel på samme. Særligt når det er et følsomt og tabubelagt emne, kan risikoen ved et fokusgruppeinterview være at informanternes egne oplevede erfaringer tilbageholdes og udebliver (62).

6.2.2 Udformning af interviewguide

Den empiriske og teoretiske viden er synliggjort gennem problemanalysen og teoriafsnittet, og kommer i særdeleshed til udtryk i præsentationen af specialegruppens for-forståelser. Disse vil derfor være med til at danne baggrund for interviewguidens indhold. Interviewet bliver herigennem fokuseret på bestemte temaer, og det er op til interviewpersonen at få de væsentlige dimensioner frem ved at lede informanterne til bestemte temaer, men ikke til specifikke meninger om disse temaer (61). Teknikken til at opnå dette vil blive uddybet senere under *afsnit 6.2.5 Interviewerens rolle*.

Interviewguiden har således til hensigt at sikre en gennemgang af alle de centrale temaer, som synes relevante for en besvarelse af specialelets problemformulering. Den deduktive tilgang afspejles således i, at temaerne er opstået ud fra den empiriske viden og teorierne.

Temaerne er, som tidligere præsenteret, følgende: Børneseksualitet, samfundssyn, retningslinjer, uddannelse og fremtid (Bilag 3 Interviewguide).

Da specialelets emne er tabubelagt og af følsom karakter, synes det relevant at have en form for styring igennem interviewguidens temaer, således at både interviewpersonen og informanten har en rettesnor i forhold til indholdet af samtalen (49). Som det er tydeliggjort i afsnit 2 *Problemanalyse*,

⁸ Social desirability: Tendensen til at fremstå som en del af normen, selvom det er modsigende med egne egentlige holdninger, for at fremstå bedre og i overensstemmelse med den sociale position i samfundet.

henledes samtaler om børn og seksualitet hurtigt til tanker omkring seksuelle overgreb og lignende. Interviewguidens indhold kan derved være med til at sætte rammen og holde samtalen inden for det felt, som ønskes undersøgt – pædagogernes perspektiver på den infantile seksualitet, primært med fokus på den sundhedsfremmende del.

6.2.2.1 Interviews struktur og indhold

Ved at sætte rammen for interviewets indhold og på den måde støtte den enkelte pædagog i sine overvejelser, kan det tænkes, at det bliver lettere for informanten at åbne op for et emne, som af specialegruppen allerede er italesat, frem for hvis pædagogen selv skulle komme ind på emnet. Indledningsvis foretages en briefing, som indeholder en introduktion og orientering omkring projektets formål, og hvordan interviewet bruges. Indledningsfasen er i øvrigt fasen, hvor tillid mellem interviewer og respondent skabes, blandet andet ved hjælp af "small-talk" (61). Dette er i nærværende speciales interviewguide forsøgt med spørgsmålene om erfaring: "*Hvornår blev du uddannet pædagog?*" og "*Hvor længe har du arbejdet med børn i denne aldersgruppe?*" (Bilag 3 Interviewguide).

Efterfølgende stilles nogle *indledende faktuelle spørgsmål* for at få interviewet i gang og for på en rolig måde at fokusere på pædagogernes kompetencer. Der stilles derfor et igangsættende spørgsmål: "*Hvad er børneseksualitet?*" (Bilag 3 Interviewguide), for hermed gradvist at få åbnet op for holdninger og erfaringer i forbindelse med de mere følsomme spørgsmål. Det skal nævnes, at spørgsmålene til beskrivelsen af den infantile seksualitet er stillet meget åbent, hvorfor det kan tænkes, at der er besvaret på baggrund af den litteratur, pædagogerne har læst om emnet. Dette kan have betydning for overførbareheden af resultaterne til den resterende del af pædagogerne i Danmark. Det åbne indledende spørgsmål: "*Hvad er børneseksualitet?*" (Bilag 3 Interviewguide), kan have virket overvældende for informanterne og fået dem til at føle sig usikre og resultere i, at svaret ikke er så fyldestgørende for besvarelsen af problemformuleringen, som hvis spørgsmålet havde været mere konkret (61). Desuden kan et spørgsmål om definitionen af børneseksualitet være et følsomt emne for nogle informanter, og derfor resultere i, at informanterne ikke oplever interviewet som en tillidsvækkende situation, hvori de kan være helt ærlige (47). Når intervieweren fornemmede, at spørgsmålet var for overvældende, blev det forsøgt at stille mere *direkte og personligt spørgsmål*: "*Oplever du, at børnene har en seksualitet?*" og "*Er det jeres ansvar at støtte op om?*" (Bilag 3 Interviewguide). Disse spørgsmål rummer dog ikke helt de samme nuancer, hvorfor dele af den enkelte informants personlige viden om og holdning til den infantile seksualitet, kan være gået tabt. Det er valgt at gennemføre interviewene på en åbent spørgende måde trods denne viden, da det er en væsentlig observation, hvad informanterne umiddelbart har på hjerte om emnet.

Rækkefølgen af spørgsmålene kan ligeledes tænkes at være af betydning for informanternes svar, da bestemte spørgsmål i en bestemt rækkefølge kan fordre svar i en bestemt retning (61). Eksempelvis stilles spørgsmål om *"Hvordan oplever du samfundets holdning til børneseksualitet?"*, *"Hvordan kommer det til udtryk?"* samt *"Påvirker det dit arbejde med børneseksualiteten?"* (Bilag 3 Interviewguide), hvorefter der spørges ind til om og hvordan, de ønsker en forandring af dette syn i fremtiden: *"Kunne du tænke dig det anderledes – og hvordan kan det evt. tænkes at kunne ændres til det bedre?"* (Bilag 3 Interviewguide). Denne fremgang kan både have den effekt, at pædagogerne har været igennem en overvejelserproces og derfor svarer mere fyldestgørende og velovervejet, men det kan også have virket ledende på deres svar og derved bevirket, at de ikke har givet det svar, de umiddelbart ellers ville have givet.

Slutteligt er debriefing benyttet i forbindelse med afslutningen af interviewet. Her har informanten mulighed for at sige nogle afsluttende bemærkninger, hvis informanten har spekuleret over noget under interviewet; *"Har du nogle ting du lige vil sige som det sidste?"* (Bilag 3 Interviewguide). Debriefingen har ligeledes til formål at mindske den mulige anspændthed, der kan være opstået, fordi informanten har været åben omkring personlige holdninger, erfaringer og perspektiver i forhold til deres arbejde (61).

Interviewet med de mandlige og kvindelige pædagoger er udført på baggrund af den samme interviewguide. Selvom det er kendt, at mænd ifølge "Retningslinjeundersøgelsen 2012" af og til behandles anderledes end deres kvindelige kollegaer (12), så kan det ikke antages, at det er samme problematik i de pågældende institutioner, som specialets empiri er indsamlet fra. Der er derfor bevidst stillet de samme spørgsmål uafhængigt af kønnene for at sikre en åben tilgang til svar og opfølgning herpå, og for at kunne give en besvarelse af, hvorvidt der er forskel på mandlige og kvindelige pædagogers perspektiver på arbejdet med den infantile seksualitet.

Forud for interviewene er spørgeguiden valideret gennem pilottestning for at sikre, at spørgsmålene og temaerne både er forståelige og relevante, da de ellers kan virke hæmmende på kvaliteten af interviewene (48).

6.2.3 Pilotinterview

Pilotinterviewet er foretaget med to pædagoger indenfor målgruppen; uddannede pædagoger i kommunale børnehaver, med forskellig alder og erfaring. Valideringen af spørgeguiden er foretaget ved at identificere eventuelle fejl, mangler og misforståelser (48).

Den viden, der er indsamlet i pilotinterviewene er derefter benyttet til at forbedre interviewguiden forud for gennemførelsen af de næste interview. Rettelserne har bestået i uddybelse eller ændringer af

interviewguidens opbygning og sprog, hvilke er vigtige komponenter i forhold til interviewets evne til at indsamle den ønskede viden (48). Eksempelvis er et spørgsmål om, hvorvidt pædagogernes faglighed påvirkes af samfundssynet, medtaget i den endelige interviewguide på baggrund af en af informanternes udsagn i pilotinterviewet.

Da kvalitative interviews er komplekse sproglige og sociale interaktioner, og interaktion mellem interviewer og informant er af afgørende betydning for den opnåede viden, benyttes pilotinterviewet ydermere til at afprøve og træne interviewerens interviewkompetence i form af åbenhed, empati og fokusering, samt til at træne noteringsteknik (72). Pilotinterviewene med de to pædagoger tydeliggjorde vigtigheden af interviewerens omstillingsparathed, da den ene informant responderede bedst på, at intervieweren var modtagelig og lyttende, mens den anden responderede bedre på, at interviewer var aktiv og assertiv (48). Denne overvejelse blev medtaget til selve interviewene i form af at afveje den enkelte informant og afstemme tilgangen løbende.

6.2.4 Overvejelser om udførelse af interview

Stedet (Location) for interviewene er nøje overvejet. Interviewene skal foregå i så uforstyrrede omgivelser som muligt, og informanterne skal føle sig trygge i disse omgivelser. Det er i nærværende speciale valgt, at informanten selv skal have lov til at bestemme location i tilfælde af, at der er et særligt ønske herom. Dette beskrives i den skrivelse som institutionerne fik tilsendt via mail eller uddelt ved personligt fremmøde:

"Interviewene vil foregå med en pædagog af gangen, og kan foregå et sted i Aalborg efter pædagogens ønske (på dagsinstitutionen, på universitet, i hjemmet ect.)." (Bilag 4 Mail til børnehavedejerne).

Samtidig er det foreslået, at specialegruppen kan komme ud til dagsinstitutionen for at gennemføre interviewene, hvilket samtlige informanter har valgt at takke ja til. Dette er med til at sikre, at den interviewede pædagog føler sig på hjemmebane og derved i trygge omgivelser, og at daginstitutionen ikke skal undvære pædagogens arbejdsressourcer længere end interviewets varighed (70).

For at sikre ensartethed er det valgt, at fordelingen af roller er den samme under samtlige interviews. Mens ét specialemedlem har rollen som interviewer, har to specialemedlemmer til opgave til at notere undervejs. Således har samtlige specialemedlemmer deltaget i alle interviews. Det er valgt at have to til at notere, da dette vil højne sikkerheden af, at noterne indeholder det, der er blevet sagt og ikke blot det, en enkelt har hørt. Disse noter indeholder altså samlet set et resume af informantens udtalelser samt observationer af interaktionen mellem interviewer og informant. Udover at fungere som et resume af både det verbale og det nonverbale sprog, anvendes noterne ydermere til at højne

gyldigheden af interviewet i og med, at disse godkendes af informanten umiddelbart efter interviewet (70).

Foruden brugen af noter er der lavet båndoptagelse (lydfil) af alle interviews. Dette er valgt, så der i forbindelse med analyse af interviewene er mulighed for at lytte gentagne gange til specifikke udtalelser, tænkepauser samt tonefald. I forbindelse med analysen og fortolkningen af interviewene spiller hukommelsen en væsentlig rolle, og lydoptagelserne kan være behjælpelig med at belyse, om de huskede og noterede informationer fra interviewene stemmer overens med det sagte på lydfilen. Blandt andet derfor transskriberes lydfilen til tekst, hvilket uddybes senere i Metoden jf. afsnit 6.3.1 *Transskribering*. Lydfilen kan også være en medvirkende faktor til at genskabe indtryk, som er opstået under interviewet (70), og til at sikre, at de anvendte citater er gengivet korrekt.

I forlængelse af denne overvejelse, må noterings- og optagelsesteknikken medtænkes. Under interviewene er det valgt både at optage på bånd og tage notater løbende. Begge dele kan have påvirket interviewets karakter og derved informantens svar (70). Optagelsen på bånd kan have bevirket, at nogle af informanterne har følt sig hæmmet eller forlegne ved at blive optaget ordret omkring et følsomt emne, hvilket kan have højnet risikoen for social disirability. Noteringsteknikken, hvor to specialemedlemmer undervejs har nedfældet notater omhandlende både det verbale og det nonverbale sprog, kan virke distraherende på informanten. Det blev valgt at notere under *hele* interviewet for at undgå, at informanten skulle blive distraheret ved, at der blev nedfældet noter ved enkelte passager af interviewet og derved få informanten til at tænke på, hvad han eller hun mon havde sagt, som var så spændende eller særpræget, at det skulle noteres (70).

6.2.5 Interviewerens rolle

Det er relevant at anerkende, at interviewerens indflydelse på det, som informanten fortæller. Interviewet kan altså ikke betragtes som en neutral tilgang, da interviewet er en social interaktion styret af interviewerens agenda (48). I nærværende speciale vil denne lede hen til kontekstuel baserede svar, da pædagogerne som beskrevet vil svare ud fra den kontekst, de befinder sig i.

Forud for interviewene er rollen som interviewer forsøgt bevidstgjort, da der ifølge Kvale opstår et asymmetrisk magtforhold i et forskningsinterview, eftersom interviewerens bestemmer emnet og mere eller mindre styrer interviewet. Det er derfor forsøgt at være "bevidst naiv" under interviewene for på den måde at være åben overfor, hvad end informanten måtte sige (61). Ifølge Kvale er interviewerens ligeledes sit eget *forskningsredskab* (61) s. 155), og interviewerens evne til at fornemme og tyde, hvad et svar umiddelbart betyder, er afgørende. Det menneskelige sammenspil mellem informant og interviewer under interviewet samt fortroligheden med forskellige måder at stille spørgsmål er vigtig,

da informanter reagerer forskelligt på en assertiv og lyttende fremgangsmåde (48,61). I de foretagne interviews i specialet er der derfor anvendt en række spørgsmålstyper udarbejdet af Kvale (61).

Samtlige interviews startes med nogle tillidsskabende spørgsmål mellem interviewer og respondent, efterfulgt af nogle *indledende faktuelle* spørgsmål for at undersøge åbent, hvordan pædagoger ser på og oplever den infantile seksualitet og arbejdet hermed (jf. afsnit 6.2.2 *Udformning af spørgeguide*). Løbende stilles *opfølgende* og *sonderende* spørgsmål, som går ud på, at intervieweren opfordrer informanten til at uddybe sine svar ved eksempelvis at gentage nogle nøgleord, nikke eller direkte spørge, om informanten kan uddybe sine svar. Hvis informanten ikke selv kommer ind på det ønskede område, stilles *specificerede* spørgsmål, hvor der spørges mere operationaliserende ind til, om pædagogen eksempelvis selv oplever at arbejde med retningslinjer, og hvad denne følelse gør ved dem. Der stilles ydermere *direkte* og *strukturerende* spørgsmål dels for at sikre at alle temaer i spørgeguiden bliver berørt og dels for at guide informanten til de områder, der ønskes berørt. Dette er i nærværende speciale eksempelvis sket ved at intervieweren fortæller informanten, at der nu vil blive præsenteret et andet emne. I nogle af interviewene er dette særligt anvendt, da informanten med baggrund i de åbne spørgsmål ellers vil kunne komme til at fortælle om ting, der for nærværende speciale er irrelevante (61,62).

Nedenstående citat er et eksempel på interviewerens anerkendelse af informantens beretning med opfølgende kommentarer, som derefter overføres til et specifikt spørgsmål:

"Det er lidt interessant, det her med at det også kan være svært i forhold til forældre og så videre. Vi kan jo ikke lade være med at tænke på, også ud fra hvad vi har læst, at der er lidt med det samfundssyn og det tabu, der er omkring børn og seksualitet, så det har vi også lige nogle spørgsmål til. Oplever du at samfundet har fået en holdning i forhold til børn og seksualitet?" (I4)

Løbende er der anvendt *indirekte* spørgsmål indeholdende perspektivskifte for at søge at få flere nuancer af informantens svar frem. Denne form for spørgeteknik anvendes særligt ved de mest følsomme dele af interviewet, eksempelvis omhandlende hvorvidt pædagogerne føler sig anklaget og påvirkede af samfundets tabuiserede syn på den infantile seksualitet. Løbende er der brugt *tavshed* for at sikre, at informanten får tid og plads til at associere og reflektere og derved vil give mere velovervejede svar. Ligeledes er der løbende under hele interviewet stillet *fortolkende* spørgsmål, hvor interviewer har gengivet sin fortolkning af det sagte overfor informanten, som så kan be- eller afkræfte, om det er forstået rigtigt eller forkert. Denne sidste type af spørgsmål er stillet både for at sikre forståelsen, skabe en følelse af samtale og for at opfylde et af kravene om gyldighed; spejlkriteriet, som vil blive uddybet senere i specialet (47,61).

Spørgsmålene, som står skrevet i interviewguiden, er altså under interviewet modificeret, så de passer til den enkelte informants forståelse og ordforråd, da et standardiseret spørgsmål ikke kan forventes at give standardiserede svar i et semi-struktureret interview. Dette skyldes, at forskellige spørgsmål kan betyde noget forskelligt fra menneske til menneske afhængig af eksempelvis deres ordforråd, erfaring og opfattelsesevne (49). Eksempelvis er en af informanterne tilbageholdende med at svare på de tidligere nævnte åbne spørgsmål, hvilket får interviewer til at spørge mere konkret: *"Hvad er børneseksualitet?"* blev således omformuleret til *"Hvordan oplever du, at børnene her i børnehaven har en seksualitet?"*. I dette tilfælde anvendes en blanding af de ovenstående tilgange, da informanten både behøvede tid og ro til overvejelse, og samtidig konkrete, direkte spørgsmål.

Undersøgelser som denne, hvor interviewemnet er tabuiseret og følsomt har fordret mange etiske overvejelser, og disse redegøres for i det nedenstående.

6.2.6 Etiske overvejelser

I forbindelse med udarbejdelsen af specialet har der været etiske dilemmaer, der skulle tages stilling til. Et grundlæggende etisk dilemma ved kvalitativ forskning, og derved ligeledes i nærværende speciale er, at det omhandler menneskers personlige liv med dertilhørende erfaringer og oplevelser - erfaringer og oplevelser, som trækkes frem i offentligheden gennem interview (48). De etiske overvejelser omhandler i denne forbindelse, hvordan det etisk er rimeligt og retfærdigt at behandle informanter og data på (73).

6.2.6.1 Det etiske princip om tilgodeseende

Ud over de generelle bestemmelser for kvalitativ forskning, er det væsentligt for nærværende speciale, at have et stort fokus på udformning af spørgsmål og en respektfuld tilgang til informanternes medvirken og sensitivitet, da det omhandler et følsomt emne. Det etiske princip om tilgodeseende har derfor stor betydning for specialets empiriindsamling: *"Det etiske princip om "tilgodeseende" (beneficence) betyder, at risikoen for at skade en forsøgsperson skal være så lille som muligt. Summen af de mulige fordele for forsøgspersonen og betydningen af den indhentede viden bør opveje risikoen for at skade forsøgspersonen og derved berettige en beslutning om at foretage undersøgelsen."* (49), s. 121

Balancen som ovenstående citat henviser til, har skabt refleksioner omhandlende mulige fordele og ulemper for informanterne ved deres deltagelse. Det er den overordnede vurdering, at der vil være flere positive effekter ved at deltage i undersøgelsen end negative, ikke blot for informanterne, men også for hele den gruppe af pædagoger, som resultaterne muligvis kan overføres til, for ikke at nævne de børn, hvis seksuelle sundhed ønskes fremmet. For den enkelte informant kan det tænkes at give positive effekter, blot at kunne tale åbent om et emne, som ellers er meget tabubelagt og behæftet med

bekymring. Det kan tænkes, at det får positive effekter for andre pædagoger, at et emne som tydeligvis fylder en del i samfundsbilledet bliver italesat inden for et videnskabeligt paradigme. Ligeledes kan det tænkes at have positive effekter, at betydningen af pædagogernes arbejde med børns seksualitet sættes i et andet lys, end det, der oftest præsenteres i medierne, som omhandler overgrebsproblematikker. Disse overvejelser og vurderinger af positive effekter kommer til udtryk i interviewet med I5: *"Jeg vil da gerne lige sige, at jeg synes, det er dejligt, at I beskæftiger jer med det [problemstillingen], fordi det gør da også, at der kommer fokus på det. At der er nogen, som har lyst til at beskæftige sig med det."* (I5)

En mulig skadelig effekt af undersøgelsen kan være, at pædagogerne føler sig stigmatiseret, da de endnu engang omtales i forhold til den infantile seksualitet. Under rekrutteringen var det tydeligt, at pædagogerne blev årvågne, så snart emnet "børns sunde seksuelle udvikling" blev nævnt. En børnehaveleder reagerede på forespørgslen om at interviewe personalet ved at påpege, at de ikke havde haft nogen sager om seksuelle overgreb i den pågældende børnehave. Denne reaktion understreger vigtigheden af de etiske overvejelser, da reaktionen på forespørgslen er baseret på den samfundsmæssige diskurs om emnet, og derfor kan børnehavelederen frygte, at institutionen skulle blive sat i forbindelse med seksuelle overgreb. Andre reagerede ved at blive fjerne i blikket og distancere sig eller blot øjeblikkeligt afslå at deltage i undersøgelsen, hvilket naturligvis også kan skyldes tidsmangel. Det må dog overvejes, at pædagogerne kan føle sig stigmatiseret allerede ved opsøgningen af netop deres børnehave med ønsket om at tale med pædagogerne, hvilket også påpeges i undersøgelsen "Doktorleg i børnehaven":

"Imidlertid ønskede kommunerne ikke, at deres institutioner skulle have fokus på børns seksualitet. Dette skyldtes angiveligt en frygt for, at det at sætte fokus på emnet kunne have uønskede følgevirkninger. Denne problemstilling er kendt i eksempelvis amerikanske forskerkredse, hvor det er dokumenteret, at det meget svært at få tilladelse til at lave videnskabelige studier om børns seksualitet, og at der på baggrund af nervøsitæt fra forældre, myndigheder og bevillingsgivere er store barrierer forbundet med at få adgang til relevante populationer." (46) s. 5)

6.2.6.2 Tre typer af dilemmaer

I selve interviewsituationen findes der tre typer af dilemmaer, som findes relevant i forbindelse med nærværende speciales interviewresultater, og som hele tiden må tages stilling til: *Det teoretiske, det følelsesmæssige og det etiske dilemma.*

Det teoretiske dilemma består i, at den teoretiske viden, som interviewer har tilegnet sig, ikke må komme til at blokere for interviewer og informant. I interviewene forsøges fagtermer derfor undgået,

eksempelvis er begrebet "infantil seksualitet" ændret til "børneseksualitet", ligeledes er "samfundsdiskurs" ændret til "samfundets holdning" i interviewguiden for at sikre informantens forståelse og for at undgå forvirring (Bilag 3 Interviewguide). Der stiles mod en balance mellem åbenhed og fokusering gennem udarbejdelse og brugen af interviewguiden. Desuden forsøges det at spørge så neutralt som muligt for at undgå at specialegruppens for-forståelser farver informantens svar (Bilag 3 Interviewguide)(74).

Det følelsesmæssige dilemma omhandler hvorledes interviewerens må forsøge at sætte sig ind i de følelser, som informanterne kan have omkring emnet, samtidig med at interviewerens ikke må lade egne følelser tage overhånd. Tilliden er altafgørende for et vellykket interview, hvorfor følelser fra interviewerens side altid må anerkendes, accepteres og bearbejdes, for ikke at påvirke interviewerens sensitivitet (74): "*Moralsk forskningsadfærd er mere end etisk viden og kognitive valg; det omfatter også forskerens person, hans eller hendes sensitivitet og engagement i moralske spørgsmål og moralsk handlen.*" (49) s. 122). Anerkendelsen og bearbejdningen af interviewerens følelser er nedfældet i forforståelser, for at sikre interviewerens sensitivitet, og så disse fremstår tydelige for interviewerens selv og for læseren i tolkningen af projektet. Det er ligeledes forsøgt at skjule interviewerens personlige holdninger til arbejdet med den infantile seksualitet og samfundsdebatten herom, da dette vil kunne påvirke informantens svar.

Det etiske dilemma består i, at succeskriteriet for et interview kan besværliggøres, da interviewer har en viden og en agenda med interviewet. Den dialogbaserede samtale kan derved skævvrides, da informanten giver uden at få noget tilbage. Det er derfor vigtigt, at der på forhånd er lavet klare aftaler om interviewet, og hvad det er i sinde at skulle bruges til (74). Formålet med interviewet forklares, i nærværende speciale, både mundtligt og skriftligt til informanterne forud for hvert interview, hvor informanterne efterfølgende bliver bedt om at underskrive en samtykkeerklæring (Bilag 5 Samtykkeerklæring). Samtykkeerklæringen har til formål at sikre, at informanterne frivilligt har valgt at deltage i undersøgelsen, og at informanten derfor altid kan trække sig fra undersøgelsen. I samtykkeerklæringen vil informanterne ligeledes informeres om, at de vil forblive anonyme, således at fortroligheden opretholdes (49).

Næste og sidste skridt i de metodologiske overvejelser omhandler analysefasen.

6.3 3. fase - Analyse

1.3. fase; Analyse, redegøres der for klargøringen af interviewmaterialet til analyse, hvilket omfatter transskriberinger af de gennemførte interviews. Herefter vil specialets analysemetode, herunder

meningskodning, kategorisering og hermeneutisk meningsfortolkning, som stemmer overens med specialets formål og emne samt interviewmaterialets karakter, præsenteres. Verifikation, som indeholder validitet, reliabilitet og generaliserbarhed, klarlægges efterfølgende. Sidst i analysefasen vil rapporteringen præsenteres.

6.3.1 Transskribering

Ifølge Kvale omhandler transskriberingen en klargøring af det indsamlede materialet til den endelige analyse (49). I nærværende speciale foregår dette ved at transskribere lydfileerne fra de syv interviews til tekst. Gennemlytningen af lydfileerne og transskriberingen har til formål at klarlægge, hvilke af de opstillede temaer; børneseksualitet, samfundssyn, retningslinjer, uddannelse og fremtidsperspektiver, interviewet kan belyse, samt om nye mulige temaer fremtræder. I nærværende speciale er der udført selektiv transskribering, således at kun relevante passager af interviewene udskrives med afsæt i besvarelse af problemformuleringen ud fra de udvalgte temaer.

Ligeledes er transskriberingen nedskrevet i skriftsprog, hvorfor ord som "øhm", "tja" og "hmm" er udeladt (47,70). Benyttelse af en selektiv transskribering medvirker til, at irrelevant og uvæsentligt materiale, som ikke omhandler specialets problemformulering frasorteres. Al materiale gemmes på lydfileerne, og derved kan materialet medtages, hvis det mod forventning alligevel skulle blive relevant i forbindelse med analysen af interviewene. Frasorteringen af det irrelevante gør, at det relevante træder tydeligere frem i transskriberingen (47). På tidspunkter under interviewene, hvor der eventuelt er lang tænkepause, hvor informanten griner eller hvor der er nonverbalt sprog af væsentlig karakter, er det noteret i parentes for at sikre, at væsentlige nuancer i det nonverbale sprog ikke går tabt i det transskriberede (70).

I nærværende speciale er det valgt, at alle tre specialemedlemmer individuelt transskriberer hvert enkelt interview. Dette gøres for at vurdere og sammenligne, om medlemmerne har den samme forståelse og tolkning af informantens udsagn, hvorved gyldigheden højnes. Desuden giver transskriptionen mulighed for at komme dybere ind i empirien (70). Derudover opstår der flere idéer og perspektiver, når samtlige specialemedlemmer transskriberer, hvorefter de udvalgte citater gennemgås og diskuteres forud for analysen af disse. Der er valgt, at transskribere relativ kort tid efter foretagelsen af interviewene, så interviewene står klart i hukommelsen (48).

6.3.2 Analyse

Analysen af interviewindholdet (data) foretages med baggrund i: *Meningskodning, kategorisering og hermeneutisk meningsfortolkning.*

For at anskueliggøre, hvilke emner/temaer, der er omtalt under interviewene, anvendes meningskodning. Dette gøres ved at opdele det transskriberede i afsnit inddelt efter de omtalte temaer. Det er valgt at benytte datastyret kodning, hvorfor koderne udvikles løbende under gennemgang af data. Koderne er således stadig valgt på baggrund af den deduktive tilgang, hvor teorierne og litteraturen er styrende for temaerne, mens den semi-strukturerede tilgang samtidig har muliggjort åbenhed overfor nye temaer gennem kodningerne (61).

Efter kodning kategoriseres disse temaer, hvilket betyder, at koderne samles i større, men færre koder. Kategoriseringen gør det muligt at få overblik over, hvorvidt forskellige koder hænger sammen, står i modsætning til hinanden, eller direkte har konsekvenser for hinanden. Kategoriseringen kan således gøre det muligt at teste for-forståelser og antagelser, og det gør det desuden lettere at sammenligne nærværende speciales empiri med anden forskning. Temaerne/kategorierne har i forbindelse med analysen ændret en smule karakter og har således til dels også ændret temanavne/kategorinavne. De nye temaer/kategorier er blevet følgende: Børneseksualitet, pædagogernes ansvar, samfundsdiskurser, retningslinjer, mandlige og kvindelige pædagogers perspektiver, konsekvenser for børnene og for pædagogerne, fremtid, viden/erfaring samt forældrene (Bilag 6 Kodetræ). De nye temaer vil danne baggrund for det kommende afsnit 7 *Analyse og Diskussion*.

Slutteligt anvendes hermeneutisk meningsfortolkning, hvor koder og kategorier igen sættes i forhold til resten af interviewindholdet og meningsforståelsen af denne (61). Dette gøres for at sikre, at interviewenes overordnede indhold ikke bliver skævvredet af, at citater er plukket ud og sat i forbindelse med andre citater og teorier. For at sikre dette er det valgt at gengive lange citater, så det er tydeligt, hvilken sammenhæng citaterne er taget ud fra.

Dette leder videre til næste afsnit, nemlig verifikation, hvor der redegøres for, hvilke overvejelser der i nærværende speciale er gjort for at sikre en høj verifikation.

6.3.3 Verifikation

Verifikationen vurderer *gyldigheden* samt *overførbarheden* for specialet. Som tidligere nævnt er der taget noter under de foretagne interviews, og disse noter indgår i forbindelse med verifikationen. De nedfældede noter har foruden at udgøre resumé således også til formål at sikre *gyldighed*, som et kvalitetskriterium for kvalitativ forskning. Gyldighedskriteriet sikrer informantens egen vurdering og godkendelse af den beskrevne fortolkning og omfatter *spejlkriteriet* og *helhedskriteriet*.

Spejlkriteriet er i nærværende speciale opnået ved, at informanten som tidligere nævnt har læst og godkendt de nedskrevne noter umiddelbart efter interviewet. Derudover er der løbende igennem interviewene verificeret gennem sikring af forståelsen af informantens udtalelser. Intervieweren

gentager sin forståelse af informantens udtalelse, og spørger derefter om forståelsen er korrekt. Derved har informanten muligheden for at korrigere interviewerens forståelse, hvis denne ikke er korrekt (61). Helhedskriteriet er sikret ved, at specialegruppen har medinddraget de sociale og institutionelle sammenhænge, som informantens udtalelser er indlejret i, hvilket har betydet, at specialegruppen har måttet hente tilstrækkelig viden omkring pædagogernes sociale og institutionelle sammenhænge, for eksempel arbejdsvilkår i forbindelse med retningslinjer samt samfundets syn på emnet (70).

Udvælgelsen af informanter er væsentlig for overførbareheden, hvorfor der, som tidligere nævnt, er søgt en heterogen informantgruppe. Overførbareheden, som er en vurdering af, om resultaterne fra nærværende speciale kan overføres til beslægtede kontekster, er forsøgt sikret ved hjælp af maksimum variation strategien, som tidligere omtalt (jf. afsnit 6.1.3 Udvælgelse af informanter).

Ifølge Kvale er *reliabilitet* en del af verifikationen. Reliabiliteten er forsøgt sikret ved, at specialegruppens medlemmer som tidligere nævnt blandt andet har benyttet sig af faste rollefordelinger i forbindelse med interviewene. Det har således været samme person, som har fungeret som interviewer ved samtlige interviews. På denne måde sikres identiske interviewforudsætninger, hvilket er medvirkende til konsistente resultater (61). Ydermere benytter Kvale sig af *validitet* som et kvalitetskriterium. Validiteten, altså om interviewundersøgelsen undersøger det, som den har til formål at undersøge, er testet i forbindelse med pilotinterviewene, hvor informanterne fandt emnet og spørgsmålene hertil relevante (jf. afsnit 6.2.3 Pilotinterview)(61).

Da kvalitativ forskning bygger på en fortolkende forskningsproces, vil resultaterne påvirkes heraf. Der er i specialet derfor lagt stor vægt på transparens. Fortolkningsprocessen er transparent, således at forskernes for-forståelse, udvælgelsesmetoden af informanter, interviewguide samt kodetræ ekspliciteres, således at der er en klar forståelse af, hvordan fortolkningen er fremkommet (Bilag 3 Interviewguide, Bilag 6 Kodetræ) (75).

6.3.4 Rapportering

Rapporteringen indeholder en redegørelse af specialets resultater, hvilket præsenteres og gennemgås i det følgende afsnit 7 *Analyse & Diskussion*.

7 Analyse og Diskussion

I dette afsnit præsenteres, analyseres og diskuteres de resultater, som via de kvalitative interviews med syv pædagoger i Aalborg Kommune, findes relevante for besvarelsen af specialets problemformulering. De præsenterede teorier af Foucault, Bauman og Zeuthen vil, sammen med de danske publikationer "Retningslinjeundersøgelsen 2012", "Spørgeskemaundersøgelsen 2010" og "Doktorleg i børnehaven" blive inddraget i analysen til en tolkning og diskussion af interviewudsagnene med henblik på at skabe en dybere forståelse af de aspekter, som viser sig at have betydning for besvarelsen af specialets problemformulering.

Pædagogernes vurderinger af egne kompetencer analyseres som det første for at få et indblik i, hvordan de fagligt føler sig rustede til arbejdet med den infantile seksualitet. Herefter diskuteres det, hvilken betydning samfundsdiskursen har for pædagogernes holdninger, erfaringer og kompetencer i forhold til deres arbejde med den infantile seksualitet.

I diskussionen af dette er det blevet klart, at der forekommer to store temaer med betydning for pædagogernes arbejde. Det ene tema omhandler, hvordan pædagogernes arbejde foregår i et spændingsfelt mellem to diskurser; samfundsdiskursen operationaliseret gennem retningslinjer og forældre samt pædagogernes fagligt funderede diskurs. Uoverensstemmelserne i de to diskurser omhandler forståelsen af den infantile seksualitet og dennes udtryk, og dette fører til det næste tema, som omhandler frygten for misforståelser.

Slutteligt sættes der fokus på, hvilke tilsigtede og utilsigtede konsekvenser disse hovedpointer kan have for såvel barn som pædagog.

7.1 Pædagogernes kompetencer

Gennem de syv kvalitative interviews er det blevet tydeligt, at pædagogerne fagligt forholder sig til arbejdet med den sunde infantile seksualitet. De mener alle, at det er en del af barnets udvikling, som de har til opgave at varetage: "... hvis vi vil udvikle sunde, harmoniske børn og hele børn, så er vi også nødt til at have det seksuelle aspekt ind..." (16). Pædagogerne viser således kendskab til barnets seksuelle udvikling, og at det er en del af barnets samlede udvikling og et grundlæggende menneskeligt behov.

En pædagog beskriver barnets seksualitet som: *"...en medfødt seksualdrift det er ikke noget, de er bevidste om... de har en medfødt nysgerrighed på, hvordan ser andre ud, og på deres eget køn og andres køn, det kan vi jo se, at de er nysgerrige på, og det er en naturlig del af det at være barn."* (I1).

En anden pædagog forklarer børns seksualitet på følgende måde: *"Nysgerrig og eksperimenterende. De finder ud af, at kroppen kan et eller andet, de finder ud af, at noget er rart. De finder ud af hvor de går til, de bliver kropsbevidste... de registrerer forskellene mellem pige og dreng."* (I2). Og endnu en pædagog uddyber: *"at det faktisk er en sund og naturlig udvikling, barnet er igennem, når de undersøger både sig selv - og hinanden faktisk også. Altså der er ikke nogen, der skal lide overlast eller forulempes, men det er en naturlig del af barnets udvikling, både at have sin seksualitet og også at være undersøgende på den... det er jo et af vores grundlæggende behov."* (I6)

Udsagn som disse lægger sig tæt op af den beskrivelse af børns seksualitet, som Zeuthen præsenterer, hvor barnets nysgerrighed og sanselighed er udifferentieret og diffus (13), og der ses gennemgående enighed om dette i informanternes udsagn.

7.1.1 Hvor stammer pædagogernes viden fra?

Adspurgt, hvor denne viden stammer fra, siger informanterne, at den hovedsagligt stammer fra erfaring med egne børn og fra samarbejdet med erfarne kollegaer mere end fra uddannelsen. En kvindelig pædagog fortæller: *"Vi havde ikke specielt meget omkring det på seminariet. Jeg har selv børn, så har lidt fra egen erfaring, og lidt har jeg læst om det efterhånden..."* (I1)

Alle pædagoger giver udtryk for, at de fint klarer sig i hverdagen med den viden og de kompetencer, de har omkring emnet, men når der spørges dybere ind til det, ønsker mange af dem at vide mere.

Dette stemmer samtidig overens med resultaterne fra en dansk undersøgelse fra 2011 "Doktorleg i Børnehaven – Kortlægning af børnehavebørns seksuelle lege og adfærd samt samarbejdet med forældre", som er udarbejdet af UdviklingsForum:

"Vores oplevelse er, at danske pædagoger og pædagogmedhjælpere mangler forskningsbaseret viden om børns normale seksuelle udvikling og adfærd – helt basalt fordi der ikke eksisterer opdateret og relevant viden og materiale om emnet. Det betyder, at daginstitutionerne er nødt til at fastlægge den pædagogiske praksis ud fra mere eller mindre personlige holdninger og erfaringer, hvilket igen betyder, at normerne på dette område ofte er meget forskellige fra daginstitution til daginstitution – eller fra ansat til ansat." (46) s. 2)

7.1.2 Er der behov for mere viden?

Informanterne har forskellige meninger om, i hvilken grad de føler sig "klædt på" til arbejdet med den infantile seksualitet. I tråd hermed udtaler nogle af informanterne direkte, at de ikke har følt sig klædt ordentligt på fra pædagogseminariets side, og at der derfor ønskes bedre og mere information fra uddannelsens side.

Den mandlige pædagog, som er nyligt uddannet, forklarer:

"Jeg tror godt, jeg ville have haft noget mere viden fra seminariet. Jeg tror, det havde hjulpet mig at være bedre klædt på til det. Jeg tror, at meget af det, jeg har lært, det har jeg lært af mine kollegaer frem for fra seminariet. På seminariet virkede det lidt som en sidenote, der var nogle områder, som vi lige skulle have med, så det fik lige et par dage. Det var ikke ligefrem en samlet pakke, hvor det indgik som en lige del af barnets øvrige udvikling. På mit fag var der mere fokus på kroppens udvikling, men det kommer lige som til at ligge til grund for det hele og også den almene udvikling. Det er sådan noget med, at man har haft om det et par dage - det har ikke været en integreret del af en opgave, med mindre man selv har valgt det... jeg ville gerne have været klædt bedre på." (17)

Mange af pædagogerne påpeger, som tidligere nævnt, at de har fået meget af deres viden igennem samarbejdet med mere erfarne kollegaer, og at de i hverdagen løbende opsøger viden, når der er behov for det. Det bliver dog problematisk, når den fornødne viden skal indsamles i en travl hverdag, hvor der er behov for pædagogens tilstedeværelse på "gulvet" hele tiden.

"Kommer vi til at støde på et eller andet, så ville jeg personligt søge noget viden om det, inden jeg sådan gør mere ud af..." (13). Men da der spørges ind til, om der er tid til at søge denne viden, lyder det: "... nej det synes jeg ikke. Man er på gulvet, fra man træder ind af døren..." (13)

Andre pædagoger tilføjer, at det specielt er viden om det normale, der gøres for lidt ud af, men samtidig mangles der også specifik viden om, hvordan der skal handles, hvis noget tolkes som unormalt, og hvad der betegner dette "unormale".

"Jeg kunne godt vide noget mere, eventuelt mere om den normale [seksualitet] og hvad der er udover, hvad det er der ligger til grund og hvor vi skal ind og reagere - lidt mere oplysning om, hvordan vi kan spotte, hvis der er nogle, der er i problemer, for eksempel ved seksuel misbrug..." (14)

Dette citat kan sættes i relation til den spørgeskemaundersøgelse, som er foretaget af specialegruppen omhandlende de danske pædagogseminarers udbydelse af undervisning om den infantile seksualitet. Her blev uddannelseslederne spurgt om, hvorvidt der er undervisning omhandlende den infantile seksualitet, og ydermere hvad denne undervisning handler om. Gennem besvarelsene er det tydeligt,

at det kun er knap halvdelen (12 ud af 27 seminarer) af alle seminarer, som giver undervisning om den infantile seksualitet, og ydermere at de der gør, ikke altid fokuserer på både den "sunde" og den "usunde". Ved fire af seminarerne bliver der således kun fokuseret på én af delene, og særligt problematisk synes det de steder, hvor denne ene del omhandler overgreb og mulige tegn herpå (se afsnit 2 *Problemanalyse* for uddybelse). Ved denne fokusering er der risiko for, at pædagogerne kan komme til ensidigt at fokusere mest på den "usunde" og afvigende seksualitet og seksuelle adfærd frem for den "sunde og normale" (Bilag 1 Spørgeskema), og derved bliver den unormale seksualitet målestokken. Det kan således frygtes, at pædagogerne kan have tendens til at tolke børnenes normale seksuelle adfærd som tegn på overgreb, hvilket kan få betydning for barnets videre udvikling. Såfremt der slet ikke undervises om den infantile seksualitet, kan konsekvensen blive, at den pædagogiske praksis til dels udøves på baggrund af egne erfaringer og holdninger, hvilket understøttes både i "Doktorleg i børnehaven" og fra speciallets informanter (46). Dette nævnes af undersøgelsen "Doktorleg i Børnehaven" at kunne resultere i: *"at det kan være forbundet med vanskeligheder at få øje på og reagere adækvat på de børn, der viser tegn på afvigende seksuel adfærd; herunder børn, som har været udsat for seksuelle overgreb mv."* (46) s. 2)

Ud fra ovenstående afsnit tyder det således på, at pædagogerne ønsker mere viden, da dette kan støtte op om deres arbejde med den infantile seksualitet. Samtidig skal det dog pointeres at mange af pædagogerne mener at klare sig fint i forhold til arbejdet, da de søger viden, når der er behov for det.

Pædagogerne er bevidste om, at børnenes adfærd ikke er bevidste seksuelle handlinger, men en del af deres samlede udvikling, som bunder i udifferentieret nysgerrighed og undersøgelse af kroppen, hvilket understreger deres forståelse af forskellen mellem voksnes og børns seksualitet (13).

Gennem interviewene er det blevet tydeligt, at pædagogerne oplever, at deres syn på egne kompetencer og holdninger til arbejdet med den infantile seksualitet enten ikke har ændret sig, eller har ændret sig minimalt, trods den stigende negative omtale om pædagogers samvær med børnene. Det tyder altså på, at pædagogerne har en fagligt funderet og professionel tilgang til arbejdet med barnet og den infantile seksualitet, og derved har god mulighed for at støtte op om denne. En kvindelig pædagog fortæller: *"Min opfattelse [af børns seksualitet] er ikke ændret på grund af det [samfundsdiskursen]. Det er mere de voksne, der er bange for at voksne vil begå overgreb. Det er mere den del, der har ændret sig."* (I1). Og præcis den sidste del af citatet har vist sig at have stor betydning, da pædagogerne oplever, at frygten blandt forældrene giver udfordringer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet og samarbejdet med forældrene.

Dette eksemplificeres af undersøgelsen "Doktorleg i Børnehaven", som påpeger, at i hverdagen støder man "*i stigende omfang på daginstitutioner, hvor emnet har skabt uenigheder og konflikter mellem hele eller dele af forældregruppen og de pædagogiske medarbejdere.*" (46) s. 2)

Opsummerende kan det siges, at det ikke er børnenes seksualitet og adfærd, som pædagogerne har udfordringer i forhold til, men derimod det samarbejde, de har med forældrene i forhold til at hjælpe til udvikling af barnets "sunde seksualitet". Forældrenes frygt og manglende viden om barnets normale seksuelle udvikling erfarer af pædagogerne i nærværende speciale som den faktor, der skaber de største udfordringer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet. Tabuiseringen og samfundsdiskursen besværliggør samarbejdet, da mange forældre har en anden forståelse af den infantile seksualitet, hvis de overhovedet er bevidste om, at barnet har en sådan. Det kan derfor påstås, at pædagogernes arbejde ligger i spændingsfeltet mellem to diskurser, hvilket udfordrer pædagogernes arbejde.

7.2 To diskurser om den infantile seksualitet

Pædagogerne ser på børnenes lege og adfærd, som en naturlig del af børnenes udvikling, og opfatter derfor ikke børnenes seksualitet og deres lege i forbindelse hermed som noget farligt og forkert.

"Der bliver det bare for dem at lege doktorleg inde i pudrummet. Jeg tror ikke, at det er meget anderledes end at lege fangeleg." (17)

Medieomtalen om overgreb har imidlertid besværliggjort denne naturlige tilgang til den infantile seksualitet, og problemet opstår, når frygten og tabuiseringen kommer ind i den dagligdag, der er i børnehaverne. Problematikken består ofte i, at forældrenes tankegang er indvævet i den herskende samfundsdiskurs, hvor den infantile seksualitet er tabuiseret og ofte forkertgjort. Dette afspejles i, at forældrene kan misforstå børnenes seksuelle lege i børnehaven og derved tro, at disse lege er problematiske og farlige. Dette er observeret og beskrevet i "Doktorleg i børnehaven":

"Dertil kommer, at en række meget omtalte sager om seksuelle overgreb i daginstitutioner har skabt en stor og meget forståelig frygt blandt mange småbørnsforældre og pædagogiske medarbejdere. Denne forståelige frygt bevirker desværre i en del tilfælde, at alle tegn på seksuel leg og adfærd opfattes som værende problematisk og 'farlig'. Vi kan iagttage at børns almindelige sunde seksualitet i flere tilfælde blandt andet af forældrene kobles til risikobetonet adfærd." (46) s. 2)

Et eksempel kan her være frygten for overgreb i "doktorlege" børn imellem, hvor børn undersøger hinandens kroppe af ren og skær nysgerrighed. Konsekvenserne ved en sådan tankegang forklares i "Retningslinjeundersøgelsen 2012":

"At tale om overgreb i en doktorleg mellem to børnehavebørn svarer derfor lidt til, at man beskylder børn, der leger røvere og soldater, for at være forbrydere. Man trækker børnenes handlinger ud af deres kontekst af leg og barneunivers og ind i en voksen kontekst, hvis parametre man bedømmer legen på."
(12) s. 92)

Skellet mellem den voksne seksualitet og den infantile seksualitet er tydelig for pædagogerne, men sandsynligvis ikke for det øvrige samfund og forældrene, og det er her en stor del af frygten kan findes ifølge teorien af Bauman. At der er *forskelle i diskurserne* mellem pædagog og forældre, og herunder i forståelsen af den infantile seksualitet, udgør dermed et af hovedpunkterne i nærværende speciale.

7.2.1 Hvor stammer frygten fra?

Frygten blandt forældrene stammer ud fra teorien af Bauman fra frigørelsen af erotikken fra seksualiteten og de forhold, dette har medført af "spøgelsesskabelse". Spøgelsesskabelsen gør, at potentielle farer lurar om alle hjørner, da den egocentriske tilgang resulterer i, at det er blevet tilladt, at den enkelte forfølger begæret udelukkende med begær for øje (50). Ifølge Bauman får det den betydning, at: *"nutidens frygt stammer fra forældrenes og ikke fra børnenes lyster"* (38) s. 208), da det er forældrenes frygt for voksnes ukontrollerbare lyster, der kommer i fokus. Samfundsfrygten omkring den infantile seksualitet skabes derved på baggrund af voksnes forståelser af deres egen voksne seksualitet, og således på baggrund af voksnes seksuelle lyster frem for at se seksualiteten ud fra barnets perspektiv. Derved udviskes skellet mellem de to, hvorfor alle handlinger kan blive til tegn på overgreb (50).

Dette understøttes af følgende udtalelse fra en af de mandlige pædagoger:

"Man skal se det i relation til det problematiske i, at der er tendens til, at vi voksne ser børns seksualitet i et voksent perspektiv, så kan man godt blive forskrækket over deres seksualitet, onani, undersøgelse af hinanden. Området er tabubelagt, og derfor skal vi lige minde os selv på - og forældre ikke mindst, at det faktisk er en sund og naturlig udvikling, barnet er igennem, når de undersøger både sig selv og hinanden faktisk også." (16)

Og en kvindelig pædagog forklarer det således:

"Ja, det er noget, der blomstrer op, og forældrene er tit forskrækkede, hvis barnet kommer hjem og fortæller, at de er blevet kysset på tissemanden. Det kan virkelig få forældrene op i det røde felt, så vi har

jo også en oplysningspligt overfor forældrene, og må tage en snak med dem, fordi de kan i hvert fald nemt lægge låg på og begrænse børnene - det må du ikke, den leg må du ikke lege. Vi jo snakker med forældrene og vi sender også informationer rundt - hvad er børneseksualitet og så videre, for de tænker jo straks på deres egen seksualitet og i et voksenperspektiv, hvor vi skal have det ned på børneperspektiv, jamen hvad er det egentligt det hele handler om, så der har vi en stor opgave i forhold til forældrene og også overfor børnene." (I4)

Pædagogernes arbejde med den infantile seksualitet befinder sig altså i spændingsfeltet mellem deres faglige viden og samfundsdiskursen, som forældrene er en del af. Pædagogerne føler sig forpligtede til at forklare forældrene, hvad den normale adfærd er, for at mindske forældrenes frygt afledt af misforståelser omkring den infantile seksualitets udtryk. *"Selvfølgelig er forældrene en del af pakken og de er meget inde over nu om dage, men man skal også tænke på, hvor meget man gør i deres ærinde, man skal huske også at orientere dem om virkeligheden og konsekvenser." (I1)*

På baggrund af dette bør pædagogernes udsagn om ikke at have ændret holdninger til arbejdet med den infantile seksualitet diskuteres, da det må formodes at samfundsdiskursen, præsenteret af forældrene, har stor indflydelse på deres livsverden og arbejde.

Dette ønskes diskuteret på baggrund af teorien af Foucault, som vurderer, at den enkeltes holdninger aldrig vil være "100% ens egne", men derimod udsprunget af en biomagt, der er blevet internaliseret i den enkelte i et sådan omfang, at denne opfatter holdningerne som sine egne og agerer derud fra, som var det ens egne bevidste valg (41) (se eventuelt afsnit 5 *Teori* for uddybning). Det kan ud fra en sådan forståelse diskuteres, om det virkelig er muligt for pædagogerne ikke at blive influeret af det samfund, der omgiver dem og som er en del af deres livsverden.

Ud fra teorien af Foucault kan der argumenteres for, at samfundsdiskursen både *direkte* og *indirekte* påvirker det, pædagogerne gør – og det, de ikke gør – i deres arbejde med den infantile seksualitet - specielt i forhold til samarbejdet med forældrene, og denne tese vil blive diskuteret i det nedenstående.

7.3 Samfundsdiskursens indflydelse på pædagogernes arbejde

Såfremt samfundsdiskursen ingen indflydelse havde på pædagogernes arbejde, og det kun var fagligheden, der var i fokus, undrer det specialegruppen, hvorfor ord som "tissekone" og "onani" ofte under interviewene blev sagt med lavere toneleje. Og på samme måde ville det vel ikke være grænseoverskridende eller vanskeligt at skulle fortælle noget til forældrene, som havde med kropslige

aspekter at gøre, hvis ikke de var influeret af diskursen? Derfor er det lidt paradoksalt, at en af de mandlige pædagog fortæller:

"Jeg har skullet fortælle en far, at hans pige havde leget numselege med grene og at jeg i den forbindelse måtte se, om der var sket noget, og det var lidt svært at fortælle faren, men jeg synes det er vigtigt at være så professionel og få fortalt de her ting, og måske specielt de ting, der er lidt svære... Min erfaring generelt er, at jo mere man fortæller til forældrene, jo bedre kontakt får man, og jo bedre kan de også forstå, hvor man kommer fra". (17)

En kvindelig pædagog supplerer: *"Jeg kan da godt mærke, at det kan være voldsomt for forældrene at få at vide, men det er jeg jo nødt til at fortælle dem, for det er mit ansvarsområde, og det kunne jeg ikke finde på at gå på kompromis med." (15)*

Til trods for at samtalen kan være svær, påpeger pædagogerne således, at den ekstra italesættelse af emnet er med til at øge fagligheden, da pædagogerne føler sig fagligt forpligtede til at fortælle forældrene, hvad der foregår i børnehaven. På den anden side forventer de så også, at forældrene fortæller, hvis der er noget i hjemmet, som kan påvirke børnene:

"...børn har jo en stor del af deres dagligdag i en institution, så de ting, børnene har her, det er vigtigt at jeg får det fortalt til forældrene, ligeså vel som det er vigtigt at høre fra dem, hvad de oplever derhjemme, for de to dele tilsammen giver hele billedet af barnet - og der er seksualiteten selvfølgelig en del af, så derfor er der nødt til at være et samarbejde om det. For børnene er jo også meget sammen med mange andre børn her. Der vil ske mange ting, så selvom det kan virke trivielt at skulle fortælle, at en dreng igen har leget kysseleg, så er det måske rart nok for forældrene at vide, at hvis det er det, han bruger rigtig meget af sin tid på, så er det vigtigt at de ved, at det er noget, han er rigtig meget optaget af, så de kan fortsætte hans udvikling." (17)

Tilgangen og samfundsdiskursen kan således være med til at styrke samarbejdet med forældrene for at fremme udviklingen af den "sunde" infantile seksualitet. Imidlertid kan uoverensstemmelsen i forståelsen af den sunde infantile seksualitet, som ses mellem pædagoger og forældre, have den konsekvens, at nogle pædagoger og forældre bliver bange for, at deres handlinger og udsagn kan misforstås. En kvindelig pædagog fortæller i denne forbindelse:

"Der er sket en stor ændring, i hvert fald at fagpersoner også er blevet måske lidt bange for nogle situationer, nu kan det vel ikke misforstås." (15)

Og en anden kvindelig pædagog supplerer:

"Der er nogle ting, man ikke vil sige til forældrene, hvis man ikke er 100% sikker på noget, fordi man er bange for at de misforstår det." (I3)

Der ses ud fra en dybere analyse af pædagogernes udsagn således uenighed om, i hvor vid udstrækning, diskursen har indflydelse på pædagogernes erfaringer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet. Nogle mener ikke, at deres syn på den infantile seksualitet har ændret sig, men alligevel har samfundsdiskursen påvirket deres arbejde med den infantile seksualitet således, at de spekulerer på, om deres og børnenes handlinger kan misforstås af forældre.

Pædagogerne påpeger, at de vil søge mere viden, hvis det er nødvendigt, og at det derfor ikke vil have indflydelse på, hvad de fortæller til forældrene. *"... så kan man jo google alting og få lidt viden derigennem... Hvis vi har et barn, hvor der er noget, går vi ind og søger viden." (I2).* Og en anden pædagog supplerer: *"Kommer vi til at støde på et eller andet, så ville jeg personligt søge noget viden om det, inden jeg sådan gør mere ud af det." (I3)*

Imidlertid er der i problemanalysen refereret til en mandlig pædagog, som grundet diskursen og sit køn ikke vil videregive sin viden omkring infantil seksualitet til forældre af frygt for at blive misforstået (42) og en respondent fra "Retningslinjeundersøgelsen 2012" skriver *"...at pædagogprofessionen i den grad er inde på et skråplan, hvor en berøringsangst, som kommer fra frygten for forældrenes reaktion og mediernes påvirkning, fører til, at man svigter fagligheden. Det er ikke længere fagligheden, der er i højsædet, når man forbyder børnene at stifte bekendtskab på helt naturlig vis med krop og seksualitet, men angsten for omverdenens reaktion, hvis man overser et overgreb." (12) s. 47)*

Misforståelsen - og frygten for samme - nævnes altså af flere, som en faktor, der ønskes undgået, og som dermed kan have indflydelse på pædagogernes arbejde og samarbejde med forældrene.

Som det påpeges af informant I2, bliver *"en fjer hurtigt til 12 elefanter"* (I2), og som det udtrykkes i "Retningslinjeundersøgelsen 2012", kan små banale ting i hverdagen misforstås af det blik, der ser på situationen. Pædagogerne kan derfor føle sig nødsaget til at se fremad og forsøge at forudse, hvad der kunne misforstås i en given situation. *"Misforståelsen er blevet den store skræk blandt rigtig mange af undersøgelsens deltagere. Der er nemlig en bevidsthed om, og for nogle deltagere en erfaring af, at små banale ting i hverdagen kan misforstås af det blik, der kigger på situationen. Derfor tænker pædagogerne hele tiden fremad og analyserer, hvad der eventuelt kunne misforstås. Det kan være børnenes udsagn, deres leg, noget man selv kommer til at sige, en gestus over for et barn, en situation." (12) s. 67)*

Det kan antages, at sådanne former for fokusering på mulige problemer kan føre til ændrede adfærdsvaner, hvorfor der endnu engang sættes spørgsmålstejn til, at diskursen ikke skulle have ændret pædagogernes syn på arbejdet med den infantile seksualitet (12). En af lederne i "Retningslinjeundersøgelsen 2012" beretter om, at pædagogerne tvinges til at *"tænke sit arbejde i "grimme" baner, og det er trist, når man er der for at hjælpe børnene."* (12) s. 30). Af eksempler kan her nævnes institutioner, hvor børnene hverken må få kram af pædagogerne, sidde på skød eller have bodystocking på, fordi det involverer fysisk kontakt, som kan misforstås som seksuelle.

Specialegruppens for-forståelser omhandlende samfundsdiskursens indflydelse på pædagogernes arbejde viser sig således at være aktuelle og reelle. Måden hvorpå samfundsdiskursen kommer til udtryk, har dog vist sig på en anden måde end forventet, nemlig gennem forældrenes frygt for overgreb. Samfundsdiskursen kan altså antages at have medført nogle konsekvenser, tilsigtede som utilsigtede, og disse vil blive uddybet nærmere i det kommende afsnit, hvor *frygten for misforståelser* bliver specialets anden hovedpointe af betydning for pædagogernes holdninger og erfaringer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet.

7.3.1 Konsekvenser ved samfundsdiskursen

Samfundsdiskursen og forældrenes manglende viden om den infantile seksualitet påvirker ikke kun samarbejdet med pædagogerne, men har også indflydelse på forældrene selv, da disse ligeledes kan være bange for at blive misforstået. En af de kvindelige pædagoger forklarer det således:

"I og med at der er så stort fokus på det og på de, som er blevet krænket på institutionerne og derhjemme; jamen der bliver det selvfølgelig lidt tabubelagt, og man kan godt have en frygt, at fordi barnet er meget interesseret i det, er det så fordi, der foregår noget derhjemme eller i institutionen, man bliver straks sporet ind på de tanker... Det tror jeg også, at forældrene måske er bange for... hvor tæt kan vi gå på barnet, hvor tæt tør forældrene, for hvis barnet nede i børnehaven fortæller, at det har set fars tissemand bliver de så fuldstændig... for børn er umiddelbare og kommer med sådanne nogle udtryk og det kan jo mistolkes, hvis det er det, det skal, eller det kommer i de forkerte hænder." (14)

Denne angst for falske anklager mod forældrene kommer til udtryk i "Spørgeskemaundersøgelsen 2010", som undersøger mistanken om pædofili og frygt for pædofilianklage i daginstitutioner og befolkningen:

"Kvinde, 41 år, befolkningsgruppen: "Den øgede opmærksomhed og risikoen for at blive uberettiget anklaget påvirker. Det er positivt for børnene, at de ikke længere er så "nemme ofre", men man tænker sig uhyggeligt meget om i omgangen med både egne og andres børn, og der opstår nemt en unaturlig

distancering. Ligeledes er angsten for anklager om incest også noget, der påvirker både min mand og mig selv. Vi har dyb medfølelse for lærere og pædagoger." (40) s. 18)

En mand fra samme undersøgelse følger i samme tråd:

"Mand, 42 år, befolkningsgruppen: "(...) Hvis mine børn f.eks. har venner med hjemme, undgår jeg helst at være alene med dem. Hvis de har brug for hjælp på toilettet, kalder jeg på min kone. Jeg synes det er en ekstremt sørgelig udvikling. Mænd som holder af børn mistænkes for forfærdelige lyster og forbrydelser. Vi tør dårligt lege med vores egne børn, hjælpe dem i badet eller tørre dem bagi..." (40) s. 18)

Bauman forklarer det således: *"Parental tenderness lost its innocence. It has been brought to public awareness that children are always and everywhere sexual objects, that there is a potentially explosive sexual underside in any act of parental love, that every caress has its erotic aspect and every loving gesture may hide a sexual advance... The word abusive is now so over-used that almost any situation can be constructed as abusive"* (50) s. 30).

Forældrenes angst for overgreb og uberettigede anklager er ifølge Bauman smittet af på institutionslivet (38). Det afspejles i de retningslinjer, som adskillige institutioner gør brug af. I den tidligere omtalte danske undersøgelse "Doktorleg i børnehaven" fremgår det, at forældre ofte er mere restriktive omkring børns leg og adfærd end børnehaverne, og at forældrene i nogle situationer gerne vil have mere overvågning (46). I undersøgelsen har 18% af de adspurgte børnehaver derfor ændret på regler og procedurer på baggrund af forældrenes ønsker, hvilket også er tilfældet i en af de børnehaver, som informanterne arbejder i:

"Sommetider er forældrene også meget bekymret omkring det der [seksualitet], og det er igen det der med at få sagt tingene, så de ikke bliver forskrækkede over det... altså, at de bevarer den der, at det er en naturlig ting, at det ikke er noget, man skal skamme sig over... det er ikke noget fyha, det er tit en balancegang. Jeg kan sagtens fortælle til forældrene, hvad jeg tænker omkring det. Nogle forældre er bekymrede over det. Vi er nødt til at fortælle, at det er en naturlig del, men samtidig så har vi også været nødt til at indføre, at - vi har et puderum - her i børnehaven, der skal man beholde bukserne på." (I1)

Dette citat tydeliggør, hvordan samfundsdiskursen er internaliseret i forældrene, og hvorledes denne diskurs er med til at influere hverdagen i børnehaven.

Ud fra teorien af Bauman skyldes frygten som tidligere nævnt, at barnet grundet den fritsvævende erotik bliver et potentielt objekt for en andens tilfredsstillelse. Friheden og "tilladtheden" kan virke forførende på nogle, og derfor må de enkelte "potentielle afvigere fra normalen", der er i blandt befolkningen, forsøges guidet og reguleret ind i det normale (50). Retningslinjerne kan derved ses som

en konsekvens af en erotik med forfølgelse af begær som eneste formål (50). Med indsigten i dette, samt de store medieomtalte sager omkring seksuelle overgreb på børn i daginstitutioner (Vadstrupgaard-sagen og Beder-sagen), synes det forståeligt, at mange forældre frygter overgreb i daginstitutioner og vil beskytte sine børn herimod med alle midler.

7.3.2 Retningslinjer

Det har ikke været hensigten med nærværende speciale at have hovedfokus på retningslinjers udbredelse, indhold eller konsekvenser, men det er blevet tydeligt, at disse er umulige at komme uden om i en besvarelse af specialets problemformulering, da de er infiltreret i pædagogernes hverdag og arbejde (12). Som påpeget i problemanalysen forekommer der retningslinjer i mange af de danske daginstitutioner, og det kan diskuteres, om de steder, hvor de mener ikke at have retningslinjer, alligevel har nogle uformelle tilgange til arbejdet, som kunne betegnes som regler eller retningslinjer. Det er væsentligt at bemærke, at nogle af retningslinjerne har eksisteret i op til 15 år, og muligvis kan være så internaliseret i pædagogernes arbejde, at det er blevet til rutiner i hverdagen. Dette kan medføre, at pædagogerne ikke lægger mærke til de forandringer, der løbende er kommet til, og derfor ikke vil kalde det regler eller retningslinjer (12). Som tidligere nævnt er mennesket influeret af alt, hvad der sker omkring det, og dermed af den gældende diskurs i den kontekst, det befinder sig i, hvorfor mennesket aldrig danner *sin helt egen* mening om noget (41). Det kan betyde, at nogle af de forbehold, pædagogerne tager, er så internaliserede, at de ikke oplever, at de eksisterer, eller at de ikke ser problemer i måden, tingene gøres på eller måden, hvorpå det påvirker børnene. På den anden side påpeger mange pædagoger, at retningslinjerne er en gode, som har til formål at beskytte børn og pædagoger samt at støtte til den rette socialisering, hvorfor de fungerer som et godt arbejdsredskab i forbindelse med et svært og tabuiseret emne (12).

7.3.2.1 Uformelle retningslinjer

De interviewede pædagoger i nærværende speciale er meget bevidste om ikke at omtale deres institution som en, der har retningslinjer, og det kan muligvis skyldes specialegruppens spørgeteknikker eller fremstilling af begrebet "retningslinjer". Det er tydeligt, at pædagogerne associerer retningslinjer med nogle negative forhold, som hæmmer pædagogernes og børnenes udfoldelse. Det kunne muligvis have givet nogle andre svar, såfremt pædagogerne vidste, hvilken begrebslig forståelse, som specialegruppen havde omkring ordet "retningslinjer" forud for interviewet, således at risikoen for social desirability blev mindsket. I "Doktorleg i børnehaven" ses det således, at retningslinjer har mange andre navne, som betyder det samme i forhold til specialets begrebsafklaring: "*Vi laver derfor ikke regler, men adfærdsaftaler*" (46) s. 18), og "*Vi har ikke regler, men normer og en kultur hvilende på værdier og formulerede kerneydelser.*" (46) s. 18)

Det kan ydermere tænkes at have haft indflydelse på pædagogernes forståelse af ordet, at pædagogerne forud for interviewene har fået en skriftlig introduktion til interviewets emne, hvori det har været tydeligt, at specialegruppen ønskede at give et andet syn på pædagogernes arbejde, hvor det ikke var hensigten, at angsten for overgreb skulle være det primære fokus. Der præsenteres her således et udsnit af den mail, som specialegruppen har udsendt til børnehavelederne i Aalborg Kommune:

"I en tid med særligt stort medie- og samfundsfokus på frygten for seksuelle overgreb, kan mange pædagoger opleve, at arbejdet med netop dette emne kan være særligt svært og tabubelagt, og det er derfor vores ønske med dette speciale at sætte fokus på emnet, ud fra pædagogernes perspektiv. Hermed håber vi på at kunne være med til at vende fokus fra tabu og frygt til sundhedsfremme for både børn og pædagoger" (Bilag 4 Mail til børnehavelederne).

Specialets informanter mener altså ikke, at de har retningslinjer i deres pågældende børnehaver, og de har således kun eksempler fra andre børnehaver, hvor de finder retningslinjer:

"Jeg har hørt om nogle steder, hvor de tager nogle forholdsregler, fordi at mænd kan blive udsat for nogle anklager, så derfor har de ikke noget med de ting at gøre [hjælp på toilet og bleskift], og det er lidt ærgerligt, synes jeg. Børn skal jo have den hjælp, de skal have, og det mest naturlige er, at vi alle kan hjælpe hele vejen rundt, og at de også får et naturligt forhold til mændene, og at de ikke bliver sådan nogle farlige nogle. Men da også for mændenes arbejdsmiljø, så de ikke skal gå og føle sig som kriminelle, bare fordi de er mænd." (15)

Ved nærmere analyse af udsagnene tydeliggøres det imidlertid, at de arbejder under regler og uformelle retningslinjer.

Nedenstående citat, af en af de mandlige pædagoger, gives som eksempel på dette:

"... vi har jo regler og nogle rutiner i dagligdagen her. For eksempel, hvis jeg er ude at pusle nogle børn eller hjælpe nogle børn på toilettet med at få en ren ble, så lukker jeg ikke døren, sådan at det ikke skal være noget hemmeligt. Men på den anden side, jeg er også en mand, jeg går bare ud og gør det, for sådan skal der heller ikke være. - Det har vi aftalt her i institutionen, at det gør man ikke [lukker døren i puslesituationer], fordi der er der ikke nogen grund til at lukke døren. Og det er for at undgå misforståelser." (17)

Ud fra specialegruppens forståelse af retningslinje-begrebet vil regler om ikke at lukke døre også være en retningslinje, men det betegnes det ikke som af specialets informanter. Pædagogerne undlader således at lukke dørene ind til puslerum og lignende med forklaringen om, at der ingen grund er til at

lukke døren. Det synes paradoksalt, at pædagogerne ikke oplever dette som værende en retningslinje, eftersom en af de hyppigste retningslinjer i "Retningslinjeundersøgelsen 2012" handler om et "forbud" mod at lukke døre, specielt ved puslesituationer (jf. afsnit 2 *Problemanalyse*).

På trods af diskursen, som ofte afspejles i forældrenes adfærd, gør pædagogerne i de to børnehaver meget for at opretholde den faglige vurdering og de menneskelige værdier, frem for kun at støtte sig op af retningslinjer. Det må også ses i perspektiv til, at det kan være en del af socialiseringen, som pædagogerne nævner gentagne gange. *"Vi skal give dem en adfærd, så de ikke lige midt i at man spiser madpakker lige har brug for at mærke sine underbukser."* (12). Og hun fortsætter:

"Nogle er mere blufærdige end andre, det ses tydeligt ved toiletbesøg, og det er pædagogens opgave at støtte op om det. Det er deres opgave at få det til at passe til den enkelte, hvor barnet er, hvad barnet har brug for, eksempelvis ved toiletbesøg." (12)

Dette betyder, at pædagogerne trods regler om ikke at lukke døren til toilettet alligevel gør det af og til for barnets skyld. Mange pædagoger i "Retningslinjeundersøgelsen 2012" er faktisk glade for, på børnenes vegne, at retningslinjerne af og til brydes, så børnene engang imellem kan få lidt privatliv, eksempelvis ved toiletbesøg (12). Men det kan diskuteres, om ikke retningslinjerne fylder en stor del af hverdagen, når pædagogerne eksempelvis bevidst *vælger* at lukke døren eller at give et kram, selvom de ved, at det er "forbudt" i andre institutioner.

"Det er karakteristisk, at selv der, hvor der kun er få eller ingen retningslinjer eller regler, eller hvor man ligefrem er meget large med visse forhold, finder man spor af problematikken." (12) s. 64)

Dette vidner om, at samfundsdiskursen fylder meget i pædagogernes arbejde med den infantile seksualitet. Der vil i det følgende ses på, hvilke konsekvenser, tilsigtede som utilsigtede, denne indflydelse kan have på både pædagoger og dermed også på børnene, da relationen mellem pædagog og barn samt børn imellem er grundlaget for udviklingen den infantile seksualitet (13). Ud fra teorien af Zeuthen ses der derfor på, hvordan samfundsdiskursen, herunder forældres frygt, frygten for misforståelser og retningslinjer, kan influere på pædagogernes arbejde og dermed på udviklingen af den infantile seksualitet.

7.3.2.2 Tilsigtede og utilsigtede konsekvenser af retningslinjerne

Ifølge pædagogerne i nærværende speciale har retningslinjer en overvejende andel af utilsigtede konsekvenser for børnene, men samtidig mener en del af deltagerne i "Retningslinjeundersøgelsen 2012", at retningslinjerne fungerer som et forebyggende værn mod seksuelle overgreb på børn. Ydermere påpeges det i "Retningslinjeundersøgelsen 2012", at retningslinjer om børns omklædning og

forskellige former for udendørs leg er til for at beskytte børn i det offentlige rum mod forbigående "lurere" eller gæster i huset, som eksempelvis håndværkere (12).

82% af lederne og pædagogerne i "Retningslinjeundersøgelsen 2012" mener ikke, at retningslinjerne har konsekvenser for plejen af og omsorgen for børnene. Retningslinjer kommer således i denne optik til at tjene en god sag, da overgreb på både kort og lang sigt kan have svære psykiske og fysiske konsekvenser for individet og pårørende (2,12).

Det synes dog paradoksalt, at mange ikke mener, at retningslinjerne har konsekvenser samtidig med, at samtlige pædagoger i nærværende speciale påpeger adskillige konsekvenser ved indførelse af retningslinjer. Her skal det pointeres, at der er forskel i retningslinjernes grad af restriktioner og udbredelse, og at mange af retningslinjerne synes at have mest til hensigt at beskytte pædagogerne mod uberettigede anklager (12).

Eftersom pædagoger og forældre oftest har et forskelligt syn på barnets leg og adfærd kan flere pædagoger være bange for at blive misforstået, og for at forældrene misforstår, hvad børnene fortæller om dagen i børnehaven (46). "Retningslinjeundersøgelsen 2012" indikerer ligeledes, at *"det i høj grad er forældrenes blik, pædagogerne beskytter sig imod."* (12) s. 68)

Mange retningslinjer omhandler derfor, hvordan man som kollegaer kan agere vidne for hinanden, så ens ryg er dækket i forhold til børnenes eventuelle udsagn, som kan misforstås af eksempelvis forældrene. Pædagogerne kommunikerer derfor meget med hinanden omkring specifikke situationer, som de frygter, kan misforstås. En pædagog forklarer det på følgende måde:

"Man kan blive totalt overrumplet over nogle af de ting børnene gør, så det deler vi med hinanden, og der tænker man da, hvis de går hjem, og der bliver man selvfølgelig altid lige sådan (vrænger ansigt)... Så de situationer er vi gode til lige at få delt med hinanden - vi havde altså lige den her situation, der foregik sådan og sådan, for det kan misforstås i hjemmet, så vi er nødt til at dække vores egen ryg ind..." (14)

Med den samfundsdiskurs, der for nuværende er styrende, er det for mange pædagoger en tryghed at have retningslinjer. 83% af deltagerne i Retningslinjeundersøgelsen 2012, der arbejder med retningslinjer, oplever, at det giver dem en øget tryghed (12).

Imidlertid kan det diskuteres, om retningslinjerne kun er med til at give tryghed, eller om de også kan virke stigmatiserende for dem, som retningslinjerne oftest er rettet mod, nemlig mændene. Med udgangspunkt i dette fortsætter diskussionen ydermere i forhold til, hvordan denne udvikling påvirker både pædagogerne såvel som de børn, der direkte eller indirekte berøres af problematikken.

7.3.2.3 Konsekvenser for de mandlige pædagoger

Som det beskrives i "Retningslinjeundersøgelsen 2012" associeres "pædoofilproblemet" oftest med de mandlige pædagoger, og denne diskurs er med til at stigmatisere mandlige pædagoger, bevidst som ubevidst:

"Det er i denne diskurs, at stigmatiseringen af manden bliver tydelig. Stigmatiseringen består i, at der pågår en association mellem problematikken om seksuelle overgreb på børn og manden, som klæber til manden, når dette emne er på bane, lige meget hvordan bæreren af diskursen selv vurderer indholdet i koblingen." (12) s. 71)

Denne vurdering kan en af de mandlige pædagoger nikke genkendende til:

"Jeg har oplevet den der med: Er du ikke bange for at blive anklaget for alt muligt. Folk har set "Jagten" [Dansk drama film fra 2012 instrueret af Thomas Vinterberg, med Mads Mikkelsen i hovedrollen] og spørger om man ikke er bange, og det er jeg jo ikke. Men det er rigtigt, at den er der jo, tanken, og når andre folk tænker sådan... så det er træls, at folk tænker sådan om mit arbejde..." (17)

Dette kan ifølge "Retningslinjeundersøgelsen 2012" være med til at påvirke mændenes faglighed, og en mandlig pædagog i undersøgelsen skriver, at han ser den mulige mistænkeliggørelse som en erhvervsrisiko, som kan have store konsekvenser. Som det fremgår i "Retningslinjeundersøgelsen 2012": *"... Hver gang en uberettiget anklage rettes mod en medarbejder, ser vi, at personen går ned på det." (12) s. 116)*

Ovenstående kan en af de mandlige pædagoger fra nærværende specialet genkende. Han fortæller: *"... og "Jagten" [Tidligere omtalt film] har jo netop dagsordenen sat, og der er vi kontaktet oppe fra i ledelsen, om vi nu har tænkt på forebyggelse, så ingen af vores medarbejdere bliver utilsigtet anklaget for noget. Og der har vi haft drøftelser om det i personalegruppen og i forældrebestyrelsen og i hele forældregruppen i forhold til, hvordan vi skal agere i det, fordi børns behov har jo ikke ændret sig. Og det må jo bygge på tillid, og så er det ganske forskrækkeligt, hvis der sker noget, det er jo slet ikke til at holde ud. Efter at have set "Jagten" var jeg fuldstændigt lamslået, for jeg kunne i den grad identificere mig med ham på grund af påklædningen, og det ramte mig på hele min faglighed. Jamen, hvis jeg blev udsat for det samme som ham, så alt det jeg har bygget min identitet op omkring, mit liv, min arbejdskarriere, den ville falde fuldstændigt fra hinanden, jeg ville da gå til!" (16)*

En kvindelig pædagog supplerer:

"Jeg tror, det er en skidt drejning tingene har taget, der er for meget fokus på overgrebene. Retningslinjerne har taget fokus fra den sunde fornuft.. Man kan se spøgelse alle steder, hvis det er det man vil. Fokus bliver drejet i stedet for at se på alle de gode egenskaber, en mand kan tilføre en personalegruppe. Vi elsker det, og børnene elsker det, når der er mandlige studerende eller pædagoger her. De tør noget andet og har selv prøvet det, at tumle og klatre i træer og de har en anden vinkel på tingene. Det er ærgerligt at der ikke er flere mænd inden for børnehaverområdet. Samfundsfokusset er virkelig en del af skylden til den lave andel af mænd inden for området. Det er da ved Gud ikke nemt at være mandlig ansat! Tænk, at man skal tænke over hvert eneste skridt man tager, og man skal nærmest løbe ud af et rum, hvis man kommer til at være alene med et barn. Man lider et tab. Det har taget overhånd, sund fornuft er ingen skade til." (11)

Ovenstående citat kan sættes i relation til citatet af Bauman, hvor han antyder, at hvis man *"stigmatiserer og kriminaliserer andres potentielt venligtsindede og hensynsfulde hensigter"* (38) s. 210), vil tilliden og trygheden forsvinde. I denne henseende kan det både gå ud over barnet og pædagogen. Pædagogen kan føle sig mistænkeliggjort og føler sig måske nødsaget til at forklare sig eller handle anderledes, end han tidligere ville have gjort. De to mandlige pædagoger har således begge haft oplevelser, hvor de har været ude for at måtte handle på baggrund af frygten for at blive misforstået.

"I 1990 var jeg på koloni. Her rendte de kvindelige pædagoger rundt topløse, og der havde man en helt anden tilgang (det var så også lidt nogle 60'er-agtige typer), men i de første mange år kunne jeg godt springe ud i vandkamp sammen med ungerne med bar overkrop, det ville jeg ikke gøre i dag. Så der er sket nogle forskydninger. Jeg "forkertgør" ikke det, men jeg vil ikke have noget, der kan misforstås. Den negative omtale påvirker arbejdet inden for faget." (16)

Samme mandlige pædagog har også følgende narrativ:

"Her den anden dag, der havde jeg gang i noget værktøj med børnene, vi var ved at reparere noget ude på legepladsen, og så var vi lige inde og hente noget nyt værktøj og så, da vi kommer ind i det lille rum, så lukker den ene døren og så siger jeg, nej den skal lige være åben den dør der, og så åbnede jeg den straks igen, og det er netop... for 20 år siden havde jeg ikke skænket det en tanke, men det er for at, jamen jeg skal havde det sådan at der er åbne miljøer, at jeg signalerer, at der er ikke noget at skjule her. Og den opmærksomhed har vi, såvel kvinder som mænd... og det er blevet værre gennem årene, foranlediget af de mange sager." (16)

Ovenstående beretninger, hvor pædagogen har måttet handle på baggrund af frygt for at blive misforstået, falder, på trods af at han arbejder i en institution "uden formelle" retningslinjer, alligevel i tråd med, at den omtalte samfundsdiskurs påvirker pædagogernes arbejde.

Diskursen om mændene som "latente pædofile" kan få den konsekvens, at børnene får et problematiseret forhold til mænd og mænds kunnen i deres videre liv. En mandlig pædagog frygter således konsekvenserne af den udvikling, som retningslinjerne er en del af:

"Hvis der kommer et barn hen og vil trøstes af Peter (fiktivt navn opdigtet af informant) og Peter ikke må tage barnet op på skødet... det er da ikke sikkert at barnet tænker det, men så vil det da hellere gå til en kvinde. Så der har det nogle utilsigtede og u hensigtsmæssige konsekvenser. Området skriger på mænd... når man kigger på barnets udvikling og på vores kerneydelse, så mangler vores fag i den grad mænd. Og når vi kigger på kerneydelsen og kerneopgaven, som er børnene og skal give dem det bedst mulige rygstøtte til livet, selvfølgelig et supplement til hjemmet, så skal vi have mænd og så skal de ikke have forbehold; nej du må ikke trøste eller gå med på toilettet, du må ikke være en del af hele omsorgsdelen, det er meget forkert i min optik." (16)

Og en kvindelig pædagog supplerer med et perspektiv på, hvordan det kan tænkes at påvirke børnene:

"Jeg tænker, at hvis ikke mænd må hjælpe på toilettet, så bliver der en tvivl; jamen hvorfor må de ikke det, hvad gør de ved mig, siden at de ikke må. Altså der kan jo godt blive sådan en, at det kan blive noget farligt noget, og hvis ikke man kan få det knus og kram man måske søger, fordi det kan blive mistolket, jamen så, det gør jo også noget ved børnenes tillid og at de ikke møder den omsorg de har brug for." (14)

"... hvis vi vil udvikle sunde, harmoniske børn og hele børn, så er vi også nødt til at have det seksuelle aspekt ind og være i dialog med forældrene." (16). Så slutteligt vil det gå ud over børnene, hvis pædagogerne tager afstand på grund af frygt for at blive misforstået.

I nærværende speciales empiri antydes det, at de kvindelige pædagoger ser problemerne med stigmatisering af de mandlige pædagoger, som værende større end mændene selv oplever, i form af, at kvinderne henviser til mændene som den mest udsatte gruppe, mens mændene oplever, at både mænd og kvinder bliver mistænkeliggjorte. Dette understøttes af fundene i "Retningslinjeundersøgelsen 2012" (12). Mændene er meget bevidste om ikke at lade samfundsdiskursen smitte af på deres arbejde med børnene, og måske er frygten for, at det bliver et problem større end selve problemet. Det var under interviewene tydeligt, at kvinderne i den børnehave, der ikke havde mandlige ansatte forestillede sig, at problemerne var af større skala, end i den børnehave, hvor der var mandlige ansatte, som selv kunne svare på tiltale. Alligevel blev det antydnet, at mændene var mere bevidste om, at de var i større risiko for anklage end kvinderne.

Ifølge teorien af Bauman kan et sårbart emne som børn og seksualitet bidrage til, at man distancerer sig fra mulige faremomenter, her samværet med børnene, med den hensigt at beskytte sig selv mod anklager (38) og som pædagogerne siger, for at undgå misforståelser.

Såfremt pædagogerne trækker sig fra børnene for at undgå misforståelser, vil det ifølge pædagogerne og teorien af Zeuthen kunne påvirke barnets seksuelle udvikling og dermed sundhed, og retningslinjerne kan derfor i længden få utilsigtede konsekvenser for såvel børn og pædagoger som den pædagogiske praksis (12). Med afsæt i pædagogernes udtalelser: *"Børn er små radarstationer, de fanger, hvis der er noget underligt her"* (11), og *"Børn hører og lytter og fornemmer"* (12), kan det således debatteres, i hvor vid udstrækning opstillede regler og diskurser påvirker børnene gennem relationerne.

7.3.2.4 Konsekvenser for børnene

Ud fra teorien af Zeuthen er barnet sårbart, da barnet ved overgreb ikke forstår, hvad der foregår, og først senere i livet vil forstå at en given handling har haft seksuelle antydninger (2). For de børn, som har oplevet overgreb, kan det få ødelæggende konsekvenser for barn såvel som for familie (76). Seksuelt misbrugte børn har større risiko for at få psykiske lidelser som depression, angst og psykoser (2), og retningslinjernes tilsigtede konsekvenser er derfor af stor værdi.

Det er imidlertid væsentligt at pointere, at det er et fåtal af børn, som oplever overgreb i institutioner, (jf. afsnit 2 *Problemanalyse*), og at det samtidig kan påvises, at tabuisering og problematiseringen af arbejdet med den sunde infantile seksualitet kan føre til en negativ seksualisering, som i nogle tilfælde kan give seksuelle problemer og psykiske lidelser senere i livet (14,33). En pædagog forklarer det på følgende måde: *"...Ved ikke at legalisere det, så kan det senere blive noget forbudt og... og hvis der sker noget senere, tør man så fortælle det til sine forældre eller til nogen omsorgspersoner, hvis man føler sig krænket..."* (14)

Citatet pointerer det paradoksale i at opstille regler for alt samvær mellem barnet og dets omgivelser. Det kan få utilsigtede konsekvenser, hvor hensigten om at beskytte børnene bliver en "bjørnetjeneste", hvor barnet ikke selv lærer at sige til og fra og derigennem lærer at beskytte sig mod uønskede ting og situationer (2,12).

De utilsigtede konsekvenser er her sat på spidsen, men pædagogerne kan med deres erfaringer påpege flere utilsigtede konsekvenser af retningslinjernes indtog, såsom skam, manglende respekt for andre og sig selv samt en problematiseret kropslighed.

Helt almindelige situationer kan ifølge "Retningslinjeundersøgelsen 2012" blive til undtagelser fra reglen, som nogle pædagoger nævner lidt undskyldende, som noget de "kommer til" - eksempelvis det at give et kram. Det kan frygtes, at regler bidrager til, at det ikke er barnets tarv, der sættes i højsædet, men snarere pædagogens beskyttelse.

En mandlig pædagog forklarer det således:

"Hvis der er et barn, som er ked af det, hvis det barn har behov for at få en ordentlig knuser af mig, så synes jeg, at man skal kunne gøre det, for jeg tror simpelthen, at det rammer de børn så hårdt ikke at kunne få den nærhed, som de har behov for. De skal lære at mærke sig selv. Hvis de kan mærke, at jeg gerne vil tage afstand... det vil blive noget med, at børnene vil komme til at føle, at den nærhed de søger, at den er ikke i orden, gøre dem lidt forkerte i deres behov for at være sammen med andre mennesker."
(17)

Den fysiske kontakt som informant I7 benævner, omtales i "Retningslinjeundersøgelsen 2012" som værende problematiseret. Pædagogerne er barnets omsorgsperson i mange af barnets vågne timer, og da barnet endnu ikke er selvstændigt, vil det have brug for hjælp til diverse kropslige behov. Det påpeges som værende en uadskillelig del af den pædagogiske praksis (12). Til trods for dette er den fysiske kontakt blevet genstand for megen debat og for adskillige former for retningslinjer, hvorved den fysiske kontakt er blevet problematiseret. Nogle af de mest ekstreme retningslinjer indebærer, at pædagogerne ikke må smøre børn ved infektioner og at børn ikke skiftes, hvis pædagogen er alene i institutionen (12). Dette kan ikke alene have fysiologiske sundhedsskadelige effekter, men også nogle af mere psykosocial karakter (13). Senfølgerne af manglende omsorg opleves blandt andet i form af forringet indfølelse, affektkontrol samt følelsesmæssig tilknytning til andre mennesker (2). Alt dette for at undgå misforståelser og selvfølgelig overgreb i videste udstrækning. Det kan dog diskuteres, hvorvidt al denne problematisering hæmmer mere end det gavner, da en problematisering af kroppen ud fra teorien af Zeuthen kan påvirke den infantile seksualitets udvikling og barnets syn på sig selv i relation til andre (13).

"Det er vigtigt at vi vedkender os, at den kærlighed, der findes mellem børn og voksne, også er kropslig, og at netop det er afsættet for udviklingen af seksualitet. En anerkendelse af denne præmis vil kunne skabe rammerne for en diskussion, der drejer sig om, hvordan denne kærlighed skal og ikke skal afgrænses, og hvordan vi kan tale om, hvor grænserne skal gå mellem barnet og den voksne..." (21) s. 313

Det er væsentligt at have in mente, at de relationer, som kan være genstand for frygt, samtidig er dem, der skal give børnene kompetencer til, gennem selvteknologier, at træffe kvalificerede valg omkring

deres seksuelle sundhed senere i livet (13,41). Dette kan ske ved at give børnene et positivt syn på egen krop og ved at *"styrke dem i at respektere egne og andres grænser og integritet."* (17) s. 18)

Pædagogerne er, som tidligere beskrevet, meget bevidste om, hvor vigtigt denne positive tilgang er, og de belyser således selv, hvordan restriktioner kan være med til at give børnene nogle forståelser af sig selv og sine medmennesker samt hvordan disse restriktioner kan være med til at gøre "det forbudte" endnu mere spændende for børnene:

"Jo flere regler, jo flere er der at udfordre, at bryde fra børnenes side. Jo flere ting der er forbudte, så må det være spændende, så er det først at man skal prøve at gøre nogle af de der ting. Det bliver så forbudt, så kan man jo godt risikere, at det bliver forbundet med noget skamfuldt - og det må det endelig ikke være. Jeg tænker på deres fremtidige seksualliv, det skal under ingen omstændigheder være forbundet med noget skamfuldt." (11)

Og samme pædagog fortsætter:

"Det er da ikke rart, at der vokser nogle børn op, som, som voksen, helst vil have sex under dynen eller ikke vil vedkende sig, at de har en seksualitet eller sådan... Det, synes jeg, er skræks scenariet..." (11)

Ifølge Zeuthen er det vigtigt, at pædagogerne forholder sig til, hvad barnlig seksualitet er, og herunder hvordan denne støttes i en sund og naturlig retning (2). Vigtigheden af at støtte barnet i den sunde seksuelle udvikling skyldes (jf. afsnit 2 *Problemanalyse*), at denne udgør et vigtigt fundament for menneskets samlede psykiske sundhed og for den kommende voksenseksualitet (2). Ud fra gengivelse af Freud forklarer Zeuthen, at barnet bliver til gennem kropslighed, *"gennem kroppens tilstedeværelse i verden sammen med andre kroppe"* (2) s. 22), hvilket også benævnes af pædagogerne, som en del af barnets seksuelle udvikling, nemlig den kropslige interesse.

Denne kropslighed opfattes igennem barnets sanser, og det får derfor betydning for barnets syn på sig selv, hvordan andres kroppe - her de øvrige børn samt pædagogerne, er med til at give barnets sanselighed betydning gennem krop, handling og sprog. Ud fra Zeuthens teori formes seksualiteten, når barnet forsøger at skabe mening mellem kroppens behov og registreringer og måden, hvorpå de mennesker, som barnet omgiver sig med, reagerer på disse. Således bliver relationen mellem barnet og den omsorgsgivende, her pædagogen, vigtig for barnets sunde seksuelle udvikling (2).

Dette viste pædagogerne i de syv interviews stor forståelse for, og mange beskrev den seksuelle udvikling som et af pædagogernes ansvarsområder i forhold til barnets sundhed og udvikling. En pædagog udtrykker det således: *"Det er vores opgave som pædagoger at støtte op om den sunde*

seksualitet... Meget af vores arbejde er at danne, at socialisere børnene. De er jo i institutionen i de fleste af deres vågne timer, så vi er jo inde over alle områder." (I1)

Pædagogerne er meget opmærksomme på, at seksualiteten ikke må gøres til noget forbudt, som man skal skamme sig over, men samtidig ser de det som en stor opgave, at sætte rammerne for en adfærd, som er social og kulturel acceptabel:

"Altså vi er meget påpasselige med ikke at "forkertgøre" deres seksualitet, så det er jo ikke noget, vi siger nej til. Vi kan gå ind og sige, at dét [onani] vil vi ikke have lige her, hvis vi fx sad og spiste madpakker, eller hvis vi var på tur - der er vi jo nødt til at guide børnene ind i en social relationsammenhæng, så de kan finde ud af at begå sig i det offentlige rum, også overfor hinanden. Det kan også være, at en anden part ikke gider at se på eller involveres i det, så skal man jo også respektere det. Så der er nogle normer og leveregler, som børnene skal guides ind i." (I6)

En anden pædagog påpeger deres betydning og rolle for udviklingen af barnets seksualitet på følgende måde:

"Det kommer meget til at ligge i, at vi også har definitionsmagten i forhold til, hvad der er i orden, og hvad der ikke er i orden... Hvis vi ser nogle børn, der leger kysseleg, reagerer vi så ved at blive sure, eller reagerer vi ved at prøve at forstå, hvorfor de gør det her uden at være negativt stemt overfor det. Man skal jo ligesom anerkende, at børnene har en seksualitet... Ved ikke at gøre det forkert, smitter det af senere i deres liv. Hvis man tør snakke om det, og bygger videre på det, så kommer man ikke til at føle sig forkert, det tror jeg er vigtigt at man får gjort." (I7)

Pædagogerne omtaler i citaterne sig selv som værende ansvarlig for at socialisere og danne børnene indenfor kulturens rammer og normer. Dette kan tolkes i retning af en moderne disciplineringsform, hvor pædagogerne, sammen med forældrene, har til opgave at normalisere børnene inden for normen (77).

"Hvis vi for eksempel sad og spiste madpakker, eller hvis vi var på tur, der er vi jo nødt til at guide børnene ind i en social relationsammenhæng, så de kan finde ud af at begå sig i det offentlige rum også overfor hinanden. Det kan også være en anden part ikke gider se på det [onani] eller involveres, Så skal man jo også respektere det, så der er nogle normer og leveregler, som børnene skal guides ind i." (I6)

Konsekvenserne for både børnene og pædagogerne kan opsummerende inddeles i tilsigtede og utilsigtede konsekvenser. De utilsigtede rummer en grad af frygt for kontakt med barnet, som vil kunne påvirke barnets seksuelle og almene udvikling. Ydermere kan barnet få et forkert syn på mænd, da retningslinjerne oftest er rettet mod mændene, hvorved stigmatisering og frygt for misforståelse

gør, at mændene trækker sig fra barnet. Af de tilsigtede konsekvenser kan nævnes børnenes beskyttelse mod overgreb og socialisering ind i samfundets kultur og normer samt at pædagogerne oplever retningslinjerne som værende en beskyttelse mod uberettigede anklager og en medvirkende faktor til øget faglighed. Nedenstående Tabel 2 viser et samlet overblik over de tilsigtede og utilsigtede konsekvenser af samfundsdiskursen og dennes operationaliseringen gennem retningslinjer.

	For børn	For pædagoger
Tilsigtede konsekvenser	<ul style="list-style-type: none"> • Beskyttelse mod overgreb • En del af socialiseringen inden for de kulturelt accepterede normer 	<ul style="list-style-type: none"> • Beskyttelse mod uberettigede anklager • Giver tryghed indenfor et tabuiseret emne • Øger fagligheden
Utilsigtede konsekvenser	<ul style="list-style-type: none"> • Problematisering af kroppen • Problematisering af forholdet til mænd • Lærer ikke at mærke egne grænser 	<ul style="list-style-type: none"> • Stigmatisering af pædagoger - specielt mandlige - som potentielle kränkere • Dårligt arbejdsmiljø • Frygt for misforståelser

Tabel 2 viser en oversigt over de – på baggrund af egen empiri og anden litteratur – samlede konsekvenser af samfundsdiskursen og retningslinjerne

8 Fremtidsønsker - Perspektivering

På baggrund af ovenstående diskussion er det tydeligt, at samfundsdiskursen har betydelig indflydelse på pædagogernes holdninger, erfaringer og kompetencer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet. Denne kan være så internaliseret i pædagogerne, at de ikke tænker over, hvor stor en indflydelse, den egentligt har. Alligevel påpeger alle pædagoger, at der er flere aspekter af arbejdet, som kunne gøres lettere eller mere naturligt, såfremt der skete forandringer. Følgende afsnit har således til formål at belyse de perspektiver, som af pædagogerne nævnes som ønskværdige forandringer til fremtiden samt at give fremadrettede anbefalinger ud fra en overordnet vurdering af specialets resultater.

8.1 Ønske om bedre (samfunds)indsigt i pædagogernes arbejde

Den gældende samfundsdiskurs tyder, ud fra pædagogernes udsagn, på at være påvirket af medierne. Inden for feltet omhandlende børn og seksualitet er nyhederne oftest omgærdet af historier, hvor børn har været udsat for overgreb, det være sig i hjemmet eller i daginstitutioner. På den måde påvirker medierne og samfundsdiskursen hinanden gensidigt, og er dermed med til at skabe en kontinuerlig omtale om emnet ud fra få og ofte tvivlsomme data, hvilket skaber frygt blandt forældre og den øvrige befolkning, som har med børn at gøre. I "Retningslinjeundersøgelsen 2012" giver flere pædagoger udtryk for: "..., at forældrene er blevet meget bekymrede og beskyttende i kølvandet på pædofilisager i medierne og i kraft af det store fokus på pædofilisager i det hele taget. "De læser også aviser" – lyder forklaringen fra en deltager." (12) s. 52)

Konsekvenserne af medierne og samfundsdiskursen tydeliggøres igennem pædagogernes arbejde, som tidligere beskrevet befinder sig i spændingsfeltet mellem to diskurser: Pædagogernes faglige diskurs om den infantile seksualitet og samfundets - herunder forældrenes diskurs. De to diskurser er præget af det samfund, som begge parter lever i, men alligevel er de meget forskellige. Mange af pædagogernes ønsker til fremtiden kan således siges at stamme fra uoverensstemmelserne mellem disse diskurser, da uvidenhed og tabuisering fra forældrenes og samfundets side er medvirkende til at besværliggøre eller udfordre pædagogernes arbejde med den infantile seksualitet.

Pædagogerne vil sætte pris på, hvis det omgivende samfund, som påvirkes af medierne og dennes diskurs, har kendskab til, hvad der egentligt foregår i børnehaverne, og hvilke aspekter, det pædagogiske fag indebærer. En kvindelig pædagog fortæller:

"Jeg tænker nogen gange, at det er uvidenhed, hvis folk sådan i en debat siger: ej, de har ikke styr på det, og børn får lov til det og det i børnehaven, og har de styr på det? Og det er måske der, der bliver sådan

lidt berøringsangst. Hvis det er med et fagligt perspektiv, så bliver det meget sagligt. En fjer bliver til syv elefanter, fordi man ikke helt ved, hvad der bliver talt om." (12)

Foruden uvidenhed om det pædagogiske arbejde synes det tydeligt, at specielt forældrenes viden om den infantile seksualitet er mangelfuld (jf. afsnit 2 *Problemanalyse* og afsnit 7 *Analyse og Diskussion*). Derved er der stor risiko for, at den medieskabte samfundsdiskurs spiller ind på den gængse opfattelse af den infantile seksualitet og derved øger risikoen for misforståelser blandt forældrene. Herom siger "Retningslinjeundersøgelsen 2012":

"Der har været nervøse forældre, fordi enkelte børn har kigget, og leget læge. Grundet de mange sager i medierne, har forældre skræk for selv "normale" børns nysgerrighed." (12) s. 111)

Jf. afsnit 7 *Analyse og Diskussion* føler mange pædagoger, at det er deres pligt at informere forældre om den naturlige infantile seksualitet, som børnene udviser. Pædagogerne ønsker derfor at blive bedre til at formidle deres faglige viden til forældrene, for derigennem at skabe bedre samarbejde om barnets samlede udvikling.

8.2 Ønske om mere viden blandt pædagoger og forældrene

Da forældrene ikke altid ved, hvad der er normalt og unormalt, fordrer det en stærk faglig og teoretisk viden blandt pædagogerne at kunne formidle om børnenes hverdag og herunder deres lege til forældrene, uden frygt for misforståelser og bekymringsskabelse. En mandlig pædagog forklarer således:

"Hvis man skal have et kvalificeret og professionelt samarbejde, så er man jo nødt til alle sammen at vide noget om det. Det styrker fagligheden." (17)

Pædagogerne ønsker derfor bedre (eller i det hele taget) undervisning om den infantile seksualitet og om, hvordan man formidler observationer videre til forældrene. En af de kvindelige pædagoger påpeger dette:

"Vi kunne godt lære mere om, hvordan man formidler det til forældrene, som måske ikke helt ved, om det er en normal udvikling, som barnet udviser." (12)

Og en anden kvindelig pædagog supplerer:

"Man kan aldrig få viden nok... Viden er altid en styrke og i det øjeblik, hvor man skal have en svær samtale med forældrene fx, så er det jo altid en gave at vide, at det her ved jeg faktisk - at man er sikker i sit stof, så man kan give den bedste vejledning." (11)

For at pædagogerne kan give den bedste vejledning til kollegaer og forældre, finder de det nødvendigt, at undervisning om den infantile seksualitet, og i denne forbindelse undervisning omhandlende formidling, starter på uddannelsesstedet, og efterfølgende følges op på løbende i den praktiske hverdag. Adspurgt, hvem der har ansvaret for vidensdelingen, svarer en kvindelig pædagog:

"Seminariet og arbejdsstedet. Seminariet skal åbne op for det. Som pædagog, når man er færdig på seminariet, så har man flere år foran sig, man skal hele tiden ligesom opdateres." (13)

Gennem interviewene tyder det på, at pædagogerne selv mener at have et ansvar for løbende at udvikle sig i samarbejde med kollegaer. Det påpeges samtidig, at det er op til ledelsen i de pågældende børnehaver at prioritere emnet, hvis der skal være plads til det i en travl hverdag, hvor der ellers er mange andre former for temaer på dagsordenen. En kvindelig pædagog forklarer i forbindelse hermed:

"Vi gør tit det, at vi tager nogle emner op, hvis vi har været udsat for noget. På et tidspunkt tog vi det op med onani, fordi vi havde nogen, der gjorde det rigtig meget. Så tager vi det op og søger noget viden omkring det og deler det. Det er det vi kan gøre, der hænger ikke kursuspenge på træerne og der er ting, der brænder på hele tiden." (11)

Der kan imidlertid stilles spørgsmålstejn ved, om øget faglig viden blandt pædagoger og forældre er nok til at ændre den gældende samfundsdiskurs, som gentagne gange understøttes af medierne. Hvis det var tilfældet, at viden var nok, havde pædagogerne og forældrene formentligt løst problemet rimelig hurtigt, eftersom pædagogerne ser et ansvar i at formidle til forældrene på baggrund af deres viden, jf. tidligere Analyse & Diskussion. Men det tyder på, at tabuiseringen af barnekroppen og den infantile seksualitet ikke kun kommer fra de mennesker, som lever og arbejder med børnene hver dag, men at der er "større kræfter" til stede - en "magt", som påvirker hele befolkningens syn på emnet og dermed pædagogernes arbejde gennem frygt for misforståelser og indførelsen af retningslinjer (41).

"Fordi pædagogisk personale reagerer på et udefrakommende pres – fra forældre, myndigheder, medier og samfund som sådan - kan man ikke forvente, at ledere og pædagoger i de institutioner, der har indført retningslinjer, blot fra dag til anden kan kaste dette redskab over bord. Problematikken rækker ud over institutionernes grænser og fordrer løsninger, som pædagogerne ikke kan være ene om – herunder en lettelse af det pres, som pædagoger og ledere kan føle fra det omkringliggende samfund." (12) s. 107)

Presset er blevet tydeligt for pædagogerne, og en pædagog i "Retningslinjeundersøgelsen 2012" påpeger, hvorledes frygten er med til at skabe forandrede arbejdsgange for pædagogerne, selvom de gerne så, at der kom en naturlig og saglig tilgang til emnet:

"Jeg mener i den grad at vi som profession er på vej ind på et skråplan som ikke handler om faglige overvejelser men om vores berøringsangst i forhold til forældres reaktion samt mediernes påvirkning. Der ingen der vil være dem der ikke reagerede og derfor overreagerer man." (12) s. 131)

Samtidig ses der gennem analyse og diskussionen en stor gevinst i at øge pædagogernes viden, da det giver ballast og tryghed i deres arbejde med børnene og deres forældre, og samtidig er emnet konstant relevant og i udvikling, hvorfor viden bør opdateres og relateres til den virkelighed, som børnene lever i.

Det tyder derved på, at der er behov for fokus på, hvordan pres fra myndigheder og medieomtalen er med til at påvirke samfundsdiskursens og forældrenes syn på den infantile seksualitet og på pædagogernes arbejde med at støtte op om dette. Følgende afsnit vil derfor belyse dette nærmere, og der vil gives anbefalinger i forhold til måden at få og dele viden på, både hvad angår pædagoger, forældre og den øvrige befolkning.

8.3 Anbefalinger

Det anbefales, at der undervises i den normale infantile seksualitets udtryk, som den ser ud i Danmark, da det er påvist, at grænserne for den normale og unormale adfærd er forskellig fra land til land (7,31). Såfremt der opnås bedre kendskab til den normale adfærd, bliver det lettere at vurdere, hvad der kan benævnes som adfærd inden for "gråzonen" eller som direkte unormal eller bekymringsvækkende adfærd, som kræver reaktion (46). En ensidig fokusering på viden om den "unormale" adfærd kan, med udgangspunkt i Bauman, frygtes at bidrage til "spørgselskabelse" (38), hvorved en normal adfærd eksempelvis kan tolkes som tegn på, at barnet har været udsat for overgreb enten fra en voksen eller et andet barn.

En konsekvens af dette ensidige fokus på den infantile seksualitet er forbuddene mod "doktorlege" mellem børn, hvilket kan få betydning for barnets syn på sig selv og sin krop i relationen til andre. Et eksempel kan være at børn, grundet tabuiseringen og problematiseringen af kroppen, ikke lærer at kende til egne og andres behov, grænser og lyster, hvorved en del af den almindelige socialisering og dannelse fratages (12). I forbindelse med grænsesætning er det væsentligt at huske, at måden hvorpå seksualiteten udvikles, er i relationen til andre - i en relation, hvor der gives og tages imod henover grænser, og hvor grænserne derved afprøves og reguleres. Fokus på det negative ved almindelige lege, hvor der grænsesættes udenom barnets behov, vil være med til at danne en implicit forståelse hos barnet, som går på, at de skal gardere sig imod noget i relationen til andre. Den ellers naturlige grænse ved legene, som børnene skal lære at mærke gennem denne og anden fysisk kontakt, kan derved blive

associeret med en negativ for-forståelse, hvor børnene skal beskytte sig. Der bliver således risiko for, at børn mister tilliden til relationerne og ydermere, at de påbegynder en negativ forståelse af seksualiteten (12). Naturligvis kan og skal der sættes grænser for børns ageren, da de er meget fantasifulde og endnu ikke ved, at nogle handlinger kan virke krænkende eller ligefrem skadeligt, men det må sættes i relief til alt det, man fratager børnene ved at fokusere på den "unormale" adfærd, frem for at sætte fokus på den "normale" (12). Håbet med en sådan tilgang er ydermere, at den viden pædagogerne får, kan være med til at udbrede forståelsen blandt forældrene gennem samarbejdet.

8.3.1 Bedre uddannelsesmuligheder

Anbefalinger til en bedre uddannelse af pædagogerne bunder i, at der bør: *"udarbejdes lettilgængeligt undervisnings- og informationsmateriale til den pædagogiske faggruppe samt til undervisning på pædagoguddannelsen."* (46) s. 4). Som beskrevet ovenfor anbefales det, at materialet skal *"omfatte viden om normal og bekymrende seksuel adfærd samt forslag til handleguides ved bekymring og forslag til, hvordan børnehaven kan udvikle og videndele pædagogisk praksis på området."* (46) s. 4)

I forbindelse med udvikling og vidensdeling på det pædagogiske område vurderes det fordelagtigt at lade sig inspirere af specialområdet (handicap-området), hvor pædagoger og lærere kan uddannes til seksualvejledere. Uddannelsen giver mulighed for, at pædagoger, som brænder for emnet, kan videreudvikle sine kompetencer. Med inspiration fra funktionen som "nøgleperson" i "Den Kvalitetssikrede Seksualundervisning i Grundskolen" vil pædagogen som seksualvejleder kunne agere rådgiver og vejleder for andre kollegaer og derved have en unik viden, som gennem løbende uddannelse vil holdes aktuel (78). Desuden vil de have til formål at rådgive, vejlede og formidle til medborgere og pårørende, samt at udvikle undervisningsopgaver til personalekurser (79).

8.3.2 Mere viden blandt forældrene

Pædagogernes viden ønskes herefter videregivet til forældrene, og derved ønskes der opnået en mere afslappet og naturlig tilgang til emnet, hvor børns lege og adfærd anerkendes som en naturlig del af udviklingen og socialiseringen, hvorved der er chance for, at tabuiseringen og frygten mindskes blandt forældrene: *"Der synes at være et behov for bedre information/viden blandt forældre om børns normale seksuelle udvikling. Uvidenhed kan medføre fejltolkninger."* (80) s. 18). Og som en af nærværende speciales pædagoger er inde på, vil en mindre tabuisering og frygt for emnet skabe bedre plads for et givende samarbejde, som vil komme barnet til gode. En mandlig pædagog fortæller:

"...det ville være rart, hvis der var noget mere overblik over, hvordan situationen reelt er... Hvis de [forældrene] var mere bevidste om det, hvor jeg tror, at der nok er en del der ikke lige har så godt styr på den del af deres barns udvikling, så ville det også være nemmere at snakke med forældre, hvis de vidste

noget mere. Det er svært at fortælle til forældre, som ikke ved så meget om det, at deres pige onanerer ret meget, og det er svært at forklare dem, hvis de først hører onani og så bakker, så er det svært at få fortalt, at der er en grund til, at hun gør det, og at det måske er det vigtige i det frem for handlingen." (17)

Som pædagogen nævner, kan det være svært at tale med forældrene om, da deres for-forståelser om den infantile seksualitet ofte er helt anderledes end pædagogernes. En kvindelig pædagog ønsker således:

"Mere åbenhed og oplysning om, hvad er det rent faktisk, at der er det naturlige, som børn går igennem i forbindelse med den generelle udvikling - at børns seksualitet blev sat på dagsordnen og taget hånd om i forhold til forældrene. Blive bedre til at sætte det på dagsordnen til forældre uden at det behøver være på grund af en sag." (12)

Dette fordrer en god og anvendelig måde at åbne op om emnet på, hvor der fokuseres på den naturlige del af udviklingen, frem for at det endnu engang kommer til at handle om overgreb. En af børnehaverne har valgt at gøre det på følgende måde:

"... vi har en årlig tematisering af det her område, og vi får hele tiden nye børn og forældre, og rigtig mange forældre bliver rigtig forskrækkede over at opdage, at ens barn har en seksualitet eller at min lille datter har hevet bukserne ned på sig selv for at vise drengene sine nedre dele - altså hvad er det for noget, det må jo være et overgreb. Det kan potentielt være overskrifter i aviserne, og det skal vi jo også debattere, så det er på et sagligt niveau og lade forældrene tale med hinanden. Det kan være svært at stå i nemlig, hvis et barn har meget fokus på det." (16)

Under interviewet uddybes det ikke af den mandlige pædagog, hvorledes disse møder foregår, men ifølge undersøgelsen "Doktorleg i børnehaven" anbefales det, "at der udarbejdes forældrepeje om normal seksuel udvikling 2-7 år" (46) s. 4), som der kan tages udgangspunkt i.

En af de kvindelige pædagoger fra nærværende speciale empiri fortæller eksempelvis, at de har haft emnet oppe på forældremøder og i forældrebestyrelsen. Herigennem kan der videregives information på et sagligt og naturligt grundlag, hvor der bør fokuseres på, at seksualiteten er en nødvendig del af barnets samlede udvikling.

Dette stemmer overens med, at Sundhedsstyrelsen i deres "Forebyggelsespakke - Seksuel Sundhed" giver anbefalinger til, hvordan den infantile seksualitet kan støttes:

"Personalet i daginstitutioner tager i personalegruppen aktivt stilling til, hvordan man forholder sig til og bedst støtter barnets naturlige seksuelle udvikling i den aktuelle aldersgruppe. Emnet kan fx tages op løbende blandt personalet, formidles til nye ansatte og til forældregruppen, og

kan indgå i relevante dokumenter, fx sundheds- eller trivselspolitik." (81) s. 17)

En større faglig ballast hos pædagogerne samt vidensdeling med forældrene kan altså tænkes at højne kvaliteten af samarbejdet omhandlende den sunde infantile seksualitet. Et højere niveau af viden hos forældrene vil kunne tænkes at kunne have indflydelse på en del af samfundsdiskursen, således at denne ikke i samme omfang vil have indflydelse på pædagogernes arbejde.

8.4 Samlet vurdering

Det kan muligvis synes uoverskueligt at skulle ændre et helt samfunds diskurser, da disse, udover at være skabt af biomagten, er under stor påvirkning af medierne. Derfor synes det mest oplagt at give en samlet vurdering på de anbefalinger, som vurderes mulige at udvikle og implementere.

Begge anbefalinger, hvad enten det handler om bedre og mere viden blandt pædagogerne eller forældrene er forholdsvis håndgribelige, såfremt der sættes midler af til undervisning og undervisningsmaterialer - og det er nok her, der opstår en barriere. Imidlertid må der ses på pædagogernes studieordning, som under (valg-)faget *Sundhed, krop og bevægelse* allerede har seksualitet og kropslighed som et af de centrale kundskabs- og færdighedsområder (82). Derfor må det forventes at være muligt med en bedre integrering af emnet, end det tyder på at være nu samt at den del af faget, der omhandler seksualitet omlægges til at være obligatorisk undervisning.

Såfremt der skal iværksættes en videreuddannelse som seksualvejleder til pædagoger inden for "normal"-området, vil det højst sandsynligt kræve et stort samarbejde mellem adskillige instanser. Det har således taget *Seksualvejlederuddannelsen* omkring 40 år at blive til det, den er i dag, gennem samarbejde med Undervisningsministeriet, Socialstyrelsen, regioner, kommuner, interesseorganisationer samt skoler og institutioner (79).

På baggrund af ovenstående samlede vurdering må den mest konkrete anbefaling bunde i en opkvalificering af undervisningen på pædagogseminarerne samt en bedre vidensdeling pædagoger og forældre imellem i daginstitutionerne.

Helt konkrete "her og nu" anbefalinger omhandler udbuddet af lettilgængeligt materiale. Der foreligger allerede nu materialer, som pædagoger kan læse i for at få et hurtigt overblik over den infantile seksualitet, eksempelvis Anna Louise Stevnhøjs "Børn og seksualitet - Om børns seksuelle udvikling og adfærd, om seksuelle overgreb og om pædagogisk praksis" (14). Ellers kan værkerne af Katrine Zeuthen, som er anvendt i nærværende speciale, anbefales. Til forældrene foreligger den nyudgivne bog "Må vi lege doktorleg - Håndbog i børns seksualitet fra 0 til 12 år" (2014) (83), også af Stevnhøj.

9 Konklusion

Følgende afsnit har til formål at give en besvarelse af specialets problemformulering:

På baggrund af kvalitativ empiri ønskes pædagogernes erfaringer, holdninger og kompetencer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet belyst. Herunder ønskes det undersøgt:

- *Hvorvidt der er forskel på mandlige og kvindelige pædagogers perspektiver herpå*
- *Om pædagogerne gør sig tanker om eventuelle forbedringer i det fremtidige arbejde med den infantile seksualitet*

Endelig, i hvilket omfang og på hvilken måde kan denne viden bruges fremadrettet for at støtte børns sunde seksuelle udvikling?

Besvarelsen af denne er søgt opnået gennem semi-strukturerede interviews med syv pædagoger med varierende erfaring, som er ansat i en børnehave i Aalborg Kommune – to mandlige og fem kvindelige. Tilgangen har været deduktiv, hvorfor interviewene er foregået ud fra en interviewguide, der er lavet på baggrund af fund fra den evidensbaserede litteratur samt teorierne af Michel Foucault, Zygmunt Bauman og Katrine Zeuthen.

Resultaterne fra interviewene er analyseret og diskuteret i relief til den nyeste danske forskning på området. Dette drejer sig om publikationer fra Forskergruppen Paradox ved Aarhus Universitet, som har udgivet "Spørgeskemaundersøgelsen 2010" (udgivet 2012) og "Retningslinjeundersøgelsen 2012" (udgivet 2013) samt undersøgelsen "Doktorleg i børnehaven", udgivet af Udviklingsforum i 2011.

Den endelige besvarelse af specialets problemformulering opstilles herunder i hovedpointer og uddybes efterfølgende.

- Pædagogernes erfaringer, holdninger og kompetencer i forhold til arbejdet med den infantile seksualitet er stærkt influeret af samfundsdiskursen, som har forårsaget retningslinjer, mistænkeliggørelse, tabuisering og frygt for misforståelser i pædagogernes arbejde.
 - Pædagogerne arbejder i et spændingsfelt mellem deres egen faglige diskurs og samfundets og herunder forældrenes diskurs, hvilket udfordrer og problematiserer arbejdet.
 - Pædagogernes viden synes adækvat i forhold til det praktiske arbejde med den infantile seksualitet, men den manglende forståelse af den infantile seksualitets udtryk fra forældrenes side, fordrer mere teoretisk ballast blandt pædagogerne - specielt i forbindelse med formidling parterne imellem.

- Der er forskel på mandlige og kvindelige pædagogers perspektiver på arbejdet med den infantile seksualitet
 - Mændene er bevidste om, at de er i større risiko for at blive mistænkeliggjort, men yder en stor indsats for, at det ikke skal kunne bemærkes af børnene.
 - Det lader til, at de kvindelige pædagoger mener, at stigmatiseringen af de mandlige pædagoger er mere udbredt end mændene selv oplever.
- Såfremt pædagogikken udøves uden det faglige blik, men i stedet på baggrund af samfundsdiskursen, og herunder retningslinjerne, frygten for misforståelser og tabuiseringen, vil det få utilsigtede konsekvenser for udviklingen af den infantile seksualitet.
 - Da det erfarer, at samfundsdiskursen *har* påvirkning på pædagogernes arbejde, i større eller mindre grad, anbefales det at skærpe pædagogernes viden gennem pædagoguddannelsen samt at skabe grundlag for vidensdeling mellem pædagoger og forældre i daginstitutionerne.

9.1 Arbejdet mellem to diskurser

I gennem udarbejdelsen af specialet er det blevet tydeligt, at det er så godt som umuligt at tale om arbejdet med den sunde infantile seksualitet, uden at komme ind på den samfundsdiskurs, som præger emnet, og som forældrene og medierne repræsenterer. Det er blevet tydeligt gennem specialets egen empiri samt de danske undersøgelser, der er anvendt gennem Analyse & Diskussion, at pædagogerne arbejder i et spændingsfelt mellem to diskurser, hvoraf pædagogerne repræsenterer den ene, mens forældrene og medierne repræsenterer den anden. Pædagogernes faglighed gør, at deres tilgang til barnets lege, interesse og nysgerrighed for kroppen, forstås som naturlige tegn på en sund infantil udvikling, mens samme aspekter for mange forældre problematiseres og tolkes som tegn på overgreb og usundhed.

Denne diskurs, som kommer til udtryk i form af "det seksuelle spøgelse" og som fremstilles gennem medierne, har vist sig at være den største udfordring i forhold til pædagogernes arbejde med den infantile seksualitet. Med udgangspunkt i Bauman og Foucault synes det legitimt at antage, at dette "spøgelse" har infiltreret samfundet og skabt en diskurs omhandlende den infantile seksualitet, der grundlæggende handler om, at denne er genstand for frygt; frygt for overgreb, frygt for misforståelser, frygt for voksnes "ukontrollerbare" følelser og lyster og herunder frygten for mænd som værende "latent pædofile". Denne gældende samfundsdiskurs kan siges at være internaliseret i forældrene og operationaliseret gennem retningslinjer, som indenfor den pædagogiske praksis blandt andet har til formål at skabe "orden i alt tilladtheden" (jf Bauman). På baggrund af dette har pædagogernes adfærd og tankegang i forhold til arbejdet med en infantile seksualitet ændret sig, og dette kommer tydeligst

til udtryk gennem samarbejdet med forældrene, hvor pædagogerne til tider finder det svært at tale med forældrene om denne del af barnets udvikling. Dette skyldes tabuiseringen af emnet og den manglende viden blandt forældre, som kan være med til at skabe misforståelser. Derfor ønsker pædagogerne mere viden om den infantile seksualitet og om hvordan det kan formidles til forældrene, da de føler sig forpligtede til at vejlede forældrene til gavn for børnene.

9.2 Mandlige og kvindelige pædagoger

Samfundsdiskursen og indførelsen af retningslinjer har haft indflydelse på, hvorledes de mandlige og kvindelige pædagoger forholder sig til arbejdet med den infantile seksualitet på. På baggrund af interviewene synes det tydeligt, at de kvindelige pædagoger oplever problemerne med stigmatisering af mænd som værende af større omfang, end mændene selv gør. Alligevel blev det under interviewene antydnet, at mændene er bevidste om, at de er i større risiko for anklager end de kvindelige pædagoger. Samtidig er de mandlige informanter meget opmærksomme på, at den samfundsdiskurs, som de mærker, ikke skal påvirke deres arbejde med børnene på en negativ måde, da det ellers i deres optik vil kunne føre til omsorgssvigt af børnene. Dette betyder, at de mandlige pædagoger i nærværende speciale er opmærksomme på, ikke at trække sig fra børnene, men derimod at skabe en naturlig kontakt og relation til børnene. Dette leder videre til en nærmere uddybning af de tilsigtede og utilsigtede konsekvenser, der kan forekomme på grund af samfundsdiskursen.

9.3 Tilsigtede og utilsigtede konsekvenser af samfundsdiskursen

De tilsigtede konsekvenser, som kan nævnes på baggrund af samfundsdiskursen og retningslinjer, er henholdsvis en skærpet faglighed og en øget tryghed blandt pædagogerne. Desuden sikrer det, at børnenes socialiseres efter gældende samfundsnormer og under trygge betingelser.

Imidlertid kan problematisering af barnets seksualitet gennem samfundsdiskursen og retningslinjerne give utilsigtede konsekvenser i form af børn, der forbinder deres egen krop og seksualiteten med noget skamfuldt og forbudt. Herved kan det frygtes, at de børn, der udsættes for overgreb eller anden krænkende adfærd, vil have svært ved at fortælle om dette, da de ikke har den fornødne tillid til sine omgivelser.

9.4 Anbefalinger

På baggrund af ovenstående er det specialets samlede anbefaling, at undervisningen om den infantile seksualitet opkvalificeres og gøres obligatorisk på landets pædagogseminarier. Her bør der tages

udgangspunkt i den sunde infantile seksualitet samt samarbejdet med forældrene herom, herunder kompetenceudvikling indenfor formidling.

Der opfordres desuden til mere forskning omhandlende forældrenes oplevelse af og indflydelse på pædagogernes arbejde, og hvorledes samarbejdet kan fremmes for at støtte op om barnets samlede udvikling. En undersøgelse af forældrenes perspektiver på den infantile seksualitet vil ydermere kunne bidrage til en belysning af, hvad de – og det resterende samfund - præcist har behov for at vide mere om, for derigennem at kunne målrette informationen til dem. Ydermere synes det interessant at undersøge mediernes påvirkning på samfundsdiskursen, for herigennem at kunne give forslag til, hvorledes denne kan ændres.

10 Referenceliste

- (1) Graugaard C. Barnets byrde - Betragtninger om børneseksualitet før og nu. GYL_KRITIK. 2013; (209): 62-71
- (2) Mehlbye, J. Hammershøj, A., editor. Seksuelle overgreb mod børn og unge- En antologi om forebyggelse og behandling. Kbh.: Forskningsnetværket om seksuelle overgreb mod børn; 2006
- (3) Freud, S., Afhandlinger om seksualteori. Kbh.: Hans Reitzels Forlag; 1985
- (4) Lamb S. Coakley M. "Normal childhood sexual play and games: Differentiating play from abuse. Child abuse & Neglect. 1993; (17): 515-526
- (5) Graaf H.D, Rademakers J., Sexual Development of Prepubertal Children. Journal of Psychology and Human sexuality. 2006; 1 (18): 1-21
- (6) Lagerberg, D., Parents' observations of sexual behaviour in pre-school children. Commentaries, ACTA PÆDIATR 2001; (90): 367-369
- (7) Friedrich WN. Sandfort TGM. Oostveen J. Cohen-Kettenis PT. Cultural Differences in Sexual Behavior: 2-6 Year Old Dutch and American Children. Journal of Psychology & Human sexuality. 2000; 12(1-2): 117-129
- (8) Volbert R., Sexual knowledge of preschool children. Journal of Psychology & Human Sexuality. 2000;12 (1-2): 5-26
- (9) Lindblad, F., Gustafsson, P.A., Larsson, I.B. Lundin, B. Preschoolers' sexual behavior at daycare centers: an epidemiological study. Child Abuse & Neglect. 1995; 19 (5): 569-577
- (10) Held, F. "Vadstrupgårdsagen". [internet]. (Gladsaxe) 2006 [cited 2014 May. 15]. Available from: <http://vadstrupgaard.dk/vadstrupgaard/index.htm>
- (11) Rimd. Tre års fængsel i Beder-sagen [internet]. Kbh.: TV2 Nyhederne. 2007 [cited 2014 May. 15] Available from: <http://nyhederne.tv2.dk/article.php/id-9799463:tre-%C3%A5rs-f%C3%A6ngsel-i-bedersagen.html>
- (12) Forskningsgruppen Paradox, Leander E.M. B, Munk K.P, Larsen P.L. Retningslinjeundersøgelsen 2012 - En undersøgelse af retningslinjer til forebyggelse af dels seksuelle overgreb på børn, dels

uberettiget mistanke mod personalet om seksuelle overgreb på børn i danske daginstitutioner og SFO'er. Århus; 2013

(13) Zeuthen K., Kærlighed og overlevelse – Barneseksualitet og seksuelle traumer. Kbh.: Akademisk Forlag; 2009

(14) Stevnhøj AL. Børn og seksualitet - om børns seksuelle udvikling, adfærd og leg samt om seksuelle overgreb. 2. udg. Valby: Børns Vilkår; 2008

(15) WHO. Defining sexual health. [internet]; [cited 2014 Feb. 09] Available from http://www.who.int/reproductivehealth/topics/sexual_health/sh_definitions/en/index.html.

(16) Sundhedsstyrelsen: KRAM-undersøgelsen i tal og billeder.[internet]. Kbh.: Ministeriet for Sundhed og Forebyggelse og TrykFonden; 2009 [cited 2014 Feb. 15] Available from: https://sundhedsstyrelsen.dk/da/sundhed/~/_media/D31E9AF3077A420099E6D5228BCAEC85.ashx

(17) Dansgaard B, red. Seksuel sundhed– den gode kommunale model. [internet] Kbh; Sund By Netværket 2010; 2010 [cited 2014 Feb. 20]; Available from: http://old.sund-by-net.dk/uploads/tx_ttproducts/datasheet/Seksuel_sundhed_-den_gode_kommunale_model.pdf

(18) Graugaard C, Pedersen BK, Frisch M. Seksualitet og sundhed. [internet]. Kbh.: Vidensråd for forebyggelse 2012 [cited 2014 Feb. 26]. Available from: http://www.vidensraad.dk/sites/default/files/rapporten_seksualitet_og_sundhed_0.pdf.

(19) SISO - Videnscenteret for sociale indsatser ved vold og seksuelle overgreb mod børn. Helweg-Larsen K. Omfanget af seksuelle overgreb på børn. SISO

(20) Graugaard C., Hertoft P., Møhl B., Krop, sygdom og seksualitet. Kbh.: Gyldendals bogklubber; 2006

(21) Zeuthen K. Børn og seksualitet: Månedsskr. *almen praksis*. 2012; 90(4):305-14

(22) Zeuthen K. Infantil Seksualitet. In: Ipsen D, editor. Det Taler – Psykoanalytiske dialoger. Akademisk forlag; 2012: p. 89-109

(23) National Association for the Education of Young Children. Chrisman K, Couchenour D., Healthy Sexuality Development - A Guide for Early Childhood Educators and Families. Washington DC: 2002

(24) SISO – Videnscenteret for sociale indsatser ved vold og seksuelle overgreb mod børn. Zeuthen K. Barnlig seksualitet og seksuelle overgreb på børn. SISO

- (25) Sandnabba K.N, Santtila P, Wannäs M, Krook K., Age and gender specific sexual behaviors in children. *Child Abuse & Neglect*. 2003; (27): 579–605
- (26) Heiman M. Leiblum S. Esquilin SC. Pallitto LM., A comparative survey of beliefs about “normal” childhood sexual behaviors. *Child Abuse & Neglect*, 1998 4(24): 289–304
- (27) Ryan G. Childhood sexuality: a decade of study. Part 1—research and curriculum development. *Child Abuse & Neglect*. 2000; 1(24): 33-48
- (28) Friedrich WN., Grambsch P., Broughton MD., Kuiper J., Beilke L., Normative Sexual Behavior in Children. *Pediatrics*, 1991; 88 (3): 456-464
- (29) SISO – Videnscenteret for sociale indsatser ved vold og seksuelle overgreb mod børn. Den Professionelle tvivl - Tegn og reaktioner på seksuelle overgreb mod børn og unge. Servicestyrelsen; 2010
- (30) Sandfort TGM. Cohen-Kettenis PT., Sexual behavior in Dutch and Belgian children. *Journal of Psychology & Human Sexuality*. 2000;12 (1-2): 105-115
- (31) Larsson IO., Svedin CG., Friedrich W., Differences and similarities in sexual behaviour among pre-schoolers in Sweden and USA. *Nordic Journal of Psychiatr*. 2001; 54 (4): 251-257
- (32) Menmuir J, Kakavoulis A., Sexual Development and Education in Early Years: A Study of Attitudes of Pre-school Staff in Greece and Scotland. *Early Child Development and Care*, 1999, 1(149): 27-45
- (33) Johansen B., Grib Chancen – tal med dit barn om sex og seksualitet. Kbh.: L og R Fakta; 1998
- (34) Larsson I. Svedin CG. Teachers’ and parents’ reports on 3- to 6-year-old children’s sexual behavior—a comparison. *Child Abuse & Neglect*. 2000; (26) 247-266
- (35) Graaf, H.D., Rademakers, J. The psychological measurement of childhood sexual development in Western societies: methodological challenges. *Journal of Sex Research*: 2011, 48(2), 118-129
- (36) Lindberg S. Mellem hjem og børnehave : en undersøgelse i Børnerådets Minibørnepanel. Kbh.: Børnerådet; 2011.
- (37) Smith M. Pediatric sexuality: Promoting Normal Sexual. *The Nurse practitioner*. 1993; 8(18): 37-44

- (38) Jacobsen, MH., Zygmunt Bauman: den postmoderne dialektik. Kbh.: Hans Reitzels Forlag; 2004
- (39) Tobin J, Childhood Sexuality after Freud: The Problem of Sex in Early Childhood Education *The Annual of Psychoanalysis*. 2001; (23) p. 179-200
- (40) Forskningsgruppen Paradox, Leander E.M. B, Munk K.P, Larsen P.L, Sørensen K., Spørgeskemaundersøgelse 2010 – Mistanke om pædofili og frygt for pædofilianklage i daginstitutioner og befolkning. Århus; 2012
- (41) Raffnsøe S., Gudmand-Høyer M., Thaning M., Foucault. Kbh.: Samfundslitteratur; 2008
- (42) Gaardmand N.G., Også børn har en sexualitet. [internet]. Kbh.: Information. 2011 [cited 2014 April 20] Available from: <http://www.information.dk/268666>
- (43) Munk KP, Larsen PL, Leander EM.B, Soerensen K. Fear of child sex abuse: Consequences for childcare personnel in Denmark, *Nordic Psychology*, 2013; 1(65): 19-32
- (44) Ligestillingsloven, Lovbekendtgørelse nr. 1095 af 19. september 2007 [internet] [Cited 2014 May 15] Available from: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=160578#Kap2>
- (45) Larsen HJ. "Doktorlege" forbudt. *Børn & Unge*. BUPL. 2013; 44(2) p. 6-7
- (46) Stevnhøj AL, Gundelach S. Doktorleg i børnehaven – Kortlægning af børnehavebørns seksuelle lege og adfærd samt samarbejdet med forældrene. Kbh.: UdviklingsForum; 2011
- (47) Launsø L, Olsen L, Rieper O, Forskning om og med mennesker. 6. udg. Kbh.: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck; 2011
- (48) Brinkmann S., Tanggard L., Kvalitative Metoder – En grundbog. Kbh: Hans Reitzels Forlag; 2010
- (49) Kvale S. InterView - En introduktion til det kvalitative forskningsinterview. 2. Udg. Kbh.: Hans Reitzels Forlag; 1997
- (50) Bauman, Z. On postmodern uses of sex. *Theory, Culture & Society*, 1998; 15 (3-4); 19-33
- (51) Foucault M., (oversat af Jacobsen MC) Viljen til viden. *Seksualitetens historie* 1. 3. Udgave. Frederiksberg: Det lille Forlag 1994
- (52) Pedersen, IK. Michel Foucault. I: Jensen KL. Sundhedssociologi – En grundbog. Kbh.: Forfatterne og Hans Reitzels Forlag; 2010

- (53) Foucault M. Overvågning og straf. Frederiksberg: Det lille Forlag; 2002
- (54) Pædagoguddannelsen JYSK. Uddannelsen. [internet] Århus: VIA University College [cited 2014 May 10] Available from <http://www.viauc.dk/paedagog/jydsk/uddannelsen/Sider/uddannelsen.aspx>
- (55) Foucault M. The Archaeology of Knowledge. Routledge Classics; 2005
- (56) Foucault M., (oversat af Jacobsen MC) Brugen af nydelserne. Seksualitetens historie 2. Frederiksberg: Det lille Forlag 2004
- (57) Foucault M., (oversat af Jacobsen MC) Omsorgen for sig selv. Seksualitetens historie 3. Frederiksberg: Det lille Forlag 2004
- (58) Andersen H., Kaspersen BL., editor. Klassisk og moderne samfundsteori. 4. Udg. Kbh: Hans Reitzels Forlag; 2010 p. 425-440
- (59) Giddens A. Modernitet og selvidentitet: selvet og samfundet under sen-moderniteten. Kbh.: Hans Reitzel; 1996.
- (60) CMS ØST: Center for seksuelt misbrugte. Hvad siger loven om seksuelle overgreb? [internet] Kbh: CMS ØST [cited 2014 May 10] Available from: http://www.csm-ost.dk/?page_id=204
- (61) Kvale S., Brinkmann S., InterView – Introduktion til et håndværk. 2. Udg. Kbh.: Hans Reitzels Forlag; 2009
- (62) Darmer P., Jordansen B., Madsen JA., Thomsen J., editor. Paradigmer i praksis: anvendelse af metoder til studier af organiserings- og ledelsesprocesser. Kbh: Handelshøjskolens Forlag; 2010
- (63) Olsen H., Kvalitative analysestrategier og kvalitetssikring - tværgående tendenser i engelsksproget og skandinavisk kvalitativ metodelitteratur sammenholdt med Steinar Kvaales *InterView*. Socialforskningsinstituttet. Kbh.p. 3-26
- (64) Petersen, TL., Risiko for anklager om pædofili – har det betydning for pædagogernes tilgang til arbejdet? Børn&Unge, BUPL. 2009
- (65) Center for Child and Family Advocacy. Hornor G. Sexual Behavior in Children: Normal or Not? Columbus, Pediatric Health Care. 2004

- (66) Ryan G., Childhood sexuality: a decade of study. Part II - dissemination and future directions. *Child Abuse & Neglect*. 2000; 1(24): 49-61
- (67) Larsen JH. Slut med børn på skødet. *Børn & Unge, BUPL*. 2013; 44(1) 14-
- (68) Neergaard H., Udvælgelse af cases – i kvalitative undersøgelser. Frederiksberg: Samfundslitteratur; 2003
- (69) Landsforeningen for socialpædagoger (LFS). Der er forskel på kommunale og private. [internet]. Kbh.: 2014 [cited 2014 May 22] Available from: <https://www.lfs.dk/9214>.
- (70) Trost J., Jeremiassen L., Interview i praksis. Kbh.: Hans Reitzels Forlag; 2010
- (71) Finansministeriet, Effektive offentlige arbejdsprocesser – Værktøjer (Kap. 3,7 Interviewteknik) [internet] Finansministeriet. Available from: http://www.fm.dk/FM/GamlePub/effektivearbejdsprocesser_tools99/index.htm
- (72) Olsen H. Veje til kvalitativ kvalitet : om kvalitetssikring af kvalitativ interviewforskning. *Nordisk pedagogik* 2003;23(1):1-20.
- (73) Datatilsynet, Sammenskrevet udgave af persondataloven, Lov nr. 429 af 31. maj 2000 [internet] [cited 2014 April 6] Available from: <http://www.datatilsynet.dk/lovgivning/persondataloven/>.
- (74) Jensen TK., Johnsen TJ., Sundhedsfremme i teori og praksis: en lære-, debat- og brugsbog på grundlag af teori og praksisbeskrivelser. 2. udgave. Kbh.: Philisophia; 2000
- (75) Thomson SB. Qualitative Research: Validity. *JOAAG*; 2011. 6 (1) 77-82
- (76) Zeuthen K., Seksuelle overgreb mod børn: Månedsskr. *almen praksis*. 2012; 501-509
- (77) Foucault M., Sikkerhed, territorium, befolkning. Kbh.: Gyldendals Akademisk Forlag; 2008
- (78) Sundhedsstyrelsen. Schultz, A. Pedersen U. Sundheds- og seksualundervisning. Model til kvalificering af seksualundervisningen I grundskolen; 2013
- (79) Englund C., Løft K., Myrup H., Seksualvejlederuddannelsen – Forankre teori og viden i praksis 2011-2013. (Ranum); sualvejlederuddannelsen; 2011 [cited 2014 May 14]; Available from: http://nfss.no/docs/uddannelsen_2011-2013.pdf

(80) Helweg-Larsen K. Seksuelle overgreb mod børn i Danmark. Problemets omfang vurderet ud fra litteraturstudier og en række danske datakilder. Statens Institut for Folkesundhed; 2000

(81) Sundhedsstyrelsen. Forebyggelsespakke -Seksuel sundhed. version: 1.0; Versionsdato: 26. juni 2012 ed. Kbh.; 2012.

(82) Professionshøjskolen University College Nordjylland. Studieordning for pædagoguddannelsen. Version 1.8.2013

(83) Stevnhøj AL. Må vi lege doktorleg – håndbog i børns seksualitet fra 0 til 12 år. Kbh.: FADL's Forlag; 2014

Anvendt referencesystem: Vancouver